[illegible]

[illegible]

પ્રેમભક્તિ-ગ્રન્થમાલાનાં
નવીન ગ્રન્થો અને આવૃત્તિઓ

	પ્રથમાવૃત્તિની સાલ
૧૭, શકુન્તલાનું સંભારણું	૧૯૨૬
૧૮, યુગપલટો અને મહાસુદર્શન	૧૯૨૭
૧૯, ઉદ્બોધન	૧૯૨૭
૨૦, અર્ધશતાબ્દિના અનુભવબોલ	૧૯૨૭
૨૧, સંસારમન્થન	૧૯૨૭
૨૨, વિશ્વગીતા	૧૯૨૭
૨૩, ઇન્દુકુમાર, અંક ૨ જો	૧૯૨૭
૨૪, ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૨ જો	૧૯૨૮
૨૫, ગીતમંજરી	૧૯૨૮
૨૬, જહાંગીર-નૂરજહાન	૧૯૨૮

બીજી આવૃત્તિ : કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ લો

ત્રીજી આવૃત્તિ : વસન્તોત્સવ

ચોથી આવૃત્તિ : જયા-જયન્ત

૧૯૨૯ માં છપાશે

પ્રથમાવૃત્તિ : ચોધપર્વણી અને પ્રતિજ્ઞાકુન્દ

બીજી આવૃત્તિ : કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ જો

ત્રીજી આવૃત્તિ : ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો

ચોથી આવૃત્તિ : ઉષા

છઠ્ઠી આવૃત્તિ : ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૧ લો

પ્રેમભક્તિ—ગ્રન્થમાલા

		પ્રથમાવૃત્તિની સાલ
૧,	કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ લો	૧૯૦૩
૨,	રાજસૂત્રોની કાવ્યત્રિપુટી	૧૯૦૩–૦૫–૧૧
૩,	વસન્તોત્સવ	૧૯૦૫
૪,	કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ જો	૧૯૦૮
૫,	ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો	૧૯૦૯
૬,	ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૧ લો	૧૯૧૦
૭,	શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા, સમશ્લોકી	૧૯૧૦
૮,	જયા–જયન્ત	૧૯૧૪
૯,	મેઘદૂત, સમશ્લોકી	૧૯૧૭
૧૦,	ઉષા	૧૯૧૮
૧૧,	ચિત્રદર્શનો	૧૯૨૧
૧૨,	રાજર્ષિ ભરત	૧૯૨૨
૧૩,	પ્રેમકુંજ	૧૯૨૨
૧૪,	પ્રેમભક્તિ–ભજનાવલિ	૧૯૨૪
૧૫,	સાહિત્યમન્થન	૧૯૨૪
૧૬,	વૈષ્ણવી ષોડશ ગ્રન્થો, સમશ્લોકી	૧૯૨૫

આ કમલોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

૨૪૮૦૫

પ્રેમભક્તિ—ગ્રન્થમાલા

બાદશાહનામું, ૪

જહાંગીર—નૂરજહાન

ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

दिल्हीश्वरो वा जगदीश्वरो वा

વિ. સં. ૧૯૮૪ ઈ. સ. ૧૯૨૮

કીંમત પાંચ રૂપીઆ

પ્રકાશક : ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ,
ભદ્ર, અમદાવાદ

અલંકૃત આવૃત્તિ : પ્રત ૫૦૦
પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત ૧૭૫૦

મુદ્રક . મુદ્રણસ્થાન :
કેશવ હ. શેઠ
ખડાયતા મુદ્રણકલા મન્દિર,
ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

બાદશાહો જમનાને આરે વસતા :
આગ્રવનમાં ને દેહ્‌લીના દુર્ગોમાં.
આગ્રા હતું બાદશાહીનું નન્દનવન,
દેહ્‌લી હતી ભારતની સનાતન પાટનગરી.
બાદશાહો દેહ્‌લીથી આગ્રા જતા–આવતા.

ને વચમાં છે વ્રજની કુંજો,
મથુરાના મહાલયો, ગોકુળનાં ગોપમન્દિર.
જતાંઆવતાં જમનાનાં જલ પીતા ;
સાથે સાથે ભારતના શહેનશાહો
ગોકુળમાં પ્રેમભક્તિનાં પાણી પીતા,
મથુરાની મોહનગરીના મોહ પીતા,
વ્રજની કવિતા પીતા.
જમનાને આરે–વૃન્દાવનને ઘાટે
દિલતરસ્યા એ દેહ્‌લીશ્વરો
ગોપજનોના ગોપભાવ પીતા.

શહેનશાહો એ પીતા,
શહેનશાહણો યે એ પીતી
વૃન્દાવનની જગઘેલું કરતી કવિતા,
આત્મનજૂના રાસલીલાના રસભાવ.
પીતાં, ને ઘેલાં થઈ ઘૂમતાં.
શહેનશાહીને ત્યહારે સાર્થક માનતાં.

પાણી પીધે તૃષા છીપે :
અમૃત પીધે કોઇની યે છીપી
જાણી છે આત્માની આત્મનતૃષા ?
અવનીની અમ્મર વાણ ઉચ્ચરે છે કે
અમૃતપાનના ધરવ જ નથી :—કોઇને.
જીવનનાં એ અમૃત પીતાં પીતાં
શહેનશાહોને ને શહેનશાહણોને
ધરવ થતો જ ન્હોતો.

જમનાના જગજૂના ઘાટે
ઘણા રાસધારીઓ રાસલીલા રમે છે.
એક શહેનશાહ ને એક શહેનશાહણ
રાસલીલાનાં જાણે એવાં રાસધારી થયાં.
શહેનશાહ કહે 'હું કૃષ્ણચન્દ્ર';
શહેનશાહણ કહે 'હું વૃષભાણદુલારી'.
બન્ને યે જાણે ધાર્યાં ન હોય સ્વાંગ
વૃન્દાવનનાં એ વ્રજવિહારીઓના :

સંચર્યાં કાશ્મીરની પુષ્પકુંજોમાં,
ને માણ્યાં પૃથ્વીની ઉપર સ્વર્ગ.
એ રસોપાસક શહેનશાહ જહાંગીર,
એ સૌન્દર્યાવતાર શહેનશાહણ નૂરજહાન.

ને કોને નથી એ અભિલાષ
પૃથ્વીધારે સ્વર્ગ માણવાના?
કોના અન્તરમાં ઉગ્યાં નથી
માનવીઉરનાં સનાતન એ રસગીત ?
સંસારનાં ગોપગોપીના એ ગોપભાવ ?

તું યે, ઓ વાંચનાર !
ત્હારી નૂરજહાનનો જહાંગીર છે,
કે ત્હારા જહાંગીરની નૂરજહાન છે.
ગરીબ હો વા દૌલતવન્ત,
તું યે છે બાદશાહોનો બાદશાહ,
ને શાહબાનૂઓમાં બાદશાહબેગમ
નિજનિજની રસકુંજોમાં,
યથાશકિતમતિ, ત્હમે યે ધાર્યાં છે
કૃષ્ણગોપીના એ સનાતન સ્વાંગ ;
અંગે અંગમાં સંભર્યાં છે
ગોપગોપીના કોડીલા એ ગોપભાવ.
પીઓ છો રસજમનાનાં નીર,
ને ખેલો છો જીવનના એ રાસ.

માનવીના હૈયાહૈયામાં છે
રસવિહારીઓનાં વ્રજ ને વૃન્દાવન ;
માનવીના આત્મન્આત્મન્ને
ગોપગોપીની એ ગોપકુંજો :
ને સહુ માણે છે ત્‍્યહાં
જીવનની રસપૂર્ણિમાની રાસલીલા.

સમર્પણ હો ! સમર્પણ હો !
જગતયમુનાને રસઘાટે વિહરતા
ભવવ્રજનો ઓ યાત્રાળુ !
ત્‍્હને ને ત્‍્હારી નૂરજહાનને,
જાહોજલાલીજ્વલન્ત તમ રસજહાંગીરીને
જહાંગીર-નૂરજહાનની રસબાદશાહીની
આલમઓપતી આ ઇતિહાસકથા.

બાદશાહનામાનો ઉપોદ્ઘાત

दिल्हीश्वरो वा जगदीश्वरो वा : સંસ્કૃત ભાષાના આપણા છેલ્લા મહાકવિ પંડિત જગન્નાથે જેની પ્રશસ્તિ એ અતિશયોક્તિ ગાઈ ઉચ્ચારી છે તે મુગલ બાદશાહી.

દેહલીના તખ્તનું બાદશાહનામુ એટલે મુગલ બાદશાહનામુ. દેહલીની બાદશાહત મુગલ બાદશાહોએ જગતજાણીતી કીધી. બાદશાહીનો કીર્તિડંકો એશિયાયૂરોપ વીંધીને પશ્ચિમઆરે ગડગડ્યો.

બ્રહ્માંડનાટકના પડદા પડે-પડે ને ઉપડે એવા ભારતીય ઇતિહાસના પડદા ભવ્ય છે. માનવકુલના પાંચમા ભાગની જન્મોત્રી એ પડદાઓ ઉપર ચીતરેલી છે. કાળના મહાલેખ એ ભવપટ ઉપર આલેખેલા છે. એ ગેબના આંકડા ઉકેલણહાર! ઉકલે તો ઉકેલ, ને એ ઉકેલાવ.

પૂર્ણચન્દ્રના અમૃતરંગો એ જ કલાચન્દ્રના અમૃતરંગો : ભારતીય ઇતિહાસ સમો મુગલાઇનો ઇતિહાસ પણ ભવ્યવર્ણો છે

ભારતકુલ ભારતમા પ્રવેશ્યાની મહાવાર્તા વેદકાળનો કો મન્ત્રદૃષ્ટા વેદમન્ત્રો ઉકેલીને કવિતાની પીંછીએ ચીતરી જગતને સમર્પશે ત્હારે ભારતરામાયણથી અધિકડી ઐતિહાસિક કવિતા જગતમા ફરી અવતરશે. સપ્તસિન્ધુના, કાશ્મીરની કેસરકુંજોના, ગગનચુમ્બન્તી હિમાદ્રિમાલાના, બ્રહ્મરંગી બ્રહ્માવર્તના. ગંગાજમનાના યુગયુગજૂના આદેશમન્ત્રો એ મહાદૃષ્ટા જગતને સંભળાવશે. જગતઇતિહાસનું પોપચુ

ઉઘડે છે ત્ય્હારની એ મહાકથા : ભારતીય ઇતિહાસના બ્રહ્મમુહૂર્તની એ બ્રહ્મવાર્તા. ઇતિહાસના એ પ્હરોડથી માંડીને આજ વીસમી સદીના સ્હવાર સૂધીનો ભારતીય ઇતિહાસ જગન્મોહિની કો અદ્‌ભુત માનવકથાનું મહાભારત છે. ને આ મુગલ બાદશાહનામું એ મહાકથાનું ન્હાનકડું એક પર્વ છે.

પૃથ્વી ઉપર, જલખંડ સમા, ત્રણ વડા મહાસાગર છે: હિન્દી મહાસાગર, પેસિફિક મહાસાગર, ને એટ્‌લેન્ટિક મહાસાગર. ભારતીય ઇતિહાસના યે, કાલખંડ સમા, ત્રણ મહાયુગ છે: હિન્દુ યુગ, ઇસ્લામ યુગ, અને આજનો ખ્રીસ્તી અથવા અંગ્રેજ યુગ. આ બાદશાહનામું એ ભારતીય ઇસ્લામયુગના મધ્યાહ્નની ઇતિહાસકાદંબરી.

ઇતિહાસ કહે છે કે દેશદેશમાં ને ખડખંડમાં મહાપ્રજાઓના ને મહાસંસ્કૃતિઓના ભરતીઓટ ચ્હડે–ઉતરે છે. ભારતમાં ભરતકુલ આવ્યું; હુણ આવ્યા; ગાન્ધારો આવ્યા, યવન–ગ્રીક આવ્યા ને ગયા; શક આવ્યા; ગુર્જર આવ્યા; ગઝનવી ને ઘોરી આવી ગયા; મુગલ આવ્યા; ઇરાનીતુરાની આવ્યા; યૂરોપીઓ આવ્યા; ભારતની આર્યકુંજે કંઇ કંઇ મહાપ્રજાઓ આવી અને સનાતન ગિરિશિલાઓ ઉપર અણભૂંસાતી ઇતિહાસની અમૃતાક્ષરી લખી ગઇ. કો મહાવૃક્ષના પત્રઝૂમખાં વર્ષે વર્ષે સૂકાય, ને ખરે, ને નવપલ્લવ પ્રગટે, પણ થડમૂળ એનાં એ હોય : એમ ભારતના જીર્ણ પાંદડાં યુગેયુગે સૂકાયાં, ખર્યાં, ને નવપ્રજાઓએ નવપલ્લવ પ્રગટાવ્યાં. પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના થડમૂળ તો આજે યે વેદજૂનાં છે. એ સહુ ભારતવાસિની મહાપ્રજાઓના મન્ત્રલેખોમા મુગલવંશના કાળલેખની રાજજ્યોત ઇતિહાસયુગમાં અનોખી જ છે. બાબર બાદશાહ વિજયશાળી સિકન્દર હતો. સિકન્દરને ભારત જીતવાનાં સ્વપ્નાં હતાં· બાબરશાહે એ સ્વપ્નાં સાચાં પાડયાં.

અકબરશાહના પ્રજાસમન્વય, ધર્મસમન્વય, સંસ્કૃતિસમન્વયના મહામન્ત્રો ત્હારે એ ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય હતા, આજે યે ઇતિહાસના આભમાં અદ્વિતીય છે. ત્હારે યુગના એ યુગધર્મ હતા: આજે ત્રિકાળના એ ત્રિકાળધર્મ છે. જહાંગીર—નૂરજહાનની ને શાહજહાન—મુમતાજની દામ્મત્યકવિતા તો જગતકવિતાનું સોનેરી પાનું છે. ઔરંગશાહની આલમગિરિના ઇતિહાસમા હિમાદ્રિ પડે એવા ઇસ્લામપતનની મહાવાર્તા અને એક રાજસંન્યાસીને વિકટ વેળાએ સિંહાસને સ્થાપવાની વિધાત્રીની ભૂલની કથા છે. બાબરે મુગલાઇનો આંબો વાવ્યો; હુમાયુનશાહે એ બીજને હલમલાવી જોયું, પણ જડ વજ્રની પારખી; અકબરશાહે એ આંબો જતનથી ઉછેર્યો—મ્હોરાવ્યો; જહાંગીર—શાહજહાને મુગલાઇની શાખો માણી; ઔરંગશાહે એ આંબાનાં રંગરૂપ ઉપટાવી નાંખ્યાં; ને શીખના, શિવાજીના, દુર્ગાદાસ-રાજસિંહના હિન્દુપુરુત્થાનની નૌબતના દુંદુભિદનાદગાજન્તી સાય આરતીની મહાઘોષણામાં મુગલાઈ સદાની આથમી. ભારતીય ઇતિહાસનું એક પર્વ પૂરૂં થયુ. પૃથ્વીપાટે બ્રહ્મલેખ આલેખીને કાળનો એક અભેદ્ય પડદો પડયો. ૧૭૫૭થી ૧૭૬૧—લીલુ-ઉછાળ રાજ્યની પેઠે દેહ્‌લીમાં હિન્દુપુનરુત્થાન 'થશે' 'થયુ' થઇને ન થયું, ને ઇસ્લામ તો પડયો.

૧૧૯૩માં દેહ્‌લીની હિન્દુપાદશાહત પડી, છતાં હજી યે હિન્દુ સંસ્કૃતિ સજીવન છે. એમ ૧૭૦૭મા મુગલપાદશાહત આથમી, ત્હો યે ઇસ્લામી સંસ્કૃતિ આજે સજીવન જ છે. કાળબ્રહ્મનો બ્રહ્મમન્ત્ર એ છે કે બાદશાહી સ્થપાયે સંસ્કૃતિ સ્થપાય ખરી, પણ બાદશાહત પડયે ચેતનવન્તી સંસ્કૃતિ પડે નહિ.

ઇસ્લામે હિન્દુત્વને કે હિન્દુત્વે ઇસ્લામને, એક અકબરશાહીના સુવર્ણયુગ શિવાય, પરસ્પરને સ્હમજવાના સદ્યત્ન આદર્યા છે?

કબીર, નાનક, દારા શિકોહ એ અપવાદ હતા. એક હજાર વર્ષોથી બે મહાપ્રજાઓ ભારતીય કુંજોમાં પાડોશી થઇ વસે છે, છતાં બન્ને પરસ્પરને ઓળખતી—પારખતી નથી. આ બાદશાહનામામાં ન્હાની-મ્હોટી ભૂલો રહી હશે:—ભૂલથી કોણ પર છે?—પણ આ નાટકમાલાનો મધ્યવર્તી હેતુ તો ભૂલ નથી જ કે એક હિન્દુનો ઇસ્લામને સ્હમજવા-સ્હમજાવવાનો આ એક સાચા દિલનો સદ્‌યત્ન છે. ઇસ્લામને ન ઓળખવો એ હિન્દુને કે હિન્દુત્વને ન ઓળખવું એ ઇસ્લામીને ક્ય્હાં સૂધી પાલવશે? હિન્દુઓ ને ઇસ્લામીઓ ને ખ્રીસ્તીઓ પરસ્પરને ગુણભાવે પિછાનશે ત્ય્હાર પછી સાચા પાડોશીઓ થશે.

इति+ह+अस= 'આમ ખરેખર! હતું' એનું નામ ઇતિહાસ કોઇ પણ ચિત્રપ્રતિમા દોરતાં દેશકાળની રંગછાયાઓ અને મહાજનોની મુખમુદ્રાની સચ્ચાઈ ખરાં જ હોવાં જોઇએ. બારમી સદીને વીસમી સદીના વાઘા પ્હેરાવવા એ ઇતિહાસ નથી. દેશકાળની છાયાસામગ્રી ખોટી હોય કે ચિત્રપ્રતિમાની માનવમુદ્રા જ સાચી ન હોય તો એ ઇતિહાસચિત્ર નથી, ઐતિહાસિક નાટકમાં, ઐતિહાસિક નવલકથામાં, ઐતિહાસિક મહાકાવ્યમાં **યુગદર્શન ને પાત્રદર્શન** સાચા જ હોવાં જોઇએ. ઐતિહાસિક વાર્તાવસ્તુ કલાવિષય તરીકે સ્વીકારતા જ કલાકાર એટલી કલાસ્વતંત્રતા ખૂવે છે, યુગદર્શન સાચાં ન ચીતરે એને ઇતિહાસને અડકવાનો અધિકાર નથી: પાત્રદર્શન સાચા ન ચીતરવાં હોય ત્હેનો કલાપીછીને હાથ ધરવાનો ધર્મ નથી. આ તો ઐતિહાસિક કલાસૃજનનાં સ્વયંસિદ્ધ સૂત્રો. પણ કલાધીશના કલાધર્મ ત્ય્હાંથી શરૂ થાય છે, ત્ય્હાં સમાપ્ત થતા નથી. એ કલાકાર જો માત્ર ત્વચા કે છાલનો જ રંગરસિયો ન હોય, કાળમન્ત્રોનો દ્રષ્ટા હોય, ઋષિ હોય, ઈશ્વરી આદેશનો ઉકેલણહાર હોય, 'ઇતિહાસવાહી પ્રભુ'ના એને દર્શન થયા હોય. તો કલાવિષયક સ્વીકારેલા યુગના યુગઆદેશમાંથી ને એ યુગમોહવતા મહાજનોના જીવનસન્દેશ-

માંથી સનાતન સૂત્રો સારવીને જગતને એ સુભળાવે, અને કલાકાર મટી કલાધીશ થાય : માત્ર ઇતિહાસનવેશ મટીને કાળબ્રહ્મના સનાતન મન્ત્રોચ્ચારનો એ ઉદ્ગાતા બને. રઘુવંશમાં કાલિદાસે એ કીધું છે. વાલ્મીકિ ને વેદવ્યાસે રામાયણમાં ને મહાભારતમા એ કાળબ્રહ્મના સનાતન નૌબતડંકા વગાડ્યા છે. પુરાણોથી, મહાકાવ્યોથી, સંહિતાથી નિરાળા આજ પર્યન્ત રસમીમાંસકો એ યુગચિત્ર સમી મહાકલાકૃતિઓને **ઇતિહાસ** ભાખે છે.

ઇસ્લામ અન્ધકારયુગ ન હતો, જગતના સહુ મહાધર્મોની પેઠે ઇસ્લામ પણ ખુદાઇ નૂર છે. ઇસ્લામ માત્ર સમશેર ન હતો : ઇસ્લામ સંસ્કૃતિ છે. અને ભારતીય ઇસ્લામની મ્હોરી-પ્રફુલ્લી વસન્ત તે મુગલાઇ. જંગીસખાન, હલાકૂખાન, તૈમૂરલંગ : એ ભીમકર્મા વડવાઓએ ઝાંખો પાડ્યો ન હોત તો બાબરશાહ જગત્જેતાઓમાં ગણાત. ફરઘાનાનો એ દેશનાકો મીરઝા કાબૂલનો શાહ ને ભારતનો બાદશાહ થયો, રૂમશામની બાદશાહીના પ્રતાપી વિજેતા એલેરિક ને એટીલાનો વંશવેલો પણ મધ્યએશિયામાંથી ઉતરેલો હતો; અકબરશાહ તો જગતની બાદશાહનામાવલિમા અદ્વિતીય છે-કર્નલ મેલિસન કહે છે કે માર્કસ ઓરેલિયસ ને અકબરશાહ દુનીઆની શાહાનશાહમાલાનાં શિખરો હતા. જગતઇતિહાસના કસોટીકાર ચોકસીઓ ઉચ્ચારે છે કે માર્કસ ઓરેલિયસ રૂપુ હતો, અકબરશાહ સોનુ હતા. જર્મન ઇતિહાસવેત્તા અને ડચ કલાકારે અકબરશાહનાં ગુણકીર્તન ગાયાં છે, અને હમણા તાજેતરમાં મીસરના એક પાશાએ તો મૂસા નબીથી માંડીને જગત્ના અનેકદેશી મહાપુરુષો—કવિઓ, કલાકારો, મન્ત્રીશ્વરો, સેનાધિપતિઓ, વિજ્ઞાનશોધકો, જગત્જેતાઓ, રાજરાજેન્દ્રો, ફિલસુફો, ધર્મપ્રવર્તકો-સહુમાં અકબરશાહને વિશ્વના કીર્તિમંડલચૂડામણિ ભાખ્યા છે. જહાંગીર-નૂરજહાનની ને શાહજહાન-મુમતાજની જીવનકવિતાની જોડ કાશ્મીરની

ને તાજમહેલની જોડ જગતમાં જડશે ત્હારે સાંપડશે. વર્ચસ્વી, ઓજસ્વી, પ્રતાપી છ બાદશાહોની મુગલાઈ સમી બીજી અખંડ પરમ્પરા જગતનું બાદશાહનામું બતાવશે ત્હારે જોઈશું. રોમ કે ફ્રાન્સ, ઇસ્તમ્બૂલ કે સમરકન્દ, બર્લીન કે મોસ્કોનાં પાયતખ્ત હજી તો એ ઇતિહાસસૂતાં છે. એ જંગબહાદુરોની વીરત્વજ્વાલા એમની રાજ-ધુરન્ધરતા સમી કીર્તિજ્વલન્ત હતી. બાબરશાહે પંદર વર્ષની વયમાં તો બે વાર સમરકન્દ જીત્યું ને ખોયું હતું. અઢાર વર્ષે હુમાયુનશાહ પાણીપત ખેલ્યો અને હિન્દજીતની સેનાની એક પાંખનો સેનાધિપતિ હતો. છવ્વીસમે વર્ષે અકબરશાહે રાજસ્થાનના મુગટરૂપ ચિતોડગઢ લીધો. દશેક વર્ષની વયે સલીમશાહ પ્રતાપરાણાની સ્હામે હળદી-ઘાટમાં ઉતર્યા હતા. પચ્ચીસ પૂરાં થતાંમાં તો શાહજહાને હિન્દવા સૂરજને ને દક્ષિણના વૃદ્ધ રીંછ મલિક અંબરને નમાવ્યા હતા. વીશેક વર્ષના ઔરંગશાહે ચાલતે જંગે બદખ્શાનમાં શસ્ત્રો સંકેલી મુગલસેનાને નીમાઝ પઢવાનું ફરમાન કીધું હતું. મુગલ બાદશાહો કવિતા રચતા ને કવિઓના શિરછત્ર હતા. ચિત્રકલા ને ગાનકલા એમના રાજદરબારોને શોભાવતી એવી કોકને શણગારતી હશે. એમના સ્થાપત્યના શોખની તો દેહલી આગ્રા ફતેપુર સીક્રીમાં આજે યે સાક્ષીઓ ઉભી છે: મુગલાઇનાં ખંડેરો આજ ભારતના શણગાર છે. ફિલસુફીના રસિયા, ઇતિહાસના જીજ્ઞાસુ, સંસારસુધારણાના એ બાદશાહો કોડીલા હતા. સોના-ટંકશાળો, મલમલ, કિનખાબ: ચિત્રો મહેલાતો દુર્ગો મસ્જીદો મકબરાઓ; સિરાઇઓ, દેશમાર્ગો, પન્થ-ચન્દરવા સમી વનરાઇઓ; યમુનાવિહાર, કાશ્મીરવિહાર; ગુલ. ગુલાબાઝી, ગુલનું અત્તર; નાનાવિધ કલાઓના કલાશણગાર: કાયદાકાનૂન રાજગાદેસુલપ્રબન્ધ રાજકારભાર, અખાડા, શિકારગાહ, અગડ, સાઠમારી, ન્યાય દયા ઉદારતા દૂરઅન્દેશી; ફકીરો કલન્દરો ઓલિયાઓ પયેંપેઠા: સુન્દરીની સૌન્દર્યજ્યોત, રાજવીની રાજજ્યોત, સમગ્ર સંસ્કૃતિની વિધવિધ સંસ્કારજ્યોત; આવ્યા, જીત્યા, માણ્યુ,

ને આથમ્યા : અમર કીર્તિલેખ લખ્યા ને અમૃતભર્યું મૃત્યુ પીધે ભારતની ધરતીને હૈયે મુગલ બાદશાહો સદાના સમાયા. જીવતાં ને મૂવે મુગલ બાદશાહો ભારતવાસી હતા. એક શિવાય એ શહેનશાહોની પરધર્મસહિષ્ણુતા તો ત્હારના જગતને શરમાવે એવી હતી. ઇતિહાસ ઉચ્ચરે છે કે આગ્રાનગરી ત્હારના લંડનનગરથી ઉજળી, સમૃદ્ધ ને સોહામણી હતી. ત્હારે અમેરિકાની સોનાછોળે છલકાતા મેડ્રીડ ને લિસ્બોન દેહ્લીની જાહોજલાલીથી ઝંખવાતા. અકબરશાહનો નવરત્ન દરબાર: એ અબુલફઝલ ને ફૈઝી, એ તાનસેનજી સુરદાસજી ને સંગ, એ રાજા બીરબલ ને રાજા ટોડરમલ, એ વીરત્વમૂર્તિઓ રાજા માન ને ખાનખાનાન: લોર્ડ બર્લે લોર્ડ બેકન લોર્ડ હાવર્ડ, સર વોલ્ટર રેલે ને સર ફિલિપ સીડની, શેક્ષપિયર ને સ્પેન્સર, ને લોર્ડ ઇસેક્ષથી એકસંગાથે ભરેલો મહારાણી ઇલિઝાબેથનો કો રાજદરબાર ચીતરાય ત્હો પણ હિન્દુ યોગી શેખ મુબારક ફાધર એક્વેવિયા મહેરજી રાણા ને હીરવિજય સૂરીસૂતો એ ત્હાનો રાજદરબાર ધર્મસમન્વયની પરમ દેવજ્યોતિવિહોણો જ ભાસશે. **दिल्लीश्वरो वा जगदीश्वरो वा**-ની અતિશયોક્તિમાંના સત્યાંશનો ભાગ પડાવનાર રાજવીવંશ ઐતિહાસિક યુગમાં તો કો જાગ્યો નથી.

ત્હેમાં યે મુગલાઇનો સંસ્કારમૂર્તિ સુન્દરીસંઘ ! કોઈ પણ મહાપ્રજાની સંસ્કૃતિ પારખવી હોય તો ત્હેનાં સુન્દરીરત્નોને પારખજો; સુન્દરીઓ સંસ્કૃતિની અવતારધારિણી છે. બાબરશાહની નાનીથી માંડીને બાબરની સુખદુઃખસંગાથિણી કુલસ્ત્રીઓ ને બ્હેનો, બાબરની શાહઝાદી ગુલબદન બેગમ, હુમાયુનની મહારાણી હમીદા બેગમ, અકબરશાહની શાહબેગમ સુલ્તાન સલીમા બેગમ, નૂરજહાન, નૂરજહાનની ઇસ્પહાનસંસ્કારિણી માતા, નૂરજહાનની ભત્રીજી મુમતાજમહાલ, મુમતાજમહાલની શાહઝાદીઓ જહાનઆરા ને રોશનઆરા, ઔરંગશાહની શાહઝાદી ઝેબુન્નિસા. એમનાં આત્મ-

ને તાજમહેલની જોડ જગતમાં જડશે ત્હારે સાંપડશે. વર્ચસ્વી, ઓજસ્વી, પ્રતાપી છ બાદશાહોની મુગલાઈ સમી બીજી અખંડ પરમ્પરા જગતનું બાદશાહનામું બતાવશે ત્હારે જોઇશું. રોમ કે ફ્રાન્સ, ઇસ્તમ્બૂલ કે સમરકન્દ, બર્લીન કે મોસ્કોનાં પાયતખ્ત હજી તો એ ઇતિહાસસૂનાં છે. એ જંગબહાદુરોની વીરત્વજ્વાલા એમની રાજ-ધુરન્ધરતા સમી કીર્તિજ્વલન્ત હતી. બાબરશાહે પંદર વર્ષની વયમાં તો બે વાર સમરકન્દ જીત્યું ને ખોયુ હતું. અઢાર વર્ષે હુમાયુનશાહ પાણીપત ખેલ્યો અને હિન્દજીતની સેનાની એક પાંખનો સેનાધિપતિ હતો. છવ્વીસમે વર્ષે અકબરશાહે રાજસ્થાનના મુગટરૂપ ચિતોડગઢ લીધો. દશેક વર્ષની વયે સલીમશાહ પ્રતાપરાણાની સ્હામે હળદી-ઘાટમાં ઉતર્યા હતા. પચ્ચીસ પૂરાં થતાંમાં તો શાહજહાને હિન્દવા સુરજને ને દક્ષિણના વૃદ્ધ રીંછ મલિક અંબરને નમાવ્યા હતા. વીશેક વર્ષના ઔરંગશાહે ચાલતે જંગે બદખ્શાનમાં શસ્ત્રો સંકેલી મુગલસેનાને નીમાઝ પઢવાનું ફરમાન કીધું હતું. મુગલ બાદશાહો કવિતા રચના ને કવિઓના શિરછત્ર હતા. ચિત્રકલા ને ગાનકલા એમના રાજદરબારોને શોભાવતી એવી કોકને શણગારતી હશે. એમના સ્થાપત્યના શોખની તો દેહ્લી આગ્રા ફતેપુર સીક્રીમાં આજે યે સાક્ષીઓ ઉભી છે: મુગલાઇનાં ખંડેરો આજ ભારતના શણગાર છે. ફિલસુફીના રસિયા, ઇતિહાસના જીજ્ઞાસુ, સંસારસુધારણાના એ બાદશાહો કોડીલા હતા. સોના-ટંકશાળો, મલમલ, કિનખાબ: ચિત્રો મહેલાતો દુર્ગો મસ્જીદો મકબરાઓ; સિરાઇઓ, દેશમાર્ગો, પન્થ-ચન્દરવા સમી વનરાઇઓ; યમુનાવિહાર, કાશ્મીરવિહાર; ગુલ, ગુલાબાઝી, ગુલનું અત્તર; નાનાવિધ કલાઓના કલાશણગાર; કાયદાકાનૂન રાજ્યાહેસુલપ્રબન્ધ રાજકારભાર, અખાડા, શિકારગાહ, અગડ, સાઠમારી: ન્યાય દયા ઉદારતા દૂરઅન્દેશી; ફકીરો કલન્દરો ઓલિયાઓ પર્યેપ્રેમ. સુન્દરીની સૌન્દર્યજ્યોત, રાજવીની રાજજ્યોત, સમગ્ર સંસ્કૃતિની વિધવિધ સંસ્કારજ્યોત. આવ્યા, જીત્યા, માણ્યું,

ને આથમ્યા; અમર કીર્તિલેખ લખ્યા ને અમૃતભર્યું મૃત્યુ પીધે ભારતની ધરતીને હૈયે મુગલ બાદશાહો સદાના સમાયા. જીવતાં ને મૃતે મુગલ બાદશાહો ભારતવાસી હતા. એક શિવાય એ શહેનશાહોની પરધર્મસહિષ્ણુતા તો ત્હારના જગતને શરમાવે એવી હતી. ઇતિહાસ ઉચ્ચરે છે કે આગ્રાનગરી ત્હારના લંડનનગરથી ઉજળી, સમૃદ્ધ ને સોહામણી હતી. ત્હારે અમેરિકાની સોનાછોળે છલકાતા મેડ્રીડ ને લિસ્બોન દેહ્લીની જાહોજલાલીથી ઝંખવાતા. અકબરશાહનો નવરત્ન દરબારઃ એ અબુલફ્ઝલ ને ફૈઝી, એ તાનસેનજી સુરદાસજી ને સંગ, એ રાજા બીરબલ ને રાજા ટોડરમલ, એ વીરત્વમૂર્તિઓ રાજા માન ને ખાનખાનાનઃ લોર્ડ બર્લે લોર્ડ બેકન લોર્ડ હાવર્ડ, સર વોલ્ટર રેલે ને સર ફિલિપ સીડની, શેક્ષપિયર ને સ્પેન્સર, ને લોર્ડ ઇસેક્ષથી એકસંગાથે ભરેલો મહારાણી ઇલિઝાબેથનો કો રાજદરબાર ચીતરાય ત્હો પણ હિન્દુ યોગી શેખ મુબારક ફાધર એક્વેવિયા મહેરજી રાણા ને હીરવિજય સૂરીસૂનો એ ત્હાંનો રાજદરબાર ધર્મસમન્વયની પરમ દેવજ્યોતિવિહોણો જ ભાસશે. दिल्लीश्वरो वा जगदीश्वरो वा-ની અતિશયોક્તિમાંના સત્યાંશનો ભાગ પડાવનાર રાજવીવંશ ઐતિહાસિક યુગમાં તો કો જાગ્યો નથી.

ત્હેમાં યે મુગલાઇનો સંસ્કારમૂર્તિ સુન્દરીસંઘ! કોઈ પણ મહાપ્રજાની સંસ્કૃતિ પારખવી હોય તો ત્હેનાં સુન્દરીરત્નોને પારખજો; સુન્દરીઓ સંસ્કૃતિની અવતારધારિણી છે. બાબરશાહની નાનીથી માડીને બાબરની સુખદુઃખસંગાથિણી કુલસ્ત્રીઓ ને બ્હેનો, બાબરની શાહઝાદી ગુલબદન બેગમ, હુમાયુનની મહારાણી હમીદા બેગમ, અકબરશાહની શાહબેગમ સુલ્તાન સલીમા બેગમ, નૂરજહાન, નૂરજહાનની ઇસ્પહાનસંસ્કારિણી માતા, નૂરજહાનની ભત્રીજી મુમતાજમહાલ, મુમતાજમહાલની શાહઝાદીઓ જહાનઆરા ને રોશનઆરા, ઔરંગશાહની શાહઝાદી ઝેબુન્નિસા. એમનાં આત્મ-

રત્નોના સંસ્કાર ને તેજસ્વિતા એમનાં દેહસૌન્દર્ય ને અંગઅલંકારોથી અધિકાં હતાં. કવિતાની બેતો એ સુન્દરીઓ ચોપાટના પાસાની પેઠે ફેંકતી; શેતરંજના દાવની પેઠે દૂરઅન્દેશી ને ડહાપણથી તે જીવન-રમણાઓ ખેલતી. મુગલ શહેનશાહે પણ મુગલ સુન્દરીનો કીર્તિલેખ, માનવકુલની મહાપ્રજાઓમાંની કોઇ યે સૌન્દર્યમૂર્તિ કાજ નથી મંડાયો એવો, ઐશ્વર્યજ્યોત શો, આલેખેલો છે. તાજમહેલ સમોવડો દામ્પત્યપ્રેમનો કીર્તિસ્થંભ પૃથ્વીપાટે તો નથી.

મુગલાઇના કુટુંબકલેશ ને સંસારઅજંપા લોકવિખ્યાત છે. એમના સંસારસોહાગ હવે હૈયે ઝીલવા છે ? પુત્રને માટે પ્રાણદાતા બાબરશાહ, ખૂશરૂસલીમના કંકાસથી આપઘાત કરતી પુત્રવત્સલ-પતિવત્સલ માનબાઇ, નૂરજહાન ને મુમતાજ સમી સતીધર્મીલી રાજ-પત્નીઓ; ભાઇને માગી લેતો ભાઈ, વીરની સંતલસસહાયિણી બ્હેનો; બન્દીખાનામાં પિતૃશુશ્રુષા કરતી શાહઝાદી. કુલભાવનાં સર્વદેશીય સનાતન સત્યો ને માનવસંસારના પાયારૂપ મહાભાવનાઓ શોધનાર સંસારશાસ્ત્રીને મુગલમહેલોમાંથી તરવરતાં જડશે. મુગલો જયસમશેરિયા કે રાજદંડધારી માત્ર ન હતા. એથી યે વડેરા, સંસાર-સોહવતા સંસારધુરન્ધરો હતા. કુલભાવગર્વિલા સંસારશાસ્ત્રીનો મુગલાઇનો ઇતિહાસઅભ્યાસ વૃથા નહિ જાય.

ને અકબરશાહના ઇબાદતખાનાનો સન્દેશમન્ત્ર માત્ર યુગધર્મ ન હતો, ત્રિકાળધર્મ—સનાતન રાજધર્મ છે. બાબરશાહની વિશાલ રાજદૃષ્ટિએ હુમાયુન શાહઝાદાને જગત્શાન્તિનો રાજમન્ત્ર Religious toleration—પરધર્મસહિષ્ણુત્વ ઉપદેશ્યો હતો. હુમાયુનશાહના શાહઝાદાને પરધર્મસહિષ્ણુત્વ અધૂરો લાગ્યો: એને તો **સર્વસમન્વયના** મનોરથ થયા: કોમોનો સમન્વય, ધર્મોનો સમન્વય, સાહિત્યોનો સમન્વય, સંસ્કૃતિઓનો સમન્વય. અકબરશાહના ઇબાદતખાનાના મન્ત્રોપદેશ તો જગતના મન્ત્રીશ્વરોએ સાહિત્યકારોએ સંસારશાસ્ત્રી-

ઓએ ધર્મધુરન્ધરોએ હજી ઝીલવાના છે. મુગલાઇ યુગધર્મ માત્ર નથી ઉચ્ચરી ગઇ; સનાતન રાજમન્ત્રો, ત્રિકાળનાં કાળસૂત્રો મુગલાઇ ઉચ્ચારી ગઇ છે. મુગલ બાદશાહનામું એ ત્રિકાળસૂત્રોનો મહાઇતિહાસ છે.

મુગલાઇનો ત્રિકાળસન્દેશ અકબરશાહે ઇબાદતખાનામાં ઉચ્ચાર્યો છે કે **જગતકલ્યાણ સંસ્કૃતિઓના મહાસંગ્રામોમાં નથી, સંસ્કૃતિઓના મહાસમન્વયમાં છે.**

ને મુગલાઇના વંશપરંપરાના રોગ હતા બેઃ એક તો શરાબબાઝી. બાબર બાદશાહને અડધું આયુષ્ય ઉતર્યે એ રોગે ઝડપ્યા હતા, ને શીરાઝી શરાબના સીસાઓ ફોડીને કહાનવાનો જગ જીત્યા હતા એ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વાર્તા છે. અકબરશાહના શાહઝાદાઓ એ હલાહલ પીને મૃત્યુશરણ થયા. નૂરજહાને ઉગારી લીધા ન હોત તો જહાંગીરશાહ પણ ભાઇઓને પગલે પળત. અને મુગલાઇનો વંશપરંપરાનો બીજો રોગ તે જ્યેષ્ટાઇના વારસાકાનૂનની ગેરહાજરી. એથી સર્વસમર્થની રાજસિંહાસને સ્થાપના થતી એ ખરૂં, પણ પ્રત્યેક બાદશાહની સન્દવાડશય્યા પ્રપંચખેલ ને બળવાબીજની વિષક્યારી બની રહેતી અકબર જહાંગીર શાહજહાનના ગાદીવારસો બળવા ખૂઝાવીને, ભાંડુઓને સંહારીને, જયવન્તા રૂધિરખડ્ગે રાજસિંહાસને ચ્હડયા હતા.

ઇસ્લામને કાશ્મીરના કેસરકસ્તૂરીનાં આમન્ત્રણ આવતા, હિમાલયનાં મહાપ્રસ્થાનનાં ન્હોતરા ઇસ્લામે સાંભળ્યાં નથી

મુગલાઇના મહાગુણો ને મહાદોષોનાં મૂળતત્ત્વો મુગલો મધ્યએશિયામાંથી લઇને ઉતર્યા હતા. મધ્યએશિયા એટલે માનવકુલનું પારણું. માનવકુલનું પારણું એ જ મુગલાઇનું પારણું હતું. બાબર બાદશાહ પિતૃ-

વિશ્વકલ્યાણવ્રતી મહાકાવ્યબ્રહ્મનું આનન્દદર્શન કરાવવાના છે. પણ કવિકુલતિલક કાલિદાસની પેઠે હું ય તે ચકિત વદને ઉચ્ચારી રહું છું કે: ' ક્યહાં એ ગુણસાગર વંશપ્રભાવ, ને ક્યહાં મુજ અલ્પમતિ ! તરાપાથી સાગર ઓળંગવાનાં આ સાહસ છે. '

અને એક સાહિત્યઋણ મ્હારે અંહી ઉચ્ચરવું એ મિત્રધર્મ છે, ને એ સૌન્દર્યના પૂજારીને અહીં સંભારવો એ સાહિત્યધર્મ છે. કલાનો એ ઓલિયો હતો, કવિઓનો ભક્ત હતો, હિન્દુ ઇસ્લામી સુલેહસંપીનો સ્થંભ હતો: તે હાજી મહમ્મદ અલ્લારખિયા શિવજી. એણે મ્હને મુગલપરસ્તી શિખવાડી. અને એ આમ બન્યું: ઇ. સ. ૧૯૦૫ની દીવાળીની રજાઓમાં ' રાજયુવરાજને સત્કાર ' નામનું મ્હારૂં કાવ્ય લેઈને હું મુંબઈ ગયો હતો. હાજીએ એ વાન્ચ્યું. ત્હેને તે ગમ્યું. અંગમાં ને આંખમાં ઉત્સાહ ઝળકયો. હિન્દને કાંઠે રાજયુવરાજ ઉતરે તે જ તિથિએ છાપામાં એ કાવ્ય છપાય એવી ગોઠવણ એણે કીધી. ને એ કાવ્યમાંની મ્હારી અકબરભક્તિ પણ એણે નિરખી લીધી. પછી મ્હને એણે Holden's Mogul Emperors નામનો ગ્રન્થ વાંચવા આપ્યો. વિશાળ દિલના અંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ ઇસ્લામનો ઇતિહાસસંગ્રહ સારો કીધો છે. પણ ત્હેમાં ય તે હોલ્ડન એટલે તો મુગલપરસ્તી. મુગલમોહિની મ્હને હોલ્ડને લગાડી. કોઇએ પણ મુગલપરસ્તી શીખવી હોય ત્હેણે હોલ્ડન વાંચવો. મુગલમોહિનીની પ્રેરણાજન્મી બાબરશાહ ને અકબરશાહની, જહાંગીર ને શાહજહાનની ફ્લોરા એની સ્ટીલની ચાર નવલકથાઓ Errant Knight અને Prince of Dreamers, Mistress of Men અને Builder છે; પણ એમાં ઇરાવતીની મૂળ નવલકથાના જેટલી ગંભીર જીવનકવિતા કે ઇતિહાસપર્યેષણા નથી. Rulers of India ગ્રન્થમાળામાં ત્રણ મુગલ બાદશાહોનાં જીવનચરિત્ર રાજજ્યોતપ્રદીપ્ત પીંછીથી આલેખાયેલાં છે. લેનપૂલ,

કર્નલ મેલીસન, લોર્ડ કર્ઝન મુગલાઈથી મ્હોયા હતા; પણ થોડા થોડા. લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન બુદ્ધિનુ સૂકાન સમતોલ રાખવાને મથે છે, ત્હો યે મોહપૂરમાં તણાય છે. અર્સ્કિને મુગલમોહિનીનો જામ પૂરો પીધો હતો, હકીકત અભ્યાસ મનન કવિતા ફિલસુફી સરસ સાંપડ્યાં હતાં; ત્હારે એને આયુષ્યે યારી આપી નહિ. મુગલમોહિનીનાં પૂર તો ઉછળે છે હોલ્ડનમાં. મુગલમોહિનીને તીરે હુ ઉભો હતો: ત્હાંથી એ વ્હેણમાં ર્‌હને હડસેલ્યો હાજી મહમ્મદે. પછી ઇતિહાસો વાંચ્યા, તો એ યુગઇતિહાસમાં કવિતાના દેવભંડાર અઢળક ભરેલા દીઠા. હાજીએ મ્હને મુગલપરસ્ત કીધો. કલાનો એ શહીદ મરતાં મરતાં યે ગુર્જર કલાભંડારને આ બાદશાહનામું સમર્પાવતો ગયો. એના 'વીસમી સદી' માસિકમાં જહાંગીર–નૂરજહાન્‌નો એક પ્રવેશ છપાયો પણ હતો. એટલુ જોઇને એ ગયો. પણ મ્હારી તો શ્રદ્ધા છે કે ત્હાંથી યે એનો કલારસિયો આત્મા આજનાં આ પ્રફુલેલાં કલાફૂલડાં ને પોતાની પ્રેરણાપ્રભાની સફળતા નિરખી નિરખીને આનન્દતો જ હશે.

અને છેલ્લે છેલ્લે વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રના ને પ્રાચીનઇતિહાસસંશોધન શાસ્ત્રના શાસ્ત્રીઓને એક ઇતિહાસપ્રશ્ન પૂછી લઉ છું. સાચો શબ્દ કિયો ? દિલ્લી, દિલ્હી, કે દેહ્‌લી ? દિલ્લી કે દિલ્હી કહી 'ઢીલી'— શેષમાથે રોપેલી જડ 'ઢીલી' પડી, માટે દિલ્હી એમ ઉચ્ચારનારા-ઓને એમનાં મનનવિચારણને અર્થે મ્હારૂં યે એક એવું કલ્પના-સૂચન છે. ઇતિહાસ ભાખે છે કે દેહ્‌લી ઇસ્લામદીધું નામાભિધાન નથી, હિન્દુયુગનો નામસિક્કો છે. હવે, આપણી ગિર્વાણ ભાષામાં **देहली** એટલે ઘરનો ઉમ્બરો. ઉત્તરમેઘમાં કાલિદાસકીધો શબ્દ-પ્રયોગ છે કે **देहली पुष्पैः**. એ **देहलीदत्त** ઉપરથી પ્રાકૃત ડ્હેલી. દા. ત. 'આતાભાઇની ડહેલીએ દરબાર ભરાતો,' 'જોગા ખુમાણની ડ્હેલીએ ડાયરો જામતો;' વિ. એ જ દેવનાગરી શબ્દ **देहली**

ઉપરથી દેહ્લી નગર એટલે 'ભારતવર્ષનો ઉમ્બરો'–' ભારતેન્દ્રોની ડહેલી' એમ તો નહિ હોય? આજે યે હિન્દી ભાષા બોલતી સકલ જનતા 'દિલ્હી' નથી ઉચ્ચરતી, દેહ્લી' ઉચ્ચરે છે. પ્રાચીનકાળથી હિન્દના રાજરાજેશ્વરો એ ઉમ્બરે–એ ડહેલીએ વિરાજતા આવ્યા છે. રોમ ને એથેન્સથી પુરાણી, પૃથ્વીની પાટનગરીઓમાં પ્રાચીનમા પ્રાચીન દેહ્લી એટલે ભારતની સનાતન પાટનગરી.

અને એ દેહ્લીના સનાતન રાજસિંહાસને વિરાજેલા કેટલાક ભારતેન્દ્રોની ઇતિહાસકવિતા એ આ બાદશાહનામું.

વૈશાખી શુક્લ પંચમી,
વિ. સં. ૧૯૮૪ ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

પ્રસ્તાવના

જહાંગીર-નૂરજહાન એટલે દામ્પત્યની માણ. રંક કે રાય, દુનિયાનાં કોઈ દંપતીએ એટએટલાં જીવન માણ્યાનું ઇતિહાસ ઉચ્ચરતો નથી. શહેનશાહી જાહોજલાલીનાં સોળ વર્ષમાં એમણે સોળ અવતાર જાણે માણી લીધા.

દુષ્યન્ત-શકુન્તલા, પૃથ્વિરાજ-સંયુક્તા, ને જહાંગીર-નૂરજહાન; દિલ્હીનાં રાજસિંહાસનને એ ત્રણ બાદશાહી પ્રેમબેલડીઓ સોહાવી ગઈ છે. લયલા-મજનૂન, શિરીન-ફરહાદ, લાલારૂખની પ્રેમકવિતાઓની એમની ઇતિહાસકવિતા સગી સહિયર છે. જમનાજીને આરે શ્રી રાધાકૃષ્ણનાં પ્રેમયુગલે એ સૌને ઝંખવ્યાં ન હોત ને શ્રીમદ્ ભાગવત-માંની રાસલીલાની શરત્પૂર્ણિમાની કવિતચન્દ્રી પ્રકાશી ન હોત, તો આજે જગતનાં સૌન્દર્યપૂજકો ને પ્રેમસંપ્રદાયીઓ કાલિદાસનાં, ચન્દ બિરદાઇનાં, કેશવદાસજીનાં નાયકનાયિકાને વધારે ગાતાં-પૂજતાં હોત. પણ વૃન્દાવનના મોરમુગટે હસ્તિનાપુરના રાજમુગટને ઝંખવ્યો તે ઝંખવ્યો જ.

નિશાળમાં ભણતો પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી ભણ્યો છે કે જહાંગીર બાદશાહ વ્યભિચારી ને દારૂડિયો હતો. મુગલાઇના મ્હોટા ઇતિહાસો મ્હેં તો વાંચ્યા; પણ જહાંગીર વ્યભિચારી હતો એવો આરોપ-એક

અનારકલીના કિસ્સા શિવાય-ક્યહાં યે વાંચ્યો નથી. જહાંગીર દારૂડિયો હતો, રોજના વીસ પ્યાલા પીતો; તે નૂરજહાન સાથેનાં લગ્ન પૂર્વે. શાહબેગમ નૂરજહાને જહાંગીરને પાંચ પ્યાલે ઉતાર્યો હતો. જહાંગીર-શાહ દુરાચારી ન હતા, વિલાસી હતા; ને એમના વિલાસ હતા એમની સ્વપત્ની સંગાથેના. જગતના સહુ વિલાસીઓના રસવિલાસ સ્વપત્ની સંગાથેના થાય તો જગતમાંથી અડધઝાઝેરો અનાચાર અલોપ થાય. સ્વપત્ની સંગાથેના સૌના ભોગવિલાસ શતધા વાધજો.

ને પ્રત્યેક નિશાળિયો નથી ભણતો તે છે જહાંગીરની ન્યાય-પરાયણતા. જહાગીરશાહની ન્યાયઘંટાની સોનાસાંકળને લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટને વર્ણવી છે; ઇંગ્લાંડ કંપની સરકારના ડાયરેકટરોને અમદાવાદમાંથી લખેલા રિપોર્ટમાં સર ટોમસ રોએ જહાંગીરશાહના ન્યાય-શાસનની ગુણપ્રશસ્તિ આલેખેલી છે.

ત્ય્હારે સહજ પ્રશ્ન થાય કે અકબરશાહની શહેનશાહતના વારસને વિલાસ કેમ પરવડ્યો ? નૂરજહાન સમી સ્વામીભક્ત રાજકાજ-કુશળ બાદશાહબેગમ, મીરઝા અય્યાઝ ને આસફખાન સમા દાનેશમન્દ મન્ત્રીશ્વરો, શાહજહાન ને મહાબતખાન સમા ઝમાનાના દિલેરજંગ સિપેહસાલારો સુભાગ્યે જેને સાંપડે એ બાદશાહને વિલાસ પરવડે. જહાંગીરશાહે દેશો ઝાઝા નથી જીત્યા; પણ ઇસ્લામ ન્હોતો જીતી શક્યો તે મેવાડનો મહારાણો ને હિમાદ્રિમાલામાંનો કાંગરાનો કિલ્લો જહાંગીરશાહને શરણે આવ્યા હતાં.

જહાંગીરે સુન્દરી શોધી, સુન્દરીએ સૌન્દર્ય શોધ્યાં, કાશ્મીરની કેસરકુંજોમા દંપતી જઇ બેઠાં; અને એમ દેહ્લી આગ્રાના રાજસિંહાસનને કવિતાના અલૌકિક ઓપ ચ્હડ્યા.

જહાંગીરશાહનો જીવનપલટો તખ્તે આવ્યાની તિથિથી જ થયો. શાહઝાદો ને બાદશાહ નિરનિરાળા નીવડ્યા. શહેનશાહે શાહઝાદા-

પણાના ઘણાખરા સોબતીઓને વિદાય દીધી ; અકબરશાહના ઉત્તરાધિકારીને શોભે એવો જીવનપન્થ ઝાલ્યો. જહાંગીરશાહનું એક પ્રથમ કાર્ય એટલે ન્યાયઘંટાની સ્થાપના.

પછી જગત પૂછે જ ને કે ન્યાયપરાયણ એ બાદશાહે શેરઅફ્ઘનને મરાવ્યો કેમ ? બાદશાહે શેરઅફ્ઘનને મરાવ્યો એને ઇતિહાસકારો ઇતિહાસભ્રમ ભાખે છે. ઇતિહાસની હકીકતો જરા વિચારિયે. શેરઅફ્ઘનની પત્ની કરાઇ તે પૂર્વે મેહેરુન્નિસા સલીમ શાહઝાદાની પ્રણયપ્રતિમા હતી. ડહાપણના દરિયાવ અકબરશાહની રાજનીતિની એ મહેચ્છા હતી કે સલીમશાહે કો વડા રાજપૂતકુળની રાજકુમારીને પરણવું. પ્રેમપ્રસંગમાં દુન્યવી ડહાપણ ઘણી વેળા ભૂલાવે ચ્હડે છે એવું અંહી યે બન્યું. અકબરશાહે વિછોડાવેલી પ્રણયપ્રતિમાને જહાંગીરશાહે પાછી વાંછી, પણ સ્હમજૂતિની આશાથી. એ સંસારે તલ્લાકનો સસારવિધિ હતો. પણ પ્હણે શેરઅફ્ઘન વિરલો વીરત્વરંગીલો ગાન્ધારદેશનો શેર હતો, એટલે સ્હમજૂતિ સફળ ન નીવડી. ઝપાઝપી થઇ; અને એ અણચિન્તવી ઝપાઝપીમાં શેરે બંગાળના સૂબા કુતુબને ખંજરથી વીંધ્યો, ને કુતુબના કાશ્મીરી નોકર અબાખાને શેરને સમશેરથી વધેર્યો. અંબાખાન પણ એ વાર્તા કહેવાને ન રહ્યો. મેહેરને પછી રાજઅધિકારીઓએ દેહ્લી પાઠવી. પાંચ વર્ષ સૂધી મેહેરે બાદશાહનાં લગ્નકહેણને કાન ન ઢાળ્યા. ઇ. સ. ૧૬૦૬ માં ૨૯ વર્ષની વયે દેહ્લી આવેલી મેહેર ૧૬૧૧ મા ૩૪ ની વયે નૂરજહાન થઈ. બાદશાહનું વય ત્યારે ૪૨ વર્ષનું હતું. ૧૬ વર્ષનું જગતઅનુપમ રાજસૌભાગ્ય નૂરજહાને ભોગવ્યું. પછી ૧૬૨૭ થી ૧૬૪૪ સૂધી લાહોરમાં જહાંગીરશાહના શાહદરાના મકબરાની સુજાગરણ તરીકે એ બાદશાહબેગમે પ્રેમસન્યાસિનીનુ જીવન ગાળ્યુ.

જહાંગીર–નૂરજહાનનો લગ્નયોગ યૌવનની ઉતાવળી ભૂલ ન હતી. પ્રૌઢોનો પુખ્ત વિચારણાનો યોગપ્રસગ હતો.

નૂરજહાનને માથે કેટલાક આળ મૂકે છે કે તે મહત્વાકાંક્ષિણી હતી, સત્તાલોભિણી હતી, કલાબાજ મહાખેલાડી હતી. પણ કઇ કઇ કલાબાજ ખેલાડી સ્ત્રીઓએ પ્રણયપ્રાર્થતા બાદશાહને પાંચ-પાંચ વર્ષ ટટળાવ્યા છે ? કઇ કઇ સત્તાલોભિણીઓએ આયુષ્યનાં ઉતરતાં યૌવને બાદશાહબેગમ થવાની આનાકાની કીધી છે ? કઇ કઈ મહત્વાકાંક્ષિણીઓએ રાજદરબારની પ્રથમ પંચવર્ષી ને છેલ્લી સોળવર્ષી–સ્વતંત્ર છતાં–રાજપ્રપંચ ખેલ્યા વિનાની વિતાવી છે ? નૂરજહાનના જીવનપ્રસંગો એ આરોપોને સદન્તર જુઠ્ઠા ભાખે છે.

બાદશાહે નૂરજહાનને તખ્તે બેસાડી; શાહબેગમ સ્થાપી; સોનામહોર ઉપર નામ છાપ્યું; બાદશાહી ફરમાનોમાં સહી કરાવી; ત્રીશહજારી બક્ષી; નિશાનડંકો નિવાજ્યો. નૂરજહાને શું ઓછું વાળ્યું છે ? શરાબના શીસના પાંચ પ્યાલા કરાવ્યા; નવશોધેલા ગુલાબના અત્તરને અત્તરે જહાંગીરી કર્યું; રાજદરબારને, રાજમહેલને, સલ્તનતને સંસ્કારસોહામણા કીધા; નિર્દય સઝાઓમાંથી બાદશાહને વાર્યા; બાદશાહને કાજે જહેલમનો જંગ ખેલી; બાદશાહ સંગાથે સ્વાભિમાને કેદી બની; બાદશાહને સિન્ધુપટમાં મહાબતની કેદમાંથી રણરમત ખેલી છોડાવ્યો; કાશ્મીરની સૌન્દર્યકુંજોની જીવનમાણ જમાડી; જગતના પ્રેમમન્દિરિયે બાદશાહને અમ્મર કીધો. નૂરજહાન જીવનભરની જહાંગીરશાહની ગુણઓશિંગણ હતી એ ખરૂં; જહાંગીરશાહ તો ઇતિહાસભરના નૂરજહાનના ગુણઓશિંગણ છે. નૂરજહાન એટલે દુઃખસુખની તડકીછાંયડીમાં જહાગીરની જીવનવિધાત્રી.

જહાંગીરશાહનું આરોગ્ય હતું ત્હાં સૂધી રાજકુટુંબમાં ને મહારાજ્યમાં સંપ હતો, જાહોજલાલી હતી, સુખ ને કલ્યાણ હતાં, જય હતો. બાદશાહને ભયંકર મન્દવાડ આવ્યો, ગાદીવારસનો પ્રશ્ન ઉઠ્યો; તે ઘડીથી કુલમાં કુસંપના અંગારા વરસ્યા, સલ્તનતમાં બંડની હોળી સળગી, રાજમહેલમાં ગમરાજનાં પગલાં થયાં. મુગલા-

ઇનો એ વંશપરંપરાનો રોગ હતો. નૂરજહાનને એકની એક પુત્રી હતી. ત્હેનું લાડનામ લાડિલી બેગમ. શેરઅફ્ઘનની પ્રાણછાયારૂપ એ પુત્રીને શાહઝાદાને વરાવવાના નૂરજહાનને કોડ થયા. બાદશાહબેગમના એ કોડ અતિઘણા કે અસ્વાભાવિક હતા ? પણ એથી બાજી વધારે બગડી. કુળમાં કુસંપની ઝાળો જાગી; બે શાહઝાદાઓએ જીવ ખોયા; શાહજહાને બંડ કીધુ, રણવગડે રઝળ્યો; બાદશાહ, ને પછી બાદશાહબેગમ, પોતાના સેનાધિપતિનાં કેદી બન્યાં; સારી શહેનશાહત ઘડીક ડોલી ગઇ. શાહજહાન જેવી આખરી અવસ્થા શાહજહાનને હાથે શાહજહાનના રાજપિતાની ન થઇ એ નૂરજહાનનાં રણવીરત્વ ને વિજયવન્તી રાજરમતને પ્રતાપે.

જહાંગીરના મૃત્યુ પછી નૂરજહાન સોળ વર્ષ જીવી. નૂરજહાનનું પરમ પ્રેમજીવન એ હતુ. એ જીવન જીવી શકે નહિ તે પ્રેમી નથી, કામુક છે. એક વેળાની સર્વેશ્વરી સામ્રાજ્ઞીએ પ્રીતમની પ્રેમસન્યાસિણી થઇ રહી જીવન સંકેલ્યું. નરજહાન એટલે જહાગીરશાહની પ્રેમજોગણ.

જહાંગીરશાહના સમયમા ગુજરાતમાં જૈનોનો અને પંજાબમા ગુરૂ અર્જુનનો—એમ ધર્મદૂભવણીના બે પ્રસગો બન્યા હતા. શીખસંઘના ગુરૂ અર્જુન મહાપુરૂષ હતા. એમણે તરણીતરણનું તીર્થ સ્થાપ્યું, અમૃતસરોવર બન્ધાવ્યુ, ગુરૂમુખનિર્ઝર્યા મન્ત્રો સગ્રહી ગ્રન્થસાહેબ શીખસંપ્રદાયને સમર્પ્યો. એ ઉભય ધર્મદૂભવણીનાં મૂળ કારણ જરા ઝીણવટથી પારખવા જેવાં છે. અકબરશાહની છેલ્લી ઘડીઓમાં ગાદીવારસાને માટે કંઇ કઇ પ્રપંચખેલ ખેલાયા, ને કાવત્રાં રચાયાં; પણ ઉદારચરિત્ અકબરશાહની ઉદારતા છેક છેલ્લી ઘડીએ વિજયશાલિની નીવડી. સલીમ શાહઝાદાના સહુ બળવા ને ગુનાહ મૃત્યુખોળે ઢળતા બાદશાહે માફ કીધા, ને સલીમશાહને બોલાવી અમીરો સમક્ષ શહેનશાહતની સમશેર બન્ધાવી. આશાભંગ ખુશરૂશાહે બળવો કીધો. ગુજરાતના જૈનોનો અગ્રેસર માનસિંહ

શેવડો કરીને હતોઃ ત્હેણે અને ગુરૂ અર્જુને ખૂશરૂશાહનો પક્ષ લીધો. વળતી જહાંગીરશાહે વખ આવ્યે એ બન્ને ય ધર્મગુરૂઓને દૂભવ્યા એ ખરૂંઃ પણ એ પજવણીઓનો હેતુ ધર્મપજવણી ન હતી, રાજપજવણી હતી. જહાંગીરશાહ તો અકબરશાહનો વારસ હતોઃ અકબરશાહની ઉત્કટ ધર્મજિજ્ઞાસા નહિ, પણ અકબરશાહની ધર્મ-ઉદારતા જહાંગીરશાહમાં ઉતરેલી હતી.

ઇતિહાસની આવી આવી ઘૂંચો ને ગાંઠો ઉકલે તો જહાંગીર–નૂરજહાનનો કોયડો સરલ થાય. જૂના ઇતિહાસકારોમાંથી લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન અને નવા મુગલાઇ ઇતિહાસકારોમાંથી પ્રયાગશારદા-પીઠના પ્રો. વેણીપ્રસાદ જેમણે વાંચ્યા નથી ત્હેમને જહાંગીર–નૂરજહાનના ઇતિહાસપ્રસંગો ચર્ચવાનો અધિકાર નથી. ઇતિહાસસંશોધનના વિચારકે એલ્ફિન્સ્ટનની પૂરવણી પ્રો. વેણીપ્રસાદ કનેથી શોધવાની છે, ને પ્રો. વેણીપ્રસાદના ઉત્સાહને એલ્ફિન્સ્ટનની બુદ્ધિતુલાથી તાવી સંયમમાં રાખવાનો છે. મુગલઇતિહાસ એટલે કવિતાનો ભર્યોભર્યો મહાસાગર. એમાં ઉમેરણ વૃથા છે. સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય ભાખે છે કે ‘ જ્ઞાન સાથે મહિમા સ્હમજાય, ત્ય્હારે જ સાચી ભક્તિ જન્મે.’ ઇતિહાસનાં સત્યો તારવવાં અને એનો સાચો મહિમાસુગન્ધ પમરાવવો એ ઐતિહાસિક કવિતાકલા. અસત્યોના પાયા ઉપર ધજાગરા રોપવા એ ઐતિહાસિક કલા યે નથી કે કવિતા યે નથી.

જગત જન્મ્યું ત્ય્હારથી સૌન્દર્યને શોધે છે. પૃથ્વી પ્રગટી ત્ય્હારથી પ્રેમપન્થીઓની અદ્‌ભુત કથનીઓ રમાય છે, રચાય છે, ને ગવાય છે. સહુની યે પ્રેમકથાઓ કંઇક કંઇક અનોખા રસભરી હોય છે. ત્હેમાં યે જહાંગીર—નૂરજહાનની બાદશાહી પ્રેમકથાની કવિતા કાસ્મીરની સૌન્દર્યલક્ષ્મી સમી અદ્‌ભુત છે. સૌન્દર્યોપાસનાના સંપ્રદાયનાં એ અજબ સંપ્રદાયીઓ હતાં. દેહ્‌લી-ને રાજતખ્તે કે દુનિયાને સિંહાસને બીજાં એવાં સૌન્દર્યસંપ્રદાયી પ્રેમપન્થી કે દામ્પત્યનાં રસોપાસક કોઇક જ બિરાજ્યાં હશે.

સલ્તનતની સોનામહોરે, શહેનશાહી ફરમાનોમાં, બાદશાહી ઝરૂખે સજોડલે શોભેલાં સોહાગિયાંના નામાક્ષરો આ નાટકને યે ભાગ્યદેશે સજોડલે અંકિત કીધા છે. વિધિ સમર્થ છે તે પ્રેમબેલડીઓને મેળવે, વિખૂટાં પાડે, ને વળી મેળવે: પ્રેમીઓને પ્રેમના પરમ પાઠ શીખવવાને. પણ એવાં પ્રેમબેલડિયાંને વિચ્છેદવાની મહાન અકબરશાહની ભૂલની પુનરુક્તિ કરવા મુજ સરિખડાની હિંમત નથી ચાલી, ને એ રાજદમ્પતીનું દામ્પત્યનામાભિધાન આ નાટકને દીધુ છે. દામ્પત્યદેશમાં જહાંગીર-નૂરજહાનની અમર રસબેલડી છે.

મે ૧૯૨૮ ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

અનુક્રમણિકા

જહાંગીર—નૂરજહાન

અંક પહેલો

(ગેબમાંથી ગીતટહુકા ગાજે છે.)

ચાલોને સહિયર ! જમનાને ઘાટે
જીવનના જલ ભરવા રે.

(જમનાજલની સહેલગાહે સંચરેલ બાદશાહ જહાંગીર, રાજનૌકા-માંથી રત્નસ્થંભ સરિખડા, સહપરિજન પધારે છે : આગ્રાના રાજદુર્ગના બહાલવ્યા બાદશાહી રાજઘાટને પગથિયે ઉતરી ઘાટની રાજદેવડીએ આવે છે.)

અમીરુલ ઉમરા : મુગલાઇની જાહોજલાલીના ઓ રાજમુગટ !
નિરખો આ બાદશાહી ન્યાયઘંટા.
બન્ધાઇ રહી ; સંભળાવશે દુઃખીનાં દુઃખો.
સલ્તનત શોભશે શહેનશાહી ઇનસાફથી.
મહારાજ્ય ઇનસાફથી સાફ રહે છે.

(ઘાટદેવડીએ જઈ સોનાસાંકળ ખેંચે છે. શિવમન્દિરે એક દોરી ખેંચ્યે સો ઘંટામાળ ગાજે તેવી ન્યાયઘંટાની ઘંટડીઓ ઝણઝણી ઉઠે છે. ગુંજારવભર્યું વાતાવરણ ન્યાયઢંકાથી થડીક ડોલી રહે છે.)

મીરઝા ગયાસ : બાદશાહના હૈયાસાંના એ ટંકાર.
સો ઘંટે જગતને ઉચ્ચારે છે કે
બાદશાહત બાદશાહી ન્યાયસૂની ન હોય.
ગૂંથેલાં સૂર્યકિરણો સમી આ સોનાસાંકળ

શહેનશાહતના સૂર્ય સંગાથે
પ્રજાજનને જોડશે.

જહાંગીર : ન્યાયઘંટાની ઘંટડીઓની જીહ્વાઓ
તો છે મહીતલના મહાજનની જીહ્વાઓ
સો-સો જીભે પ્રજા પોકારે હો યે
શહેનશાહો ન્યાય નહીં દે પ્રજાજનને ?
પ્રજાજન પાદશાહનાં પુત્રો છે ?
કે પારકાનાં સન્તાન ?
અમીરુલ ઉમરા ! શહેનશાહતના ઓ સ્થંભ !
મુગલ સલ્તનતના બેહસ્તી ગુલશનને
ઇનસાફનાં જલથી તાઝગી બક્ષજો સદા.
અકબરશાહને આંબાવાડિયે તો
ઇનસાફનાં અમરફળ જ ઉતરે.

(વિધવિધ ભાતીગર સોનારૂપેરી કિનખાબથી શણગરાયેલું મેહેરુન્નિસાનુ દાસીમંડળ જમનાના જલ ભરવા જતુ પાણીપોળમાથી રાજઘાટે જીવનના જલનુ ગીત ગાતુ આવે છે.)

દાસીમંડળ ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠડે
જીવનનાં જલ ભરવા રે;
જીવન ભરવા ને આત્મા તરપવા
ઉરની લહરે લહરવા રે·
ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠડે.

(પરિજનને અંગુલિનિર્દેશથી બાદશાહ રજા આપે છે. ચમેલી બુરજ નીચેથી આવન્તા દાસીમંડલને જહાગીરશાહ ચકિત વદને નિહાળી રહે છે.)

શ્રી કૃષ્ણે ભરિયા, ને રાધિકાએ ભરિયાં,
ગોપિકાએ દિલ ભર્યાં ગરવાં રે;
જગનાં રસિક ! સહુ આવજો એ આરે,
રસના વિહારે ત્હા વિહરવા રેઃ
ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠડે.

જહાંગીર : જમનાને કાંઠડે આ સૌન્દર્યની સેના
કોને જીતવાને સંચરે છે ?

એક દાસી : જમનાને કાંઠડે, રાજરાજેન્દ્ર !
શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રના રસયુગથી તો
સૌન્દર્યની સેનાઓ જ ઘૂમે છે.
શાહાનશાહથી શું અજાણ્યું છે ?
સૌન્દર્યનાં દેવીની અમે સેના :
જગતને જીતવા નીકળી છીએ.

જહાંગીર : સૌન્દર્યમન્દિરની રૂપમૂર્તિઓ !
જગતને જહાંગીરે જીત્યું નથી શું ?

બીજી દાસી : બાદશાહની બેઅદબી સાફ છે ?
જહાનના જહાંગીરને યે સૌન્દર્યદેવી જીતશે.
અમે તો અનુકરણો યે નથી એમનાં.

ત્રીજી દાસી : શું સમર્પીએ શાહાનશાહને ?
શાહશોભાતી સોગાદ નથી કાંઇ.
જળબેડલાનો ઉપરણો સ્વીકારશો આ ?

જહાંગીર : અહેશાનમન્દીથી, સૌન્દર્યની પૂતળીઓ !
સૌન્દર્યનું દીધું કોઇથી યે નકારાયું છે ?
—પણ આ તે જલઉપરણો ?

કે લગ્નવન્તીનો સોનાસળિયાળો જાદરસાળુ ?
ઢાંકી—ન ઢાંકી નિરખાય મંહીથી
રસવન્તીની રસરંગીલી દેહજ્યોત !
મંહી માંડી છે બુટ્ટીઓની તારકમાળ.
એ રસસૃષ્ટિની સૃજનારી કોણ ?

બીજી દાસી : સૌન્દર્યનાં દેવી, અમારાં મહારાણી,
વિધાત્રીનો અવતાર મેહેરુન્નિસા બેગમ.

(શબ્દમૂર્છિત શા બાદશાહ જહાંગીર જલમાર્ગમાથી ખસતા નથી; એટલે)

પહેલી દાસી : રાજેન્દ્ર ! આ ફૂલકલગી.

જહાંગીર : (જાગીને)
હા, એ બાકી છે રાજમુગટમાં.
પણ આ તે ફૂલકલગી ?
કે મયૂરનો મણિમુગટ ?

(ઘડીક નિરખી રહે છે, પછી શિરપેચમા મૂકે છે.)

એક દાસી : (જનાન્તિકે)
આલમના શાહે તો મસ્તકે ચ્હડાવી
સૌન્દર્યની દેવીની કલગીને !

જહાંગીર : કોણે ઉતાર્યાં, ઓ રસરંગીલીઓ !
આસ્માનમાંથી પૃથ્વીખોળે આ દેવરંગોને ?

પહેલી દાસી : એ તો મેહેરુન્નિસાએ,
ચમેલીમહેલની ચતુરાએ ,

સુન્દરીઓના સૌન્દર્યના સૂર્ય.
કાંચનચિત્રિયાળો પે–એ–લો સુવર્ણબુરૂજ ,
એ સુવર્ણબુરૂજમાં છે સૌન્દર્યનો સૂર્ય.

જહાંગીર : સૂર્ય તો એક જ છે જગતભરમાં.

બીજી દાસી : સુન્દરી યે જગતભરમાં એક જ છે ,
બીજી તો છે સૌન્દર્યછાયાઓ.
—શહેનશાહી રૂખસદ છે અમને ?
જમનાજલ ભરવાનાં બાકી છે હજી.

જહાંગીર : કૃષ્ણચન્દ્રે ભર્યાં, ગોપીજને ભર્યાં ;
ભરજો જીવનની હેલ ભરીને એ નીર.
જાવ, સૌન્દર્યની શિખાઓ !
દઝાડતી ના કો પતંગની પાંખોને.
સહુનાં યે જીવન સફળ થજો.

(જલગીત ગાતી ગાતી મેહેરૂન્નિસાની સૌન્દર્યની સેના હસતી–રમતી સંચરે છે. જમનાને રાજઘાટે રાજમહેલને પગથારે એકલા ઉભેલા જહાંગીર બાદશાહ એ સૌન્દર્યસંઘને જતો નિહાળી રહે છે)

ચાલોને, સહિયર ! જમનાને કાંઠે
જીવનનાં જલ ભરવા રે.

જહાંગીર : કટારની પેઠે કાપે છે કાળજને
ગીતટહુકાનાં આ આમન્ત્રણ.
મેહેરુન્નિસા !—સુન્દરીઓનો સૂર્ય !
દિલમાં ડંખે છે નિરન્તર એ નામ
ચમેલીમહેલની ચતુરાનું,

પાંચ–પાંચ વર્ષોથી અજીત
એ સૌન્દર્યના સૂર્યનું.
દિલ વીંધ્યાં ને વધેર્યાં,
ને ન કીધાં સજીવન પાછાં
જમનાતીરની એ જગતશોભનાએ.
મહેલની ને મનની મ્હારી એ મહારાણી ;
જીવનની એ જાદુગારણ.
શાહસાતાનાં યે નથી ગણકાર્યાં કહેણ
પાંચ–પાંચ વર્ષથી ન માનતી માનિની એ.
જાઉં, ને પામું એ સૌન્દર્યપુષ્પ.
બાદશાહી મુગટમાં કલગી અધૂરી છે.
જીવનમાં એટલી છે ઝાંખપ ;
અજવાળશે વાદળમાંથી ઉતારેલી એ વીજળી

મૂર્તિપૂજક જૂઠે સૌ જગતે મહલ:
હા; શિવા સૌન્દર્યની મૂર્તિપૂજા.

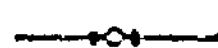
(જમનાને સામાઘાટે જુએ છે.)

(અંદરગમાંથી સૌન્દર્યની સેનાનો ઉત્સવના જલ બન્ધા જવાનો ગીત-સ્વર ગગન ભર્યો સંભળાય છે.)

જગના રસિક ! સહુ આવજો એ આરે,
રસના વિલાસ ત્યાં વિલસ્યા રે:
સાજીને ગાજીએ ! જમનાને કાંઠે

પ્રવેશ પહેલો

ચમેલીમહેલની ચતુરા

(ચમેલી મહેલના અન્તખ઼ શોભાશણગારની વચ્ચે પ્રકાશની પૂતળી જેવી, જીવનનો થાક ઉતારવા ઢળેલી સૌન્દર્યની હરિણી સરિખડી, મેહેરુન્નિસા શ્વેત મલમલના વાદળઆછા અમ્બરમાં, પ્રફુલ્લેલી ચમેલીની વેલી જેવી, અર્ધઢળેલી-અર્ધબેઠેલી ગાદીતકિયે પડી છે. આગિયાના છોડ જેવી દાસીઓ ઝણકાર મારતી ઘૂમી રહી છે, ઝરૂખામાં સાહેલીઓ ગીત ગાતી હોય છે.)

સાહેલીઓ : ઉરનાં બારણાં ઉઘાડો સોહાગિયા !
ભાગ્યનાં બારણાં ઉઘડશે, સોહાગિયા !

કાળની કુંજ સમી ઝાડીઓ રે
ઝૂકી જમનાને ઘાટ,
ઝૂકી જમનાને ઘાટ;
પ્રેમનાં પંખી ડાળે માણતાં,
જગે દોળે કિલકિલાટ,
જગે દોળે કિલકિલાટ
સુણજો ઓ સ્નેહનાં સોહાગિયાં !
જાગો, ઓ સ્નેહનાં સોહાગિયા !

આભના આગળા ઉઘાડો, સોહાગિયાં !
ભાગ્યના આગળા ઉઘડશે, સોહાગિયાં !

(સ્નેહા—રસની રમઝટને સરોવરઆરે અણચિન્તવ્યા રત્નમાળ સરિખડા જહાંગીર બાદશાહ પધારે છે.)

ભાગના આગળા ઉઘડશે, સોહાગિયા !

(જહાંગીરશાહ મહેલમા ને ઝરૂખામાં વારાફરતી ઉડન્તી આંખડીએ નિહાળે છે કવિતાના દેશ દેખે છે: તેજવલ્લી શી પડેલી મેહેરુન્નિસાને નિહાળીને ઘડીક દર્શનમુગ્ધ થાય છે.

ઝરૂખામાંથી એક સાહેલીનો ગીતટહુકાર ગાજે છે.)

જમનાને કાંઠડે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે ! ત્હારા મનગમતા મૂલ.

જહાંગીર : કમળપાંખડીઓનો જાણે પુંજ !
ગગન ઘૂમવાના મનોરથ ઘડતી
ઓશીકે ઢળેલી વીજળીની પૂતળી !
મોગરાની ચાદરમાં જાણે ગુલાબના ઢગલા.
સ્વર્ગમાંની સૌન્દર્યવેલ ધરતીમાં ઉતરી.
આસ્માનપાટે તેજરેખા આલેખીને
તારિકા ખરી રાજમહેલમાં વિરાજી.
અપ્સરા છે ? કે માનવબાલા ?
કે રસગૂંથેલી શૃંગારમાલા ?
જગતબાગનાં સૌન્દર્યફૂલડાં વીણી વીણી જાણે
વિધાત્રીએ ચમેલી મહેલમાં ઠાલવ્યાં.
પ્રારબ્ધ હશે તો પામીશ

પૃથ્વીલોકની એ પારસપ્રતિમા.
અમૃત પાઇ અમર કરવાને
મ્હારે મહેલે જાણે ચન્દ્રમા ઉતર્યો.

(ગીતનો બીજો ટહુકો નિર્ઝરે છે.)

રાજમહેલને કાંઠડે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે ! આપુ દિલમાંનાં ફૂલ

(એક દાસી આવે છે, શાહાનશાહને ઓળખી ઓવારણા લે છે, ફૂલડે વધાવે છે.)

દાસી : પધારો સૌન્દર્યભવનમાં.
આજ અમારે સૌભાગ્યનો સૂરજ ઉગ્યો.

જહાંગીર: શહેનશાહી મહેલને ખોળે
પોઢ્યું છે જગતનું સૌન્દર્ય !
રસતન્દ્રામાંથી જગાડવું યે પાપ છે.
પોયણાં પાંખડીઓ બીડે
ને જલલહરીની સેજમાં ઢળે,
એમ બીડી છે આંખડીઓ બાનૂએ.

દાસી : શાહાનશાહ થોભશે ? કે જગાડું ?
બોલાવતા હોય જગતના પોકાર—

જહાંગીર : પોઢવા દે, બાઇ ! પોઢવા દે :
પ્રકાશના કુંડમાં જાણે
પ્રફુલ્લેલું પ્રેમપદ્મ પોઢ્યું.
વિલાસભવનોમાં નથી સંભળાતા
જગતના પોકાર રાજવીઓને

મેહેરુન્નિસા: (અર્ધપરિયાળી આંખડીએ જ ઢળેલી રસતન્દ્રામાં લવે છે.)

ઉગ્યો—ઉગ્યો મ્હારો પ્રારબ્ધનો સૂર્ય.

(મેહેરુન્નિસાને બોલતી સાંભળી દાસી દોડે છે; જહાંગીરશાહ દાસીને રોકવા આડા ફરે છે; ચોટ ચૂકાવી દાસી જાય છે; હડફટમાં ગુલાબજલનો કુપો ફોડે છે—ઢોળે છે. ચમેલીમહેલ મઘમઘી રહે છે. શબ્દ ને સુગન્ધથી મેહેરુન્નિસા જાગી જાય છે.)

દાસી : બાનૂ! શહેનશાહતનો સૂર્ય
આજે ઉગ્યો છે ચમેલીમહેલમાં.

(ચન્દ્ર ઉપરથી ઉપડતા વાદળાની પેઠે ધીમેશથી મેહેરુન્નિસાનાં પોપચાં ઉપડે છે, ને શહેનશાહનો સન્મુખ ઉભેલો રત્નસ્થંભ નિહાળે છે. પછી આળસ મરડી વેલી જેવી ઝૂલન્તી ઉઠે છે; ને હંસપગલે પધારી મોગરાની માલા સમી ઝુકીને કુરનસ કરે છે, વસુન્ધરાના આરસપગથારે ચડકાડી ભાગ્યદેશે અંગુલિનિર્દેશ માંડે છે. એ અલસગમનાને નિહાળી જહાંગીરને દર્શનમૂર્છા આવે છે, મહેલના આરસસ્થંભને અઢેલી ઉભે છે, ક્ષણ–બે ક્ષણ અણોલ આંખડીએ રસદર્શન પીએ છે.)

જહાંગીર: સૌન્દર્યની દેવીને શ્રમ દીધો છે.
અપરાધી છું જગત્‌રસિકાનો.
રસતન્દ્રાની કંઇ કંઇ સ્વપ્નકલ્પનાઓ
સરી ગઇ હશે રૂપસુન્દરીની.

(અર્ધપરિયાળી આંખડીએ મેહેરુન્નિસા અણોલ ઉભે છે.)

પાંચ–પાંચ વર્ષના અબોલડા
બોલ્યા છે કે હજી નહિ ભાગે?
બાન! નસ હૈયાનાં બોલડાં

આજે ખૂલશે મ્હારે કાજ ?
શહેનશાહતની જાહોજલાલીની વસન્તમાં
આ એક વેલી વણપ્રફુલ્લી રહેશે ?
દાસીઓ તો જલાવે છે કિનખાબની જ્યોત.

મેહેર : જગત્‌સ્વામિન્ ! એ છે દીવડાની શિખાઓ,
આ છે ચન્દનીનાં પરિધાન.

જહાંગીર : (ચમેલીમહેલના ફરતા શણગાર નિહાળીને)
રંગફૂવારાઓની રંગબેરંગી આ ધારાઓ—
જાણે રાજમહેલમાં મેઘધનુષ્ય માંડ્યાં.

એક દાસી : ચમેલીમહેલમાં સૂર્ય વસે છે :
સૂર્યકિરણનાં ઉડન્તાં એ તો સપ્તરંગો.

મેહેર : છોકરીઓ ! જાવ ઝરૂખામાં,
ને ગૂંથો સોનારૂપેરી કીનખાબ.

(ફૂલછાબડીઓ ને રેશમપાત્રો લઇને દાસીઓ જમના ઉપર ઝૂકતા ઝરૂખામા જાય છે.)

જહાંગીર : જગતની કવિતામાં વાંચ્યા હતા
સૌન્દર્યના સિતમ :
આજ જીવનમાં અનુભવું છું
આ આરસસ્થંભના હૈયામાં
ફૂલવેલ ડોલી રહી છે—

મેહેર : એ તો મહેલસ્થંભે માંડેલાં
સૌન્દર્યનાં સ્વપ્નાં છે.
રસતન્દ્રાની મીઠડી લહેરીમાં

મ્હને યે લાધ્યું'તું એવું સ્વપ્નું
કે અન્ધારદેશમાં સૂરજ ઉગ્યો.
જાગીને જોયું જગતમાં તો
શાહેનશાહતનો સૂર્ય સન્મુખ નિરખ્યો.

જહાંગીર : આ રંગમહેલમાંની રંગમૂર્તિઓ—
પ્રેમરંગે રંગેલી પ્રેમીઓની છબિઓ :—

મેહેર : આસ્માનના રંગે ઇતિહાસ આલેખનાર
રંગસ્વામીઓની એ તો સૌન્દર્યસૃષ્ટિ.
આ ફકીરબાદશાહ ફરહાદ છે;
ને આ પ્રેમજોગણ શીરીન.
આ લયલા અને આ મજનૂન.
આ રસઘેલો હાફીઝ છે,
ને આ છે શાખે નિબાત
અમૃતની ડાળખી શી નેહથી નમેલી.
પ્રેમમસ્તોનો આ મહેલ છે :
સૌન્દર્ય તો પ્રેમનો રંગ છે.

જહાંગીર . હું શાહાનશાહ જહાંગીર છું,
મગર આ મહેલ જહાનથી બહાર છે.

મેહેર : સૂર્ય તો પૃથ્વીથી આઘો જ છે ને ?

જહાંગીર : પણ સૂર્યકિરણો પૃથ્વીને સોહાવે છે.
ઓ સૌન્દર્યના સૂર્ય !
શાહેનશાહને એમ ક્ય્હારે સોહાવશો ?
ઝીન્દગીનો એક જ પ્રશ્ન
મ્હારે તો છે પૂછવાનો :
પ્રેમ ક્ય્હારે ઉગશે જીવનના ગુલઝારમાં ?

મેહેર : સૌન્દર્યના હૃદયમાં છે ખંજરના ઝખમ.
ખર્દવાનમાં સમશેરથી ચીરેલ છે,
આશાને ઉચ્છેદી છે શાહી શયતાનોએ.

જહાંગીર : (મગજમાં ભાલો વાગ્યો હોય એમ મસ્તક પકડીને સ્મરણો જાણે જાગતાં હોય તેમ)
બાનૂ ! એ શા આરોપ ?
એ કારણે શું અવગણી છે
આજ સૂધીની મ્હારી પ્રણયપ્રાર્થનાઓ ?
રાજમાતા સુલ્તાન સલીમા બેગમને મનામણે
એથી શું નથી મનાણાં માનિની ?
હમણા જ મળી ડહાપણની એ પુષ્કરણી,
ને ભાખ્યું: મેહેર અન્ધકારમાં છે હજી.
હું—જહાંગીર ન્યાય માગું છું
સુન્દરીઓના સૂર્યની પાસેથી.

મેહેર : ન સાંભળી હોય તો સાંભળજો,
લોકવાણી વદે છે, બાદશાહ !
સુન્દરીઓના સૂર્યને કાજે
ખર્દવાનના સિંહપંજાળા તેહસિલદારને
સૂબાએ શાહેનશાહી સમશેરથી વધેર્યો.—

જહાંગીર : સૂર્યની સ્હામે યે લોક
ધૂળ શું નથી ઉછાળતા ?
લોકવાણે કોને-કોને છોડ્યાં છે ?
સાચ્યાં લોકવેણથી હું કમ્પું છું.
ચન્દ્રને ચીરી કોઇ અમૃતધારા વાંછે ?

શહેનશાહની તલાકની સલાહ હતી,
ખૂનની આજ્ઞા ન હતી.
કુતબુદ્દીનની હા, શેરઅફ્ઘનની ના,
—શેર પણ સુલેમાની ગુફાઓનો શેર હતો.—
શેરે ખંજરથી કુતુબનું હૈયું ચીર્યું.
સિપાહીઓની પછી ઉતાવળી અવિચારિતા:
ઝપાઝપી, તેગના ઝણકારા:
અણધાર્યું ને અણચિન્તવ્યું પરિણમ્યું.
બાનૂ ! શહેનશાહી કોલ છે,
બર્દ્વાનના દિલેરજંગને
શાહી ખંજર નથી વાગ્યું.
જહાંગીરને ત્હેની જહાંગીરીના સોગન્દ.
સુન્દરીને છેતરીને, બાનૂ !
સૌન્દર્ય કોઈ પામ્યું છે કદી ?

મહેર : (સ્વગત વિમાસે છે.)
રાજમહેલો તો છે ખટપટની હવેલીઓ.
મ્હારા હૈયામાં વિષ ભરવા,
ચરણે ઢળવાતાં જગતસૌભાગ્યને ઠેલાવવા
કાં ન જોડ્યું હોય
જૂઠ્ઠારા કોઈએ જૂઠ્ઠાણું એ ?

(મહેરુન્નિસાના હ્રદયનો શ્વાસ નીચો બેસે છે: અન્ધારઘેરી કાળી ભ્રમ્મર ઉપર લટકી રહેલી એક વાદળીનો ભાર ઉતર્યો હોય એમ લલાટની ચન્દ્રલેખા ઉજ્જ્વળ થાય છે. જહાંગીર ત્ય્હાં સૌભાગ્યનું પ્રભાત ઉગતું નિરખે છે)

જહાંગીર : સારા જગતના સૌન્દર્યના શપથ,
જો શાહી ફરમાન ખૂનનું હોય તો.
રસિકાની રસસેરને કાપીને
રસધારા મ્હેં વાંછી નથી.
મ્હેં સુન્દરી માગી હતી;
ઝીન્દગી માગી ન્હોતી.

મેહેર : બાદશાહી બોલ સાચ્ચા જ હોય.
શાહાનશાહે એ ખૂન કરાવ્યુ હોત
તો પ્રેમનું ખૂન થાત,
મ્હારા હૈયાનું એ ખૂન થાત:
ઇતિહાસ કાળે અક્ષરે આલેખાત.
એક ભાર ઉતર્યો મ્હારા ઉરનો.
શાહાનશાહે પ્રેમનું ખૂન નથી કીધું.
લોહીખરડ્યા હાથે સૌન્દર્ય નથી ઝુંટવ્યું.
—પણ સુન્દરી માગવાના
શાહને શા હક્ક હતા ?

જહાંગીર : દિલેદિલના કોલનો હક્ક,
નારંગીબાગનાં આમન્ત્રણનો હક્ક,
પ્રેમની આપલેનો હક્ક.
મેહેર મ્હારી હતી,
શાહબાપૂએ પરને દીધી.
કોક હરી ગયો'તો મ્હારો જીવનનો સ્વર્ગ.
એ કોક પરાયા પાસેથી
મ્હેં તો મ્હારૂં પાછું માગ્યું હતું.

એ પરાયો હતો મ્હારા પ્રેમદેશમાં.
મ્હારો ગુનોહ શો ? પાપ શું ?
સુન્દરી ! સ્હમજાવશો ?
મ્હારે સ્હમજવી છે મ્હારી ઝીન્દગીની ભૂલ.

(ભાગ્ય સમા આરસને યે ઉખેડવા મથતી મેહેર ધરતી ખોતરતી મૌન ઉભી છે.)

હૈયાની ક્યારીએ ફૂલ ઉગ્યું ;
શાહબાપૂએ તોડીને ઉશેટી દીધું.
અકબરશાહ ક્વ્હારેક જ ભૂલ કરતા.
શાહબાપૂ ભૂલભૂલામણીમાં પડયા.
મ્હારૂં હૈયાફૂલ ચૂંટવાનો
શાહબાપૂને શો હક્ક હતો ?
એ મ્હારૂં હૈયાવેલનું ફૂલ
પ્રારબ્ધ પાસે મ્હેં પાછું માગ્યું.
એને મ્હારો ગુનોહ કહેશે લોક ?
સારી આલમના પ્રેમીઓને પૂછો :
શાહનો ઇનસાફ પ્રેમકલન્દરો કરશે.

મેહેર : ત્ય્હારે શાહે ખૂન નથી કીધું ?

જહાંગીર : પ્રેમનું ખૂન ? બાનૂ !
લૂંટીને સૌન્દર્ય પમાનાં હશે ?
જમનાનાં જલ સમશેરથી કાપો,
ત્હો યે જૂદાં પડશે ?
શાહબાપૂએ આપણને ઉચ્છેદ્યાં.

(નયનપાંદડી નમાવી સાકી પૂરી જહાંગીરના મુખચન્દ્રને મેહેરુન્નિસા એક ટશે નિહાળી રહે છે.)

પ્રેમપંખીઓને અળગાં કીધાં ઘડીભર :
કેટકેટલુંક એ અળગાં રહે ?
ઉડીને એક ડાળે ન બેસે ?
બાનૂ ! જૂનાં સ્મરણો સાંભરે છે ?
જહાંગીર બાદશાહ બાળક હતો,
મેહેરુન્નિસા યે બાળકી હતી :
સ્નાનગૃહના ચોકમાં—સાંભરે છે ?
આજે—આટઆટલે વર્ષે માગું છું.
લાવો, પાછાં આપો, બાનૂ !
મ્હારાં એ કબૂતર ને કબૂતરી.

મેહેર : શાહેનશાહને હૈયે વસ્યાં છે એમ
નારંગીબાગનાં એ પંખેરૂઓ
મ્હારા યે હૈયામાં રમાયાં છે.

જહાંગીર : તો એ હૈયું આપો, બાનૂ !
એ હૈયા ઉપર મ્હારો હક્ક છે.
ત્યહાં છે મ્હારાં રસપંખાળાં પંખીઓ.
એ હૈયું થશે આજથી
મ્હારા જીવનની આરામગાહ.
એ હૈયું છે પીંજર મ્હારા પ્રાણનું,
એ હૈયું છે મન્દિર મ્હારા પ્રેમનું.
બાન ! સૌન્દર્યની કવિતાઈ,
ઇસ્પહાનનાં વિશાલ—ની વેલીઓથી

શહેનશાહી મહેલને શણગાર્યો :
જીવનની રસજ્યોતની ઝલકથી.
શહેનશાહને એમ હવે શણગારો,
દેહ્‌લીના સિંહાસનને શણગારો,
જહાંગીરની સલ્તનતને શણગારો.
ચમેલીમહેલને શણગારો છો, મેહેર !
એમ સારી જહાનને પ્રકાશો.
ત્હમારાં કાવ્યો જગત ગાય છે ને ગાશે.
મુગલવંશની સુન્દરીઓના સૂર્યને
ઇતિહાસ નૂરજહાનને નામે ઓળખશે.
મેહેર : ગુલેગુલનું અત્તર શાહાનશાહ સ્વીકારશે ?

(ગુલાબપાંદડી શી હથેળીએ મેહેરુન્નિસા બાદશાહના દેહસ્થ સને હૃદયપાટે ને ગજસ્કન્ધે ગુલાબનું અત્તર ચોળે છે.)

જહાંગીર : મેહેર ! અત્તર એટલે શું ?
મેહેર : (અત્તર ચોળતાં ચોળતા જ)
પુષ્પના પ્રાણનો પરિમળ.
જહાંગીર : (મેહેરુન્નિસાને મસ્તકે પ્રેમહસ્તસ્થલિ સ્થાપીને)
મેહેર ! મ્હારા દેહવૃક્ષેથી
ફોરમના ફુવારા ફૂટે છે.
હું ત્હને પામ્યો આજ :
આજ જીવનની ખુશબો મઘમઘે છે.
શીરાઝના બગીચા ખડા કીધા ત્હેં.
આ તે સુરદલાના લતામંડપ ?

કે રુકનાબાદનાં પરિમલનીર ?
કે હાફીઝની પ્રેમકવિતાના ઉડતા પરાગ ?

(મેહેરુન્નિસાના સ્કન્ધદેશે હસ્તપાંદડી મૂકીને)

સૌન્દર્યની ઓ જાદુગરણ !
કિયા નીરમાંથી સારવી ત્હેં
પુષ્પોના પરિમલની આ કવિતા ?

મેહેર : એ તો અત્તરે જહાંગીરી :
શાહાનશાહના હૃદયદેશે
પ્રફુલ્લેલા પુષ્પપરાગની એ કવિતા.
એ તો મ્હારા જહાંગીરને ધરાવેલા
આયુષ્યના અણમૂલા રસધૂપ.

(શાહાનશાહને સ્કન્ધપાટે કમલપુટ શુ મસ્તક ઢાળી દેહલતા એ સહકારસ્કન્ધે ઝૂકાવે છે. સુન્દરીના ભ્રુકુટિચાપને શહેનશાહ પંપાળે છે.)

જહાંગીર : શહેનશાહબાનૂ છે શીરાઝનું ગુલાબ.
મેહેર : ને શાહાનશાહ મ્હારો છે હિન્દનું કમળ.
જહાંગીર : (શીર્ષકમળને પંપાળતો—લાડતો)
અજબ લગ્નોત્સવ ઉજવીશું આપણો.
અકબરી મહેલને ઇન્દ્રધનુષ્યો ધરાવીશું,—
મેહેર : સમીપે જહાંગીરી મહેલ મંડાવીશું.
જહાંગીર : અંગૂરીબાગની કુંજો દેવકુંજો બનશે.
દેહલીનાં શહેનશાહ ને શહેનશાહણનો
લગ્નોત્સવ નિહાળવા સૂરજે થંભશે ઘડીક.

શૂરવીરનાં સ્મરણો અમ્મર કરીશું,
બર્દવાનમાં મકબરો બન્ધાવીશું.
આ ઝમાનાનો એ રૂસ્તમ હતો.
અક્કલમન્દ હતો ; આગાહી ઓળખતો ;
આ સૌન્દર્યનાં મૂલ એ યે સ્હમજતો.
નૂર ! મ્હારા ચાળીશ પ્રાન્તોના
ચાળીશ મોતીની આ મુક્તામાળ
ત્હારે હૈયે ધરાવું હું :
એને ને મ્હને ત્ય્હાં રાખજે સદા.
બાદશાહબેગમ સ્થાપું છું, નૂર !
નૂરજહાનને સૌન્દર્યનામે
સોનુંએ શોભીતું થશે.
શાહાનશાહી ફરમાનો પણ
નૂરજહાનના નામાક્ષરે સોહાશે.
જે ફોરમ રાજમહેલમાં ફોરાવી છે,
આ દેહસ્થલે પ્રગટાવી છે,
આરી શહેનશાહતમાં એ ફોરાવો.
જહાંગીરે જહાનને જીતી છે :
નૂરજહાન નરપન્તી કરશે એ જહાનને.
સૌન્દર્યની તેજભરતીઓ ઉભરાવીને,
સુન્દરીઓના એ સૂર્ય !
જહાંગીરની રાજ્તનતને શોભાવ:
બાદશાહની બાદશાહબેગમ થાવ.
મેહેર : પધારો ને વિરાજો દિલમંડપમાં,

ઓ દિલના દિલાવર દેવ મ્હારા !
સૂના હતા—સૂકા હતા હમણાં
નૂરજહાનના ગુલછોડના ગુલઝાર.
આરી મુગલાઇનું દિલ ચમેલી મહેલ :
મેહેરુન્નિસા એ મહેલની મહારાણી :
એના યે આત્માને તખ્તે
પધારો ને વિરાજો, જગત્સ્વામિન્ !
દુનિયાના માર્ગદર્શક ઓ તારલા !
જીવનસફરના દાખવ મ્હને એ રસપન્થ.

(ફૂલઝાઝર ને ફૂલમાલાઓથી એક મયૂરને શણગારતું શણગારતું સાહેલીમંડળ ગાતું ગાતુ ઝરૂખામાથી મયૂર સગાથે આવે છે.)

સાહેલીમંડળ : જમનાને કાંઠડે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે! ત્હારાં મનગમતા મૂલ ;
રાજમ્હેલને કાંઠડે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે! આપુ દિલમાંનાં ફૂલ.

(મોરલાને ગુલાબના ફૂલ ધરાવે છે.

નૂરજહાનની નેત્રપલ્લવીને ઈશારે પુષ્પમાળ ને મુગટના સુવર્ણથાળ લેઇને દાસીએ આવે છે. જહાગીરશાહને નૂરજહાન વૈજયન્તી માળા આરોપે છે. શહેનશાહ જહાંગીર શાહબાનૂ નૂરજહાનને મસ્તકે શહેનશાહી શિરપેચ ધરાવે છે. હિમાલયના શિખરહૈયે સરિતપૂર સોહાય એમ બાદશાહના હૈયાપાટે મેહેરુન્નિસા સમાય છે.

સાહેલીમંડળ મોરલાને શણગારવાનુ ગીત ગાય છે. બાદશાહબેગમનુ અન્ય પરિજનમંડળ ચમેલીમહેલના ચોકમા ફૂલના સૌભાગ્યસ્વસ્તિકો પૂરે છે.)

વેરી કદંબની ઘટાઓ મનોહરી.
મોરલા રે ! ત્હારી ઉંચી એ ડાળ ;

ઉરની ઘટાઓ એ ગહન—વેરામણી,
મોરલા રે ! આવ્યે ઉરનીરને પાળ.

જમનાને કાંઠડે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે ! ત્હારાં મનગમતાં મૂલ.

પ્રવેશ બીજો

લોહરગઢમાં મીજબાની

(લોહરગઢના રાજમહેલ ખ્વાબગાહના વારતુનું આજે મુહૂર્ત છે, ને પંજાબના સૂબા ખાન આસફખાને એ સમારંભપ્રસંગે શહેનશાહને મીજબાની આપી છે.

ગગનઘુમ્મટને તારલાઓથી શણગારે તેમ રાજમહેલને દીવડાઓથી શણગાર્યો છે. રાજમહેલની કોટકાંગરીઓ ફરકતી હોય ત્હેવા નેજાપતાકા ફરફરે છે, ટોડલાને ઝરીસે મણિમાણેકનાં તોરણ બાંધ્યા છે, મુખદ્વારની સમીપમા બાદશાહી નિશાન રોપેલું છે ફૂવારા ઉડે છે, કુંડમા હંસો તરે છે, કાંઠે સારસડાં રમે છે, લતાઓ ડોલે છે. મોગરાની ચાદરો બિછાવી કુંજછાયામાં ગાદીતકિયા ઢાળ્યા છે, વચ્ચોવચ્ચ એક ગાદીતકિયે ગુલાબનો ગાલીચો આચ્છાદ્યો છે. એ ગુલાબઆસને શહેનશાહ વિરાજેલા છે, આસપાસ અમીરઉમરાઓ ઢળેલા છે. શીરાઝી શરાબભર્યા કાચનમઢેલા કૂજા ને ફરતા રતનપ્યાલા પડેલા છે.)

જહાંગીર : શીરાઝ ખંડુ કર્યું , ખાનસાહિબ !
એ સ્વપ્નાં યે સાચ્ચાં કીધાં.

શાયર શાહ : જ્હાં જ્યંહાં છે ચન્દ્ર, ત્યહા છે ચન્દની .
જ્હાં જ્યહાં સૌન્દર્ય, ત્હાં આનન્દિની .
બાદશાહી તાજછાય જ્હા જ્યહાં,
ત્હાં ત્યંહાં મહફીલ નિશિમન્દની.

જહાંગીર : શીરાઝ તો છે આજ
કવિઓનાં કમળભર્યું સરોવર.

આસફખાન : ખ્વાબગાહ મહેલની વાસ્તુતિથિએ
શહેનશાહી સ્વપ્નાં સાચ્ચાં પડે જ ને ?
સ્વપ્નાંના કંઈ કંઈ શહેનશાહી ગુલઝાર
હજી તો પ્રફુલ્લશે પૃથ્વી ઉપર.

જહાંગીર : દેહ્‌લીને લાહોર લાવિયે તો ?

આસફખાન : જ્યહાં પાદશાહ, ત્યહાં પાયતખ્ત.
શહેનશાહત શહેનશાહનો પડછાયો છે,
પાયતખ્ત શહેનશાહતનું સિંહાસન છે.

જહાંગીર : આ ગુલચાદરગૂંથ્યા ગુલ તો
નથી હિન્દના કો ગુલશનનાં.

આસફખાન : રુકનાબાદના જલતીરે ઉગ્યાં એ,
બાદશાહની કદમબોસીને કાજ પધાર્યાં છે.
મુલ્કમશહૂર મુસલ્લાના લતામન્દિરોના
ગુલઝારનાં છે એ ગુલ.

જહાંગીર : ત્યહારે જ મઘમઘે છે મદભર
ખ્વાજા હાફીઝની ગઝલો સમોવડાં.

(સિતાર વગાડતી ને ગાતી દેવબાલિકાઓ સરિખડી લાડિલી બેગમ ને અર્જુમન્દ બાનૂ આવે છે. પ્રથમદર્શને પળેક શહેનશાહ ચમકે છે, કે જાણે શહેનશાહબાનૂ પધાર્યાં.)

જહાંગીર કોણ ?—નર ? ના ; નરનો પડછાયો

લાડિલી બેગમ ને અર્જમન્દબાનૂ (નીન્દ ને સ્વપ્નાનુ ગીત ગાય છે.)

નારંગી આભ, મંહી ચંપેરી આભલાં;
આછેરી નીન્દ, મહીં સોનેરી સોણલાં.
દેવદીધાં સોણલાં,
મીઠાં મીઠાં સોણલાં,
મોંઘાં મ્હારા સોણલા:
નારંગી આભ, મહીં ચંપેરી સોણલાં

આછી—આછી નીન્દ, મહીં નયનજ્યોત ન્હાઈ છે;
જગતથી જંપીને ઘડી ઝીન્દગી જંપાઈ છે,
મેઘલિપાની પાંખ શી ત્ય્હાં સ્વપ્નલીલા છાઈ છે.
દેવોની આંખડી શી સ્વર્ગની એ વધાઈ છે.

માનવી રે! ત્હારા આયુષ્યના સોણલા.
દેવદીધા સોણલા,
જીવનનાં સોણલાં,
આવજો એ સોણલાં.
નારંગી આભ, મંહી ચંપેરી આભલાં

જહાંગીર: સ્વર્ગનાં બુલબુલો સમું ગાય છે.
ગાવામાં તો સંગીતદેવીને યે હરાવે.

અ૦ બાનુ: શાહબાપૂ! સંગીત મ્હારૂં છે,
કવિત કલ્પનારાજવી શાયર શાહનુ છે.

શાયર શાહ: મ્હારી એકલી પાંખ એટલી ન ઉડે
શહેનશાહબાનૂની મહારત્નાની બીજી પાંખ વિના.

એક ઉમરાવ: શહેનશાહબાનૂ, શાયર શાહ, ને અર્જમન્દ બાનૂ:
વીજળી, મેઘ, ને પવનલહરી :
પછી કવિતસંગીતની ઝડીઓ ન જામે ?
જહાંગીર : બેઅદબી માફ છે ? ખાનસાહેબ !
સૂર્ય પામ્યા પછી કોઇને
તારિકાની વાંછના યે ન હોય.
સુન્દરીઓનો સૂર્ય હું પામ્યો ;
બાદશાહનાં ભાગ્ય મ્હોર્યાં–ફળ્યાં.
નૂરજહાનના સૌન્દર્યનો સુધાકર
ખુદા તાઅલાએ ઘડયો :
આકાશમાં નથી બીજો ચન્દનીસર્યો ચન્દ્રમા.
સૌન્દર્યચન્દ્ર બાદશાહને વરતાં
જગતમાં બાકી રહી છે
સુન્દરીઓની માત્ર તારલીઓ.
પણ અર્જમન્દ ! ત્હને નિરખી ક્ષણેક તો થયું
કે શાહબાનૂ બાળકીને સ્વાંગે પધાર્યાં.
અ૦ બાનૂ : હું યે એ ફૂલછોડનું ફૂલ તો છું, હો !
આસફખાન: બાદશાહ ને બાદશાહબેગમની
અર્જમન્દ તો બાળકી જ છે ને ?
જહાંગીર : ત્યહારે જ પુત્રી જેવી ગાય છે પુત્રીની સંગાથે.
સુન્દરીસંઘનું સૌન્દર્યતિલક લીધું,
મ્હારે ભાગ્યદેશે વધાવ્યું.
મ્હારે તો હવે પુત્રીઓ જ છે
અદ્દતનની સહુ સુન્દરીઓ.

જગતમાં તો નથી કો મોહાંગના
કે કામણ કરી મોહ પાય.
માગ, પુત્રી ! માગી લે ચ્હાય તે :
પ્રસન્ન છું ખ્વાબના ત્હારા ગીતથી.
બાદશાહી કોલ છે, માગ : બાનૂ !

અ૦ બાનૂ . બાદશાહી ફરમાનોની આણથી તો
જહેલમ ને જમના યે વ્હેણ બદલશે.
માગું ? આપશો ? શાહાનશાહ !
કેટકેટલા બાદશાહ બોલેલું પાળે છે ?

જહાંગીર : બાદશાહબેગમનાં ફરઝન્દનાં ખંજરે
ગુલે ગુલશનના જાણે કાંટા છે.
કેટકેટલા બાદશાહો દીઠા ? બાળકી !

અ૦ બાનૂ : એક આથમ્યા તે,
ને એક પ્રકાશો છો તે :
શાહબાપૂ ! બે બાદશાહો દીઠા છે.
વીસરી ગયા, સાવ શું વીસરી ગયા,
ફૂઇઅમ્માને ને જહાંગીરશાહને
બાદશાહે વિયોગિયાં કીધાં'તાં તે ?
એવું મા કરતા : માગું છું, હો !

જહાંગીર : પિતા પાસે પુત્રી માગે તેમ માગ.
પારખવા હોય તો પારખી જો.
અનોખા જ છે, ખાનઝાદી !
જહાંગીરના જહાંગીરી ફરમાન.

અ૦ બાનૂ : બાદશાહબેગમને બાદશાહ દીધા,

મ્હને આપો એક શાહઝાદા:
દિલવાડીનાં ફૂલથી વધાવું.

(બોલતાં બોલી, પણ પછી લજ્જાતી લજ્જાતી બુલબુલ જેવી બન્ને બાલિકાઓ ન્હાસી જાય છે)

જહાંગીર: (જતીની પાછળ નિહાળી રહીને)
ખૂબ કીધી, અર્જમન્દ બાનૂ!
ઇસ્પહાનઝાદીને શોભે એવી કીધી.

(બાદશાહને બોલતા સાંભળી અર્જમન્દ બાનૂ અવળે મુખડે આવે—લતામંડપને દ્વારે ઉભી રહે છે.)

એક હિન્દુ ઉમરાવ: ઇન્દ્રદેવે પૂરે છે ને
દેવાંગનાઓના વર વરવાના કોડ?

જહાંગીર: શાહબાનૂએ કુમારિકાઓને પરણાવવા માંડી છે,
જહાંગીરે કૌમારનો દુશ્મન નીવડશે.
સુલ્તાન ખુશરુ તો બળવાખોર છે·
પરવીઝ પરન્દો છે મુલ્કમુલ્કનો.
ખુર્‌રમ શાહઝાદા ત્હારા થશે, ખાનઝાદી!
શાદી કરીને સેવાડ સાથે ર્‌હડશે.

(હસતી—મલકાતી હંસિણી સમી ગાતી ગાતી અર્જમન્દ બાનૂ ભાગી જાય છે: જીવનનો આનન્દ માયો સમાતો નથી.)

મ્હારાં સ્વપ્નાં સાચાં પાડયાં,
ત્હમારાં સ્વપ્નાં સાચાં પાડજો.

નારંગી આભ, મંહી ચમેરી આભલાં.

જહાંગીર : નૂરે પઢાવ્યું છે 'જીવોને આનન્દી કરો.'
એક જીવને આનન્દી કીધો આજ.

આસફખાન : સારા જગતને હજી
આનન્દે પ્રફુલ્લાવવું છે ને?

જહાંગીર : ફોરમ ફોરતી ફૂલવાડી સરિખડું
જગત કેમ હજી આનન્દતું નથી?

એક ઉમરાવ : બેહયાઇ મઆફ છે? તો કહું.
જગતના સહુ જહાંગીરોને
નૂરજહાન નથી મળતી માટે.

શાયર શાદ : જહાંપનાહ! જુલ્મ છે ઝમાનાના ચે.
લૂલાઓને યાત્રાઓ કરવી છે,
બદ્સૂરતોને સુન્દરીઓ વરવી છે.
ઘણાખરા માને, પોતે જહાંગીર છે :
ઘણાખરા માને, બીબી નૂરજહાન નથી.

જહાંગીર : જેને નૂરજહાન જોઇતી હોય
તે નૂરજહાન કને જઇને માગજો.
દીવામાંથી દીવો પ્રગટાવે તેમ
નૂરજહાન નૂરજહાનો પ્રગટાવે છે.

શાયર શાદ : સૂર્ય જેમ ચન્દ્રને ઝળહળાવે છે તેમ.
નામવર! સાંભળ્યું છે કે કેશવદાસજીએ
વીરસિંહદેવ બુન્દેલાનું ચરિત્ર આલેખ્યું,
ને જહાંગીરનામું કવિતામાં ગૂંથે છે.

આસફખાન : બુન્દેલખંડની માટી ગંગા ધૂવે જ ને.
બુખારા ને સમરકન્દ, બલ્ખ ને હેરાત,
ઇસ્પહાન ને શીરાઝના ગુલશન
ગુણાશે, ને પૃથ્વીમાં પથરાશે,
ત્ય્હારે પૃથ્વી મઘમઘી ઉઠશે.
માનવીની માટીની મૂર્તિપૂજા
ત્ય્હાં આથમી છે ઇસ્લામથી ;
આત્મપૂરની ગંગાઓ ત્ય્હાં પ્રગટી છે
ઇસ્લામના જાદૂઇ દંડના ગેબી પરચાથી.
ઘોડીલા બલ્ખબુખારાના,
ઇલ્મોહિલેરજંગી મર્વોસમરકન્દની,
શાયરી તો બસ શીરાઝની :
ને ધર્મધ્વજ એક મક્કામદીનાનો,
—અર્ધચન્દ્રનો એ લીલો ઝુંડો.
બાદશાહી સખાવતના છંટકાવે છંટાય છે
દેશપરદેશની સૌ ઇસ્લામી વિદ્યાપીઠો.

જહાંગીર : તૈમૂરશાહનો વંટોળ જગતમાં ફરી વળ્યો,
પછી વાવ્યાં વિદ્યાનાં ઉપવન
જગતજ્યોત સમોવડા ચગતાઇવંશજોએ.
શાયરો ફકીરો સન્તો વિદ્યાગુરુઓ
વસે છે શારદાના એ લતામંડપોમાં.
જગતના બાદશાહોની ફર્જ છે કે
સરસ્વતીના લતામંડપોને સજીવન રાખવા.

શાયર શાહ : અકબરશાહી સલ્તનતના આસ્માનમાં

બુલન્દઇકબાલ જહાંગીરશાહનો સિતારો
શાહતખ્તે બેઠો ત્હારે
મર્વની શાયરીએ વધાવ્યો હતો
જગજજેતાનો એ જન્મોત્સવ.
હેરાતની ભાષા ફિરિશ્તાઓ બોલે છે :
ફિરિશ્તાઓએ વરસાવ્યા'તા ત્હારે આશીવાદ.

આસફખાન : શાયરીના શરબત વિના
ઝીન્દગીની લિજ્જત લુખ્ખી છે.
જગતના જહાંગીરનાં ને ઝુંપડીના ખેડૂતનાં
મ્હોરે ને પ્રફુલ્લે છે હૈયાનાં ફૂલ
કવિતામેઘનાં અમૃતસીંચનથી.

જહાંગીર : સલ્તનતનો શાહ બાદશાહ છે,
સલ્તનતનો આત્મા શાયર છે.
શાયરને હૈયે સૌન્દર્યપૂજા છે.
સુન્દરી ને કવિઓ જગતમાં હોત નહિ,
તો સૌન્દર્યપૂજા જગતમાં હોત નહિ.
કવિઓ જ ઉજવાવે છે જીવનના ઉત્સવ ;
શાયરો જ છે સૌન્દર્યમન્દિરના મુજાવર.
અને આ શીરાઝી શરબત—

શાયર શાહ : હૂરીઓએ પાઠવ્યો છે હૂરીમહેલેથી.

આસફખાન : સાંઢણી કાલે જ આવી છે,
શીરાઝી શરબત લાવી છે.
માંહી કાશ્મીરનાં કેસર ઘોળ્યાં છે,
કન્યાકુમારીનાં મોતી ચોળ્યાં છે,
હિમાલયનાં હિમમાં ઠાર્યાં છે.
અંગુર હાફીઝગાહના બાગમાંથી વીણેલી છે.

જહાંગીર : ત્‍હારે તો આજ
જીવનમાં કવિતા છલકાઇ જશે.
નિત્યે ને નિત્યે ભારીસરીને
શાહબાનૂ યે કેટકેટલા પાય છે
સૌન્દર્યના રસછલકન્તા પ્રેમકટોરા !

આસફખાન : (એક લીલમલીસો શરાબકૂજો માણેકપ્યાલીથી ઢાંકેલો છે તે દાખવીને)
રૂસશામનો આ લીલમકૂજો છે :
રત્નજડેલો ને સોનાસળીએ બાંધેલો.
ગૌડબંગાલની યે પેલી પાર આવે
છે કામરૂદેશ ને ત્રિયારાજ્ય.
ત્‍હાંની મહારાણીનો છે આ કટોરો.
શાહાનશાહને નઝર કરૂં છું.
એક જ માણેકમાંથી કોરેલો છે.

જહાંગીર : લીલમકોર્યો કટોરો તો રાજમહેલમાં છે.
મ્હોટો હીરો મળશે ત્‍હારે
હીરામાંથી કોરાવીશું રતનપ્યાલો.
જાણે ચન્દનીઘડેલી કો સૌન્દર્યકટોરી !
દુનિયાંની શરાબબાઝી એટલે
દેહને આનન્દરંગે રંગવી.

(કુંજમાંથી પરીઓ સરિખડું દાસીગણ આવે છે, ગીતનાચ આદરે છે, ને શરાબબાઝી મંડાય છે.

દેહ્લીની નાઝબેગમની ઇશ્કિયા ગઝલો યે ગવાય છે. ઝીન્દગીની મદમસ્તી જામે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો

જમનામાં કિશ્તિગાહે

(સન્ધ્યાની સન્ધિકાના તેજઅન્ધારિયા વાદળ જમના ઉપર ઝૂકેલા છે, ને મોતીઘાટને આરે એક ઝરૂખાના આરસઓટલા નીચે કિનખાબ મઢેલી ને રત્નશણગારી, હંસામુખી ને પીંછપૃષ્ઠની, કિશ્તી આવે છે. હંસણી સમી કિશ્તી ઉભી—ન ઉભી ત્હાં તો ઝરૂખામાંથી વીજળી શી એક નવયૌવના ખાનઝાદી લીલો રેશમદોર ઝાલી એક પાયપાંદડી નૌકાપતિના કરકમલમાં મૂકીને કટિદેશે બીજા હસ્તદલમાં ઝીલાઈ નૌકાહંસીને માથે પગ મૂકીને કિશ્તીમાં ઉતરે છે. મહેલો ને મિનારાઓ, અગાસીઓ ને ઝરૂખાઓમાં થઇ ઉડતી કિશ્તી સડસડાટ કરતી જમનાનાં મધ્યજલમાં સરકી જાય છે.)

ખાનઝાદી : (ફૂલ ઝરે એમ હસતી હસતી)
આજે કાંઇ વ્હેલા વ્હેલા ?

શાહઝાદો : (નયનપાંદડીએ નયનપાંદડીઓ ચાંપીને)
પ્રેમીઓની પ્રેમઅદાલતમાં
વ્હેલા યે ગુનોહ, ને મોડા યે ગુનોહ છે ?
મ્હારે મેવાડને મનામણે જવાનું છે.
આજની સન્ધ્યાએ આપણે સન્ધ્યાશું ને ?

ખાનઝાદી : (ન સાંભળ્યા શું કરીને)
માગી લીધા, મ્હેં માગી લીધા,
આલમના બાદશાહ પાસેથી

ઝીન્દગીના બાદશાહ મ્હેં માગી લીધા.
—શાહઝાદા ! હું સૂકાની થાઉં છું.

શાહઝાદો: થા મ્હારા જીવનનાવની યે સૂકાની.
નિરખે છે આપણી જલરમણા
ઉંચી ટોકે આગ્રાના મહાલયો.
હું આપણા સઢ ચ્હડાવું છું
સંસારની જમનામાં ઝીલવાને.

ખાનઝાદી: તો તો તું સઢે, હું છેડલે,
ને આપણી વચ્ચે અડધી કિશ્તી.

શાહઝાદો: સુન્દરી સાળુછેડલો સંકોરે છે
એમ સઢછેડલો સંકોરીશ,
ને બેસીશ ત્હારી સોડમાં.
હરિણી સરિખડી તું યે
એક જ છલંગે ઉતરી આવી હો !

ખાનઝાદી: શાહઝાદા ! જીત્યા છો ને જીતશો.

શાહઝાદો: હું તો આવ્યો'તો હરણ કરવા.

ખાનઝાદી: હરણ કરવા ? કોનું ? મ્હારૂં ?
દિલનું તો ક્યહારનું યે કીધું ;
દેહનું હરણ આજ કરો છો, એમ ને ?
પણ સાવધાન, શાહઝાદા !
હરવા જતાં હરાઇ ન જતા,
ઝડપવા જતાં ઝડપાઇ ન જતા.
—ને ખુર્‌રમ ! કહો, ક્યહાં જશું ?
આગ્રામાં તો મહેલેમહેલે છે કિશ્તીઓ

શાહજાદો: જમના વંકવોળામણી વળે છે ત્‍હાં ;
આગ્રાને પેલે છેડે,
ભેખડ ઉપરની વનકુંજોમાં :
રાજા જયસિંહના ઘાટની ઘટાઓમાં
ત્‍હાં સાધીશું પ્રેમની પરમ એકાન્ત.

(શાહજાદાની જમણી પાયવેલમાં ખાનઝાદી ડાબી પાયવેલ ગૂથીને શાહજાદાના વિશાલ વક્ષ:સ્થલને ખોળે આરામગાહ રચે છે.)

શાહજાદો: ત્‍હમે તો ગળાના હાર બની ગયાં ને ?
શું ખેલતાં’તાં એકએકલાં ?
ખાનઝાદી: ગુલોની ગુલબાઝી.
નવરોઝનો વસન્તોત્સવ આવે છે ને ?
બાદશાહબાનૂનો પ્‍હેલ્લો વસન્તોત્સવ છે.
શાહબાનૂ ગુલની ગેંદો ગૂંથાવશે,
ફૂલની ફૂલસંડળીઓ ભરાવશે,
કળીઓના મુગટ રચાવશે.
અજબ ઉજવાશે આ વસન્તોત્સવ,
જહાંગીર–નૂરજહાનનો આ રસમહોત્સવ.
શાહજાદો: જગત વસન્તોત્સવ ઉજવશે ત્‍હારે
આપણે યે ઉજવીશું આપણો પ્રેમોત્સવ.
ખાનઝાદી : (જમનાનાં જલકણનો શાહજાદાને અભિષેક કરતી કરતી)
રાધિકાનાં રસજલના આ અભિષેક—
શાહજાદો : મનોહરા ! જીવનનાં જલથી
ક્ય્‍હારે અભિષેકશો એવું ?

ચન્દ્ર ઉગ્યો છે આકાશમાં,
પણ અમૃત નથી વરસતાં.

ખાનઝાદી: ક્ય્હાં છે ચન્દ્ર ? શાહજાદા !

(તોફાની આંખે આસ્માનમા ચોગમ ફરતુ નિહાળે છે.)

આપે તો સાવ્ધી છે અન્ધારી રાત.

શાહજાદો : (શેરડીના દંડ સરિખડી ખાનઝાદીની કટિવેલને વાળીને)
બે-બે આંખોમાં બે-બે પૂર્યા છે,
ને ત્રીજો માંડ્યો છે મુખડે.
ત્રણ-ત્રણ ચન્દ્રે ચન્દ્ર નથી દેખાતો ?

(વ્હાલપની મીઠડી કાનચીમટી ભરે છે.)

ખાનઝાદી: (હસતાં હસતાં ને મુખડું આવરી લેતાં)
પેખું છું, ત્રણે ય ચન્દ્ર પેખું છું,
મુખડે ને નયનોમાં બે ઝળહળતા ;
પણ શાહજાદાને વદનમંડળે વિરાજતા.
શાહજાદો અમૃત ન વરસે
એ-એ યે મ્હા-આ-રો-ઓ દોષ !

(ખાનઝાદીના કરનો કમલછેડલો જલમાં તરતો આવતો હતો તે શાહઝાદાને મુખડે તરછોડી શિકરો છાંટે છે. જલશિકરો નિવારવા જતાં શાહઝાદાના હાથમાંથી સઢ છટકે છે.)

ખાનઝાદી : છટક્યો કિશ્તીનો સઢપાલવડો.
જોરથી સ્હાજો, શાહજાદા !
સુન્દરીના સાળુનો યે પાલવછેડલો :

છબિલી છટકાવી ન જાય.
એ ! ડૂબી : ડૂબી હો ! હોડલી.

(શઢનો પાલવછેડલો સાહી પાછો આવી શાહજાદો સૂકાન સમીપે બેસે છે.)

શાહજાદો : હોડી નહીં ડૂબે, ખાનઝાદી !
પણ તું ને હું ડૂબ્યાં પ્રેમનીરમાં ·
સનાતન જમનાનાં જલમાં.

(શઢનો પાલવછેડલો ખેંચી-સંકોરી નગરકાંઠા આવરી લલાટ-દેશે સૌભાગ્યચુંબન કરે છે.)

ખાનઝાદી . (શાહજાદાની આંખડીઓમા ઊંડુ નિહાળી રહીને હસતાં હસતા)
ભલા, આથ્રાથી કાંઇ શરમાવ છો ?
નાચવા જ લાગ્યા તો ઘૂંઘટ શા ?

શાહજાદો : હા, લગ્ન સૂધી શરમાવાનું.
હું તો ઢાંકું છું મ્હારા ચન્દ્રને
રખેને કો આશકના શાપ લાગે.
ભરી ભરી આ જમનામાં,
પંખીઓ શાં પ્રેમીઓનાં હોડલાં તરવરે છે ત્હાં,
સન્ધિકા જ છે આપણો અન્ધારપછેડો.

ખાનઝાદી: લજ્જા તો છે પવિત્રતાનો બૂરખો,
પ્રેમગૃહનો પનોતો પડદો.
શરમ તો સતિયાં સહુને શોભે
આસ્માનનો તારાજડ્યો તંબૂ—

શાહજાદો : અર્જુમન્દ! હાફીઝની એક ગઝલ—
પ્રેમીઓના એ પાદશાહની—

અર્જુમન્દ : બુલબુલકી ઝીન્દગી ગુલે ગુલઝાર દેખના;
ઔર મેરી ઝીંદગી તેરા દીદાર દેખના.
(લોક ગઝલ)

ખુર્રમ! ગાયે આગ્રા ગાજશે હો!
આ સહેલગાહો બન્ધ પડશે :
જીવનનાં સ્વપ્નાં ઓસરી જશે.
જમનાને હિન્ડોલે હોડલી ડોલે છે,
એમ આપણાં યે ડોલે છે આયુષ્યહોડલાં.
વહેવા દે, વહેવા દે, શાહજાદા!
સંસારનાં ભરજલમાં :
રસની અણઆથમી ભરતીના મહાપૂરમાં.
પેલો રહ્યો જયસિંહનો જયઘાટ :
ત્યહાં સ્થપાશે આપણું પરમ પ્રેમમન્દિર.

(જમનાજલમાં ડોલતી-હિન્ડોલતી હોડલી જલકુંજોમાં અદ્રશ્ય થાય છે.)

પ્રવેશ ચોથો

સિકન્દરાની પિતૃયાત્રા

(બેહસ્તાબાદમાં શાહાનશાહ અકબરની કબ્ર સન્મુખ જહાંગીર બાદશાહ એકલા ખડા છે.)

જહાંગીર : આજે એ મૃત્યુતિથિ છે,
જે તિથિએ મુગલાઇનો મહાનાશ પડ્યો.
શાહબાપૂ ! કબ્ર પાછળથી સાંભળો છો ?
પરમ શાન્તિની આપની અખંડ નિદ્રા
આજ ખંડિત કરવા આવ્યો છું.
જહાંગીર આજે ક્ષમાનો ભિખારી છે.

(કબ્ર સન્મુખ ઘૂંટણીયે પડે છે)

શાહબાપૂની બાકબોસી કરે છે.

(ધરતીને ચુમ્બે છે.)

હજારો યાત્રાળુઓ આવશે
સિકન્દરાના સન્દેશ સાંભળી જવા;
જહાંગીર અકબરશાહનો પહેલો યાત્રાળુ.

(આસ્માનમાં જૂવે છે)

શાહજાદા : અર્જમન્દ ! હાફીઝની એક ગઝલ—
પ્રેમીઓના એ પાદશાહની—

અર્જુમન્દ : ખુલખુલકી ઝીન્દગી ગુલે ગુલઝાર દેખના;
ઔર મેરી ઝીદગી તેરા દીદાર દેખના.
(લોક ગઝલ)

ખુર્‌રમ ! ગાયે આગ્રા ગાજશે હો !
આ સહેલગાહો બન્ધ પડશે :
જીવનનાં સ્વપ્નાં ઓસરી જશે.
જમનાને હિન્ડોલે હોડલી ડોલે છે,
એમ આપણાં યે ડોલે છે આયુષ્યહોડલાં.
વહેવા દે, વહેવા દે, શાહજાદા !
સંસારનાં ભરજલમાં :
રસની અણઆથમી ભરતીના મહાપૂરમાં.
પેલો રહ્યો જયસિંહનો જયઘાટ :
ત્યહાં સ્થપાશે આપણું પરમ પ્રેમમન્દિર.

(જમનાજલમાં ડોલતી-હિન્ડોલતી હોડલી જલકુંજોમાં અદૃશ્ય થાય છે.)

દુનિયાદીપાવતો મુગલાઈનો મુગટ
મ્હારે માથે મૂકી આશીર્વાદ વરસાવ્યા.
મહાઅપરાધો મ્હારા માફ કીધા:
મુગલાઈનો મહિમા જાળવવા મ્હને સોંપ્યો.
સલ્તનતનો વારસો દીધો,
સર્વસ્વ સમર્પ્યું, શહેનશાહ સ્થાપ્યો.
હસી, 'કલ્યાણ' ભાખી, નમન કીધું
ભવિષ્યના બાદશાહને એ બાદશાહચૂડામણિએ,
ને લીધી પછી અનન્તની વાટ.
એ સર્વસ્વામીનો હું નાલાયક વારસ.

(વિશ્રામ લે છે.)

શાહબાપૂ ! રાજમહેલનો એ મૃત્યુખંડ !
પ્રભુ ત્ય્હાં પધારેલા હતા;
નહિ તો આટઆટલી ક્ષમા ત્ય્હાં ક્ય્હાંથી ?
એ જ જગર્જયવન્તી સમશેરથી
સલીમ શાહજાદાના ટુકડા કરી
ખીમો કૂતરાઓને ખવડાવ્યો ન હોત !
સરાઈગંજનાં અરણ્યોમાંનું એ ખૂન !
ઉન્હા લોહીના એ ખદબદતા કૂંડ !
જંગલી ભુંડ જેવો વીરસિંહ બુન્દેલો !
દન્તુડી જેવું ત્હેનું ઝેરી ખંજર !
રાજવીરૂપે જગતમાં પ્રભુ અવતર્યો હોય
તો તે એક તું હતો, અકબરશાહ !

જગતમાં જવાહીર છે, રત્નો છે;
અકબરશાહની ખાક એથી મૂલમોંઘેરી છે.
સર્વધર્મનાં આ ધર્મશાસ્ત્રો
એ વાંચતો ને સાંભળતો;
ઝગમગતા આ રતનદીવડા
એના અકબરી મહેલને અજવાળતા.
આ વજ્રકવચ એ ધરતો.
અબ્બાજાન ! એ દીવાને અજલ !
યમરાજને સત્કારી મહેમાની કીધી,
રાજમહેલનો એ મૃત્યુખંડ !
વજ્રવદની જયધ્વજી જંગબહાદુરો;
દુનિયાની દીવાદાંડી શું દૂરઅન્દેશ મન્ત્રીમંડળ;
જગતની અદ્વિતીય જીવનઋતુના—
અર્ધી સદીના વિજયસંગાથીઓ
છેલ્લી રજા લેતા, છેલ્લી તસલીમ ભરતા.
કાતિલ ઝહર શા મ્હારા વિરોધી,
અનેક યુદ્ધોના આપના જયસામન્ત
અંબારશાન્તિને મોકલી મ્હને ન્હોતર્યો.
હું આવ્યો; ને આ આંખે જોયું તો
શાહોનો શાહ, પુરુષોનો પુરુષોત્તમ,
દુનિયાનો ડાહ્યાગાં ડાહ્યો રાજર્ષિ,
જગતને વિદાયના જુહાર કરતો હતો.
સેંકડો જંગોમાં જીતેલી
બાદશાહી શમશેર મ્હને બન્ધાવી:

જગતશાહના રાજા બીરબલને
આંતર્યા કાશ્મીરની કુંજો જોવા જતાં.
એક ભાલો યે ન ઉછાળ્યો
એ ડહાપણના દરિયાવે.
ત્ય્હારે હું ન્હોતો સ્હમજ્યો
મ્હારા અઘોર કૃત્યની અઘોરતા
શાહજાદા ખુશરૂના પંજાબના બળવાએ
ઓળખાવી મ્હને પાપની એ પ્રૌઢતા.
પુત્રોનાં અપકૃત્યોથી જ સ્હમજાય છે
પિતા પ્રત્યેના ગુનાહોની ગુનાહત.
એ તો શાહાનશાહોનો ચક્રવર્તી હતો:
એ તો પાદશાહોમાં પયગમ્બર હતો.
ઓ આભના ગુંબજ ! ઉત્તર દે:
મ્હને માફ છે મ્હારા ગુનાહો ?
ઓ સિકન્દરાના મકબરા ! સાગ દે,
ને પોઢણમાથી જગાડ પાદશાહને:
આજ રોઝે કિયામત છે.
ફતેહપુર સીક્રીના ઓ બુલન્દ દરવાજા !
દુનિયામાં છો ઉંચામાં ઉંચા,
અકબરશાહના યશદેહને આવવાને કાજ
પૂરતા ઉંચા નથી ત્હેં.
ગેબની કમાન એક એને સમાવશે.
પ્રભાતે ને સન્ધ્યાએ, દિવસે ને રાત્રીએ
ઓ રતનદીવડા ! પ્રકાશો એનો પ્રકાશ

ત્રણ રાત્રી અપવાસ કીધા ત્હેં:
ધરતીકમ્પ જેવી ભયંકર આજ્ઞાઓ આપી.
આશ્ચર્ય છે–આશ્ચર્ય છે એ કે
કેમ કોઈએ ન પાળ્યાં એ શાહી ફરમાન ?
ઓ જલાલુદ્દીન શાહ ! ત્હારા છેલ્લા દિવસો
અન્ધકારથી છલોછલ ભર્યા મ્હેં.
રૂધિરના પ્યાલા ત્હને પાયા.
બાદશાહનાં સુખ ને જાહોજલાલીમાં
વિષ ને અન્ધકાર મ્હેં વાવ્યાં.
ઓ જ્ઞાનભંડાર ખ્વાજા અબુલ ફઝલ !
શાહેનશાહી સલ્તનતના ઓ ચિરાગ !
આસ્માનને આરેથી જહાંગીરને માફ કરજે
તું દરવેશપુત્ર હતો.
સિકન્દરાની પુણ્યવિશાળ છાયાઓમાં
ફકીર કો ભૂખ્યો નહિ પોઢે:
સિકન્દરાના અકબરપવિત્ર આરેથી
સંન્યાસી કો સદાવ્રતસૂનો નહિ વળે.

(અંજલિ કરી રહી આસ્માન ભણી નિહાળી યાચના કરે છે.)

મ્હારો ઈલાહાબાદનો બળવો !
ડુંગરે ડુંગર મ્હેં સળગાવ્યા,
નદી યે નદમાં વડવાનળ પ્રગટાવ્યા.
પિતા સ્હામે પુત્રે ખડ્ગ ખેંચ્યું,
શાહાનશાહ સ્હામે સિંહાસન માંડ્યું.

શાહજાદાઓએ ને સલ્તનતના સ્થંભોએ
પ્રેતયાત્રા કરાવી સિકન્દરાની કુંજોમાં.
એ તો ભૂલ્યા નથીને ? શાહબાપૂ !
શું શું સ્મરૂં ? શું શું સ્મરાવું ?
આપે મુગલાઇ મ્હોરાવી.
અમે મુગલાઈ માણિએ છીએ
દુનિયા ભૂલકણી છે:
ભૂલે છે, ભૂલશે, ને હું યે ભૂલીશ:
પણ ઇતિહાસ તો અક્ષર છે.
શાહાનશાહોનાં શિખરોમાં એ હિમાલય હતો.
અકબરશાહની યશકવિતાથી
મુગલાઇ સદા પ્રકાશશે પૃથ્વીભરમાં.
એનો કીર્તિનો અક્ષયબૂરૂજ
બીજા આસ્માન સરિખડો
આસ્માનના બૂરૂજ સ્હામે ખડો છે.
શાહેનશાહો ત્હમને સંભારશે,
ને અકબરી કુરાનમાંથી સબક પઢશે
અજર અમ્મર કલ્યાણસિદ્ધ રાજનીતિના.
રોઝે કિયામતની પુણ્યઘડીઓમાં
જગતના શાહાનશાહોનો દરબાર ભરાશે,
ત્યહારે રાજમુગટ અકબરશાહને ધરાવશે.
જગત જીત્યો ને મૃત્યુ એ જીત્યો તું,
ઓ ઇતિહાસમાં અમ્મરનામ અકબરશાહ !

[આસ્માનને ને આસ્માનની પારનાને હાથ જોડી નમન નમી ઉઠે છે.]

ઓ નૌબતખાના ! ચારચાર ઘડીએ વગાડજો
એના કીર્તિઘોષનાં ચોઘડિયાં.
જહાનને જાગતી રાખજો એના યશધ્વનિથી.

[ક્ષણેક વિરામે છે.]

શાહબાપૂ ! મ્હને એ સજા ફરમાવો
કે જે હું ખુશરૂને કરવાનો હતો.
નૂરે મ્હને વાર્યો,
જહાંગીર ખુશરૂની ખાલ ઉતરાવત:
નૂરે મ્હને અટકાવ્યો,
હું ખુશરૂની આંખો હોલવત.
લાહોરના દેહલી દરવાજે
ખુશરૂના સાતસો શયતાનોને શૂળી દીધી;
શાહઝાદાને તેમનાં દર્શન કરાવ્યાં.
અબ્બાજાન ! મ્હને યે આપે
એ સજાઓ શાને નથી દીધી ?
એવી સજાઓ ફરીથી ન કરવાના
નૂરે મ્હને સોગન્દ દીધા છે.
બોલો, એ ગેબની ગુફાઓ !
ભર્યાં ભર્યાં ભાદ્રપદનાં
જમનાનાં નીર ગાજે છે:
ગાજો ઓ સિકન્દરાના ગુંબજ !
મ્હેં ને મ્હારા ત્રણ શાહઝાદાઓએ
અકબરશાહની પ્રેતશય્યા ઉપાડી
રાજદુર્ગના સિંહદ્વાર સુધી:

સાંઇ : ખેરાત કરો, ખેરાત કરો,
જગતના ઓ બાદશાહો ! ખેરાત કરો.

જાગે જગતમાં જોગીરાજ એક:
કાળી અન્ધારી રાત છવાઇ રહી:
જાગે જગતમા જોગીરાજ એક ધ્રુવ
દુ:ખનો જોગી કોઈ, દિલનો જોગી કોઇ;
આતમનો રોગી જોગીરાજ એક;
કાળી અન્ધારી રાત છવાઇ રહી વિ૦
દુનિયાનો જોગી કોઈ, દેવનો જોગી કોઇ;
પ્રેમનો ભોગી જોગીરાજ એક:
કાળી અન્ધારી રાત છવાઇ રહી વિ૦

જહાંગીર : જગતના ઓ જાગતા જોગીરાજ !
બન્દ–એ–ખુદા ! આવ ને ભેટ,
અને હોલવ ખુદાઈ જલથી
જહાંગીરના હૈયામાંની હોળી.
એ ભડકાઓ ન્હાનાસૂના નથી.
દુનિયાના અગ્નિ તો હોલવાશે, વીર !
ફકીરોની એક બિરાદરીથી.
પ્રારબ્ધ મ્હોટાં છે પૃથ્વીવાસીઓનાં
કે જગતમાં ફકીરીના ફૂવારા ફોરે છે હજી.

[સાઇને 'ભાઈ' કહીને જહાંગીર બાદશાહ ભેટે છે: ને પછી ફકીરોમાં પોતાને હાથે પચ્ચાસ હજાર રૂપાઅશરફી ને કપડા વ્હેચે છે.]

શાહબાપૂ ! નિરખો છો ને ગેબને આરેથી ?
સ્વેચ્છાચારોની મ્હારી ખોળ ઉતારી;
સ્વચ્છન્દના મ્હારા સંગાથીઓને વિખેર્યા,
તૂટેલી મોતીમાળનાં મોતી સરિખડા.
બાંધ્યા છે ઈનસાફ્નાં સદાવ્રત,
શપથ લીધા પિતૃપગલે પરવરવાના.
અડધા વર્ષની સલ્તનતની મહેસુલ
ખેરાત કીધી પિતૃશ્રાદ્ધમાં.
દેહ્લી ને આગ્રાના, સિકન્દરા ને સીક્રીના
સાંઈને સન્તોને સંન્યાસીઓને ફકીરોને
ત્રણ–ત્રણ માસ જમાડીને જમ્યો.
એ પ્રાયશ્ચિત્તે પૂરતાં નથી લાગતાં મ્હને.

[ઘડીક વિશ્રામ લે છે.]

એ પ્રાયશ્ચિત્તો યે ઊણાં–અધૂરાં છે.
શું શું સંભારૂં જીવનની દીવાનમાંથી ?
મ્હારી સ્મૃતિનો પ્યાલો ન્હાનો છે.
પાયકીધી સિકન્દરાની આ યાત્રાને બદલે
પાંપણોની પાયઅંગુલિઓ કરી
શિર આળોટતાં પિતૃયાત્રા કીધી હોત
ત્હો યે ઓછું છે આ આયુષ્યમાં તો.

[અાની ઉંડાણગુફામાંથી બાંગ પોકારતો ને ગાતો એક સાંઈ
આવે છે.]

આભઆરે ઉગે ને આવે એમ,
જમનાજલમાં તરતા આવશે.
સરદાર ગોલંદાઝને હરાવ્યો હતો
તે બન્દૂક પણ સજ્જ છે.
બાદશાહબેગમ પધારે એટલી વાર.

શયદા : ત્યહાં સુધી ગાવ નિશાનબાઝીનું ગીત :
નયનોનાં તીરની નિશાનબાઝીનું.

(એક સાહેલી દિલરૂબા વગાડે છે, બીજી ભાગ્યમધુરૂં ઢોલક બજાવે છે. નયનોની નિશાનબાઝીનુ ગીત ગાઇ સાહેલીઓ લાડિલી બેગમને બીજવે-પજવે છે.)

શયદા અને સાહેલીઓ:
હુ વારૂં છુ, સલૂણી ! એ આંખડીને વારજો,
સોગન્દ છે, રમતાં ન બાણ કોને મારજો,
હું વારૂ છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારજો !

નથી ખેલાતી દિલ દાઝયા વિના નયનોની નિશાનબાઝી ;
નથી ખેલાતી દિલ દઝાડયા વિના નયનોની નિશાનબાઝી.
રસિકવર હો ! મગર તું સજ્જ હો તુજ દિલડું ડૂલ કરવા,
તો ખેલજે, નહિ તો ન ખેલીશ નયનોની નિશાનબાઝી.

હું વારૂં છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારજો ;
સોગન્દ છે, રમતાં ન બાણ કોને મારજો
હું વારૂ છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારજો !

શયદા : બેગમ સાહેબા ! અર્જમન્દ બાનૂ યે
એ જ ગુલઝારનું ગુલ છે હો !
એમની યે નયનવીજળીઓ—

પ્રવેશ પાંચમો

નિશાનબાઝી

[જમનાના જલ ઉપર ઝૂકેલા જહાંગીરી મહેલના ઝરૂખામાં લાડલી બેગમ ને સાહેલીઓ મધરાતમા તારિકાઓ જેવી ચમકે છે.]

લાડિલી બેગમ: અમ્માજાનની આજે
નિશાનબાઝીની રાત્રી છે.
શયદા! બધી તૈયારી છે ને ?

શયદા: જી હા, બેગમ સાહેબા!
સજ્જ છે સઘળો કાતિલ સરંજામ:
આપનાં નયનોની નિશાનબાઝી સમોવડો.

લાડિલી બેગમ: (હસતા હસતાં શયદાને કાનચીમટી ભરીને)
ચપ ; જીભની કટારને સંભાળજે.

શયદા: ગરીબની જીભ તે કટાર,
તાલેવન્તની જીભ તે ફૂલપાંદડી!
અલ્લાએ ગરીબ શાને સરજ્યાં સૃષ્ટિમાં?
—ને સુલતાન શાહઝાદાને મુખચન્દ્રે
તાળાં–કોણ–જશે—મા–આરવાને ?

(શયદાના હોઠ આડી હાથેળી દઈ લાડિલી શયદાના શબ્દોને વેરી-છેરી નાખે છે.)

બીજી સાહેલી: તેજના તારલા શા દીવામાંડ્યા ગરબા,

રૂપાટપટ્ટીગૂંઘ્યો અન્ધારઝબ્બો
પરમેશ્વરે જાણે વિશ્વને ઓઢાડયો.
વિરહિણી રસિકાના ઉરચમકાર જેવા
તિમિરપૂરમાં ચમકે છે તારકકિરણો.
સ્વર્ગગંગાની ફૂલમ્હોરી વેલ તો
જાણે ગગનસુન્દરીના લલાટદેશની રતનદામણી.
ફરતા ક્ષિતિજ ઉપર ઝૂલન્તા તારલિયા
તો જાણે ઝુમ્કે ઝુમ્કે લટકતાં
રાત્રિરાણીનાં વેણપરોવ્યાં મોતી.
બ્રહ્માંડશહેનશાહતના શાહાનશાહી તંબુના
રત્નજડયા ઘુમ્મટનો આ ચન્દરવો
અદ્દભુત ને અદ્વિતીય છે.
સકલ બ્રહ્માંડના ઓ જહાંગીર!
નમન છે–વન્દન છે ત્હને
દેહ્લીશ્વર જહાંગીરની આ નૂરજહાનનું.
અકળ છે, અનુપમ છે, અનનુકરણીય છે
તું ને ત્હારી લીલા, ઓ પ્રભુ!

(દાસીમ ડળમાં સંચરે છે: જાણે ફૂલડાંમાં ફૂલરાણી સંચર્યાં.)

ત્હારા સુખપલ્લવમાંનાં બુલબુલો
લાડિલી! ત્હેં છોડવા માંડયાં ત્ય્હારે?

લાડિલી બેગમ: પણ, ઓ બ્હાલપનીતરતી અમ્મીજાન!
શીરાઝનાં બુલબુલ હિન્દમાં જીવશે?

નૂરજહાન: શીરાઝી ગુલના ગુલઝાર

રૂપાટપકીગૂંથ્યો અન્ધારઝબ્બો
પરમેશ્વરે જાણે વિશ્વને ઓઢાડ્યો.
વિરહિણી રસિકાના ઉરચમકાર જેવા
તિમિરપૂરમાં ચમકે છે તારકકિરણો.
સ્વર્ગગંગાની ફૂલમ્હોરી વેલ તો
જાણે ગગનસુન્દરીના લલાટદેશની રતનદામણી.
ફરતા ક્ષિતિજ ઉપર ઝૂલન્તા તારલિયા
તો જાણે ઝુમ્ફે ઝુમ્ફે લટકતાં
રાત્રિરાણીનાં વેણપરોવ્યાં મોતી.
બ્રહ્માંડશહેનશાહતના શાહાનશાહી તંબુના
રત્નજડ્યા ઘુમ્મટનો આ ચન્દરવો
અદ્દભુત ને અદ્વિતીય છે.
સકલ બ્રહ્માંડના ઓ જહાંગીર!
નમન છે–વન્દન છે ત્હને
દેહ્‌લીશ્વર જહાંગીરની આ નૂરજહાનનું.
અકળ છે, અનુપમ છે, અનનુકરણીય છે
તું ને ત્હારી લીલા, ઓ પ્રભુ!

(દાસીમંડળમાં સંચરે છે : જાણે ફૂલડાંમાં ફૂલરાણી સંચર્યાં.)

ત્હારા સુખપલ્લવમાંનાં બુલબુલો
લાડિલી! ત્હેં છોડવા માંડ્યાં ત્હારે!
લાડિલી બેગમ: પણ, ઓ વ્હાલપનીતરતી સમ્રાજ્ઞી!
શીરાઝનાં બુલબુલ હિન્દમાં ક્યારે?
નૂરજહાન: શીરાઝી ગુલના ગુલઝાર

તો પ્રફુલ્લે છે અંહી.
શીરાઝનાં આબોહવા હિન્દમાં યે હશે
ત્ય્હાં ત્ય્હાં જીવશે શીરાઝનાં બુલબુલો.
શીરાઝી ફૂલ તો છે બારમાસિયાં:
ને દુનિયાની છ યે ઋતુઓ
ને બારે ય પૂર્ણિમા
ઉગે છે હિન્દના લલાટદેશે.
હું યે તુજ જેવડી હતી ત્ય્હારે
બુલબુલ સમી ઉડતી જગત્કુંજોમાં.

એક સાહેલી: આજે ગરૂડ શાં ઉડો છો
ગગનના ગુંબજ ભરી-ભરીને.
ત્રિકાળમાં યે ભાગ્યવન્ત ભારતવર્ષ
ત્હમારી સૌન્દર્યછાયાથી આજ છવરાયેલો છે.

નૂરજહાન: શયદા! શાહાનશાહ જંગમાં પધાર્યા છે,
અસ્ત્રશસ્ત્રનાં કિયા ભંડાર મ્હારે કાજે—

શયદા: જહાંગીરી મહેલના સહુ શસ્ત્રભંડાર.
ગોલંદાઝને હરાવ્યો હતો તે,
પાતળી નળીની અચૂકનેમી બન્દૂક હ્યો.

નૂરજહાન: ના; આજે બીજી બન્દૂક સાધીશું.
સુન્દરીને યે એક જ કટાક્ષબાણ નથી
નયનોથી હૈયાં વીંધવાને.
જમનાજલમાં પડી પથરાતાં
તારલિયાનાં પ્રતિબિંબના
લીસોટાને યે ભૂંસી નાંખજો આજ

નયનવીજને યે ફરકવા દેશો મા.
તેજકુંભ સરિખડા ગરબાઓ
જમનામાં કિરણસ્ફુરન્તા વહવા દ્યો :
જાણે જગનયનોનાં ન્હાનકડાં હોડલાં.
લાડિલી ! તું એ બન્દૂક લે :
હું લઉં છું રૂસ્તમ શિકારીની.

શયદા : જગતની સૌન્દર્યરાણી
ભાગ્યની નિશાનબાઝી ખેલે છે આજ.

(જહાંગીરી મહેલના ઝરૂખા નીચે જમનાના પાણી, મૌઢાના ફુરસાવ જેવાં, ધીરગમ્ભીર વહે છે ; ઉપર અન્ધારી રાત્રીનો અન્ધકાર ઝઝૂમી રહ્યો છે. એ અન્ધકારમા ચોગમ કિરણો ફેંકતો ગરબો જમના-વ્હેણમાં તરતો તરતો આવે છે : જાણે રશ્મિસ્ફુરતી અન્ધકારની તેજકીકી.)

લાડિલી ! પ્હેલું નિશાન ત્હારૂં.

(લાડિલી બેગમ નિશાન માંડે છે ; જલવહેતા ગરબાને ફોડે છે.)

નૂરજહાન : શાહબાશ ! જીવનનું નિશાને એમ જીતજે.

(જમનાજલમા તરતો તરતો બીજો ગરબો આવે છે.

શયદા : બાદશાહબેગમને હવે જગતનિશાન
શાં પાડવાનાં છે બાકી ?

(બન્દૂક ઉપાડી નૂરજહાન વગરનેમે તત્ક્ષણ ગરબો ફોડે છે. ત્રીજો ગરબો તરતો આવે છે.)

લાડિલી બેગમ: શયદા! એ ત્‍હારૂં નિશાન.
દેહ્‌લીના ઉમરાવનું નયન—

(ધીરી ને ધારી નેમે શયદા નિશાન પાડે છે, એમ ન્હાનકડા દીપકકુંડ શા ગરબાઓની પરંપરા જમનાજલમા ઉતરી આવે છે, ફડોફડ નિશાનબાઝી ખેલાય છે.)

નૂરજહાન: એક વેળા તો ગોલંદાઝોને યે હરાવે
એવી છે સાહેલીઓની મુજ સેના.
દિલસરોવરના પાથર્યા જલપગથારે
કાશ્મીરનાં કમળો પાડતાં હતાં,
એવા ડૂબે છે દીવડા જમનાજલમાં.
ગિરિપાથરી ત્‍હાંની બરફની જાજમ ઉપર
સાંભરે છે કસ્તુરીમૃગની મૃગયા? શયદા!
કે તખ્તે સુલેમાનની સમીપના
પૂર્ણિમાના તેજસાગરમાં તરતાં
ચતુર ચકોરના ચન્દનીશિકાર?
પાડયો, લાડિલી! શાહ્‌બાશ! પાડયો ત્‍હેં.
જીતજે એમ જીવનભરમાં.

લાડિલીબેગમ: પણ બાદશાહ જીતવા ક્‌‌યહાં દે છે જે?

નૂરજહાન: જો, શયદા! જો આવ્યો:
ધીમેશથી, જલની લહરીલહરીએ ડોલતો:
નાચે છે પાણીની પગલીએ–પગલીએ.
સોનાની સળીઓ સરિખડાં કિરણો
પરોવાયાં છે જમનાનાં જલમાં.
અલ્લાહ! સચોટ છે એ નિશાન.

શયદા : જહાંગીરશાહની જાહોજલાલી જેવું.
પે-એલો કિનારની સ્હોડમાં સન્તાયો છે :
શોધો ને ફોડો ત્હેને, શાહબાનૂ !

લયલા : એ સન્તાય છે ને લપ્પાય છે
લજ્જાળાં કો લોચન સરિખડો.

નૂરજહાન : સન્તાય છે એ ? તો હયો.—
શરમના ખોટ્ટા પડદા ચીરાશે જ.

(નિશાન સાધી—નૂરજહાન ગોળી છોડે છે. અર્ધસ્ફુટ કો માનવ-શબ્દ શો સિત્કાર જલ ઉપર તરતો તરતો સ્હામે તીરથી આવે છે.)

એ શબ્દ શેનો ? શયદા !
નીરને સ્હામે આરેથી આવ્યો એ ?
એ શબ્દ તો હૈયામાં વાગ્યો.
આ તીરે પુણ્ય ને એ તીરે પાપ છે ?
નિશાન તો નથી ચુકી હું.
વેલતૂટયાં, પડતાં ને ફૂટી જતાં,
તુંબડા જેવો હતો એ શબ્દ :
જાણે જૂઠડા જોગીનું
જલભર્યું તુંબડું ફસ્કાયું !
રતનદીવડો ઝબકે છે ઝાકઝમાળ :
શયદા ! લે, જા, ને જો.

(શયદા રતનદીવડો લે છે ને જાય છે જતાં જતાં)

શયદા : જગત આવું—અન્ધારી રાત જેવું છે.
બાદશાહો, બાદશાહજોગણો,
પ્રજાઓ, મહાપ્રજાઓ, મહારાજયો

છોડે છે ગોળીઓ આમ અન્ધારામાં,
ને કિસ્મતપ્રેર્યા જગતણહારુ શાં
ભૂલે છે કે પાડે છે ઝીન્દગીનાં નિશાન
ને એમ અભેદ્ય અન્ધકારમાં
જગતની જમના વહી જાય છે.

[રતનદીવડો લેઇને જાય છે.]

નૂરજહાન : જાવ, નીંદપાંખડીઓમાં પોઢો જઈને.

(સાહેલીસંઘ જાય છે.)

ઝીંદગી જ છે અન્ધારી રાત.
એ અન્ધારામાં જ ફોડવાનાં છે
સહુએ ઝીન્દગીનાં નિશાન.
આજ મ્હારા ભાગ્યની મધરાત.
આકાશ ઉપરે જાણે પડદો પડ્યો,
આસ્માન હોલવાઇ ગયાં.
એવી છે અન્ધારી આ માઝમરાત ;
અને એવા જ છે,
મિથ્યા – મિથ્યા – મિથ્યા,
જગતની નિશાનબાઝીના સહુ ખેલ.
ઉપર તારલિયે ઝગમગતું આસ્માન,
નીચે જમનાને આરે હું જગવિહારિણી :
જાણે માથે આભના જાગ લેઇને
ઘૂમડી ઘૂમું છું જગને ઘાટ.

પ્રવેશ છઠ્ઠો

જહાંગીર બાદશાહનો દરબાર

(ચમકતા રતનનયનાળા સુવર્ણના સિંહરાજો ઉપર માંડેલા સલ્તનતના મણિજડિત તખ્ત માથે મુક્તામાળનાં ને હીરામાણેકના તોરણ ઝૂલે છે, ચારે છેડલે જવાહિરના અંગૂરી ઝૂમખાં લટકે છે; ને સન્મુખ ત્રણ સુવર્ણકડેરાઓ છે. આગળ રેશમી ગાલીચા ને જરિયાનની જાજમો પાથરી છે. મહીં બાદશાહના અમીરઉમરાવો ખડા છે. સિંહાસનની પાછળ છત્ર ચમ્મર ને પંખાધારી રૂપવન્તીઓ ઉભી છે.)

એક ઉમરાવ. શાહઝાદા ખુર્રમ પધાર્યા છે
હિન્દવા સૂરજને જીતીને.

ગોવાનો એલચી: ઇંગ્લિસ્તાનના એલચી આવ્યા છે,
દરિયાવના મગરમચ્છ સમોવડા.

ચોથો ઉમરાવ: કહે છે લૂંટાયો છે બરહાનપુરને ઘાટે.

ત્રીજો ઉમરાવ: વિન્ધ્યાચળની પેલી પાર,
નર્મદાનાં ઘેરાં વન ઉતરીને,
એક જાગ્યો છે બહાદુર,
તે કહાવે છે પોતાને છોટો અકબર.

આસફખાન: સૂર્યાસ્ત પછી તારલા પ્રગટે છે ને ?

પહેલો ઉમરાવ: શાહઝાદા ખુર્રમ ત્હાં સિધાવશે.

(પ્રૌઢાવસ્થાના મદલ્સર માતંગની અતિએ મલપતો, રત્નક્ષર્યો પણ સાદાઇ શો શોભતો, શાહાનશાહ જહાંગીર પધારે છે. ડહાપણને દૂરઅંદેશીની મૂર્તિ સમો વઝીરે આઝમ મીરઝા અય્યાઝ અને રત્નછોડ સરિખડા શાહઝાદા શહરિયારનુ રાજ્મ ડલ સંગાથે હોય છે. સહુ ઉમરાવો ધૂંટણિયે પડી સીજ્દો કરે છે, આસફ્ખાન રાજસિંહાસનના પગથિયાં આગળ નમન નમે છે. બાદશાહ સિંહાસને જઈને વિરાજે છે. પહેલા કઠેરામાં જમણી બાજૂ શાહઝાદા ને શાયર શાદ ને વઝીરે આઝમ ને સિપેહસાલાર ખાનખાનાન ઉભા છે: ડાબી બાજૂ આસફ્ખાન મહાબતખાન બિદૌની ને શેખુલ સલ્તનત ઉભા છે શેષ ઉમરાવોથી બીજો કઠેરો ઉભરાય છે. ત્રીજા કઠેરામાં આમવર્ગ ઉભો છે.

આસફ્ખાનની ઇશારતથી ગૌડબગાળના નઝરબન્દીના ખેલાડીઓ આવી નઝરબન્દીના ખેલો આદરે છે: છેલ્લે છેલ્લે આસ્માનમા વિમાનો ઉડાવે છે.)

જહાંગીર : નઝરબન્દીના વિમાનોની મુવાફિક
કંઈ કંઇ સલ્તનતો ઉડી ગઇ,
ને કંઇ કંઇ ઉડી જશે આસ્માનમાં.

વઝીરે આઝમ: જહાંપનાહ! સારી યે આલમ
નઝરબન્દીનો ખેલ છે ખુદાનો.
આસફ્ખાન! કોણ છે આ બાનૂ?

આસફ્ખાન : (રાજસિંહાસનની સમીપ આવીને)

કેશકલાપમાં કેસૂ પરોવેલી,
ભાગ્યદેશે પીયળ અર્ચેલી,
હસ્તાંજલિમાં કુંકુમથાળ ઝીલેલી,
અગ્નિઝાળ શમોવડા કેસરિયા વાઘામાં
એ હિન્દુ કેસરિયાણી છે.

બાદશાહ પાસે પરવાનગી માગે છે
સ્વામી પાછળ સતી થવાની.

[શિર ઝૂકાવી સન્મુખ ખડો રહે છે.]

જહાંગીર : લયલાની પાછળ મજનૂને
ઘેલા થવા હક છે કે નથી ?
શીરીન પાછળ ફરહાદ પહાડો ખોદે :
તો મજનૂન પાછળ કોઇક લયલા
ને ફરહાદને કાજે કોઇક શીરીન
કોક દહાડો તો જાનફરોશી કરશે ને ?
જ્યહાં જ્યહાં સાચ્ચો પ્રેમ છે
ત્યહાં પતંગ જ્વાલામાં જ જલશે

વઝીરે આઝમ : પ્રેમનાં પયગમ્બર સમોવડી
એ તો જયવલ્લાંની કો જોડલી.

જહાંગીર : ડહાપણના મેરૂ અકબરશાહનો
કાનૂન સાચ્ચો છે, પણ અધૂરો.
સતીના ઢોંગ છે, માટે મનાઇ કીધી ;
અપવાદિયણ આજ્ઞા કો માગે,
સાચ્ચા પતંગને જ્વાલામાં જલવું હોય,
તો પરવાનગી આપજો પ્રેમપંખિણીને.

સતી માતા : ત્હારૂં કલ્યાણ થશે, બાદશાહ !
સતીઓ બન્ધ કર્યે સંસાર સુધરશે નહિ.
ત્હારા જેવા તખ્તે વિરાજશે ત્યહાં સૂધી
મુગલાઇનો સૂર્ય મધ્યાકાશમાં તપશે.

(સિંહાસનને કુંકુમના થાપા દે છે, બાદશાહને કુંકુમછાંટણે વધાવે છે; સારી રાજસભાને આશીર્વાદની કુંકુમછોળથી ભરી 'જય અહાલેક' પોકારતી સતી માતા સિધાવે છે:)

જહાંગીર : [દરબારભરતી કુંકુમવાદળી શમી ગયે]

આ વૃદ્ધા ને વૃદ્ધ કોણ છે ?

(કંગાલ ચીથરેહાલ દંપતી મૂંટણિયે પડી ઝમીનબોસી કરે છે)

વૃદ્ધ : નિ:સન્તાન થયેલાં અમે માબાપ :
આંધળાની લાકડી, ઘડપણનો થાંભલો,
સંસારનો એકનો એક વિસામો, અમારો દીકરો,
બંગાળના સૂબાના હાથી નીચે ચગદાતાં
અમારૂં નખ્ખોદ ગયું તે.

વઝીરે આઝમ: શાહી રુક્કો ત્હમને તો દીધો'તો ને ?

વૃદ્ધ · હા, નામવર! દુનિયાના દીવા !
દયા કીધી'તી બાદશાહબાપૂએ.
વાટખરચી યે દીધી'તી.
ખાતાં ખાતાં બંગાળ પહોંચ્યાં.
શાહી રુક્કો સૂબાને સોંપ્યો,
તો સળગતી શઘડીમાં નાંખ્યો.
ઘર લૂંટયાં, બાર લૂંટયાં હમારાં :
વાટેઘાટે ને વગડે વગડે
હરાયાં ઢોર જેવાં રખડતાં કીધાં.
માર્ગે ભીખતાં ભીખતાં આવ્યાં છીએ.

કહે, તખ્ત આગળ ફરિયાદે કેમ ગયાં ?
કહે, શાહ ને હું બાલમિત્રો છીએ.
સુખદુઃખનો આધાર પુત્ર ગયો,
ઘડપણનું ઘરનું ઢાંકણું ગયું.
પુત્ર પાછળ સર્વસ્વ પુણ્ય કીધું હોત
ત્હો યે ન દાઝત આટલું દિલ.

વૃદ્ધા : ને બાળકો યે ગતે જાત.

જહાંગીર ' (આંખમાં રતાશ ને ભમ્મરમાં દુર્ગંધારની વજ્રકમાન ચ્હડેલા સમા)

અય દુનિયાના ડહાપણ !
મીરઝા સઇફુલ્લાહ દરબારમાં હતા ને ?

(બંગાળનો સૂબેદાર મીરઝા સઈફુલ્લાહ સન્મુખ આવે છે; જમીનની ખાક લઇ ભાગ્યદેશે લગાડી ખડો રહે છે)

મીરઝા સઇફ : પૃથ્વીના પાદશાહ ! બન્દાની ભૂલ થઇ છે.
શાહી ફરમાનનાં અપમાનની બેઅદબી—

જહાંગીર : નિ:સન્તાન—પુત્રવિહોણાં એટલે શું ?
એ સ્હમજો છો ? મીરઝા !
પુણ્યશ્લોક બાબા અકબરશાહ સ્હમજતા :
કે પૂછો બાદશાહબેગમને.
અકબરશાહના રાજમહેલોમાં
ઇનસાફની બાદશાહી હું સ્થાપીશ :
આંખને સાટે આંખ,
ને કાનને સાટે કાન.

[સિપેહસાલાર ભણી ફરીને)

બાદશાહતના જયધ્વજી ઓ સિપેહસાલાર !
બાદશાહી હાથીહોદ્દે બેસાડો
આ નિ:સન્તાન માબાપને.
સઈફ઼ ! તું મ્હારો બાલમિત્ર છે.
ત્હારી કબ્રને આંસૂથી ભીંજાવીશ;
દેહલીઆખા ત્હારો શોક પાળશે.
મિત્રને માટે રડીશ,
પણ પ્રજાને માટે ઝૂરીશ હું.
વીસરી ગયો, સઈફ઼ ! તું કે
શાહી મૈત્રી બાલક ચગદવાને નથી,
સૂબાગિરિ ઘરબાર લૂંટવાને નથી.
જાવ, સિપેહસાલાર ! જાવ
સૂબાને લેઇ સાઠમારીના અગડમાં.
મૂવા બાલકના માબાપનો હાથી
છોડો એ અત્યાચારી ઉપર.
વૃદ્ધ વિરાજ્યા બાદશાહી હાથીપગલે
છુંદાવો એ ઝુલ્મની મૂર્તિને.

(રાજસભા સ્તબ્ધ થાય છે. મીરઝા સઈફ઼ વાળ પીંખે છે ; બાદશાહની આંખ ડામાથી એક આસુ પડે છે. મીરઝાને ને વૃધ્ધોને લેઇને સિપેહસાલાર સિધાવે છે)

આસફ઼ખાન : [મધ્યયુગના ન્યાયની પકૃષતા થોડીક વારે વાતાવરણમાંથી ઓછી થયે આગળ આવીને]

ઇંગ્લિશિયાનો એલચી
જહાંપનાહની પનાહે આવેલ છે.

જહાંગીર : છેક દરિયાઉતારના દેશમાંથી ?

બિદ્દાની : મક્કા શરીફની યે પેલી પારથી.

જહાંગીર : (સહજ મુખ મલકાવી બિદ્દાનીને)
મૌલાના ! હઝરત પયગમ્બર સાહેબના
પરમેશ્વરી ડહાપણનાં કિરણો
મક્કા શરીફની દશે ય દિશાઓમાં
શું નથી પ્રસરી રહ્યાં ?
—આવવા દો ઇંગ્લિશિયાના એલચીને.

(આસફખાનની ઈશારતથી બીજા સુવર્ણકઠેરામાથી બે ઉમરાવો ઇંગ્લિશિયાના એલચીને તેડવા જાય છે. વઝીરે આઝમ જહાંગીરશાહ સમીપે જઈને શ્રવણમન્ત્ર કંઇક નિવેદન કરે છે.

ક્ષણેકમા બે મિત્રો સગાથે સર ટોમસ રો દેહલીના બાદશાહી દરબારમાં પધારે છે પાછળ ત્રણ પરિચારકો શાહી ભેટો લઈને આવે છે. બીજે કઠેરે પહેલી વાર, પહેલે કઠેરે બીજી વાર, ને પાયતખ્તે ત્રીજી વાર શિર ઝૂકાવી નમન નમી ઉભે છે.)

જહાંગીર : બિરાદર ઇંગ્લિશિયાના બાદશાહ
છે તો ખુશમિઝાજમાં ને ?

સર ટોમસ : બાદશાહ સલામતે સલામ કહાવી છે,
નામવરની તનદુરસ્તી પૂછી છે.
પૃથ્વીરાજતા મુગલાઈનાં યશોગાન સાંભળી
મોકલ્યો છે મ્હને પૂર્વદેશમાં.
મૈત્રીનો બારીતો પાઠવ્યો છે.

વઝીરેઆઝમ : આપની શરીરવેલ તો ખુશમિઝાજ—

સર ટોમસ : અમે તો સાગરનાં સફરી વહાણ.

તાપીને તીર બરહાનપુરમાં
શાહજાદા સુલ્તાન પરવીઝની
મહેમાની માણીને આવ્યો છું.

(બાદશાહી ખરીતો વઝીરે આઝમને આપે છે. ને પછી શાહ ભેટસોગાદો ભણી નિહાળીને શરમિન્દગી કાંઇક દાખવતાં દાખવતાં)

ને દોસ્તીની આ ભેટો પાઠવી છે.
એક ચારઠ છે ચોકડી ઘોડીલાની.
મહાસાગરનાં મોજાં અમારે ગઢ છે,
દરિયાવની ગલીઓ અમારે મહેલ છે.

જહાંગીર : ભરતખંડની બાદશાહી સલ્તનતમાં
ખ્રીસ્તીઓ છે, પાદરીઓ છે, ખ્રીસ્તી દેવળો છે
માણજો મહેમાનીની મોજ
ત્હમારી એ બિરાદરીમાં.

વઝીરે આઝમ: મુગલાઇની બિરાદરીના એલચી !
ત્હમે ત્હમારી રસમો પાળવા માગી.
મુગલ બાદશાહની ઉદારતા વિશાળ છે,
ને પરવાનગી ફરમાવે છે :
એવી બાદશાહી ઉમ્મેદથી કે
કદી યે કો હિન્દી સલ્તનતવાસી
સલ્તનતે ઇંગ્લિશિયામાં સિધાવે
તો ત્હેની યે રસમોને સન્માનશો.

[બાદશાહ ભણી ફરીને]

જહાંપનાહ ! એમના દેશફેરના
દરિયાવના છે બગીચા.
શાહ ચન્દ્રગુપ્તના શાહી દરબારમાં

યવનવનનો હાથી મેગેસ્થિનિસ હતો :
બાદશાહ જહાંગીરના રાજદરબારમાં
ઇંગ્લિશિયાનો એલચી આજ ખડો છે

સર ટોમસ : અડધી પૃથ્વી ખેડીને, નામવર !
ફોગટ નથી આવ્યો હું આટલે દૂર.
અમે વ્હેપારી છીએ,
વ્યાપારની છૂટ માગીએ છીએ.
ને એક કો બાદશાહી બન્દરને
કિલ્લાકાંગરાથી શણગારવાની રજા.

વઝીરે આઝમ : મુલ્કમશહૂર બાદશાહી સલ્તનતમાં
સહુ કોઇને પરવાનગી જ છે
વસવાની ને વ્યાપાર ખેડવાની.
ત્હમારી સલ્તનતમાં છૂટ જ છે ને
વ્યાપારની ને વસવાટની ?
વિશેષ શું વાંચ્છે છે ઇંગ્લિશિયા ?

સર ટોમસ : જગત્સફરી જહાજો આવી નાંગરે છે
એ પૃથ્વીપ્રસિદ્ધ સૂરત બન્દરે
કોઠી નાંખવાની પરવાનગી ને ઇજારો.

આસફખાન : જહાંપનાહ ! પહેલી અષ્ટવર્ષીમાં
બસ્સો ટકા નફો વહેંચ્યો છે.

બિહોની : તો ફોગટ આવે આટલે આઘે
મહાસાગરનાં તોફાન ખેડીખેડીને ?

સર ટોમસ : સૂરત ખંભાત ને અહમદાબાદમાં—

ફિરંગી એલચી: ફિરંગીસ્તાનનો વાંધો છે
જહાંપનાહના દરબારમાં.

વઝીરે આઝમ : જહાંપનાહ વિચારશે સહુની વિનતિઓ.

(સર ટૉમસ રોને આસફખાનની પડોશમાં જઇ ઉભવા વઝીરે આઝમ ઈશારત કરે છે.)

જહાંગીર : ઝમાનાના દાનેશમન્દ વઝીરજી !
ઇરાની એલચીને યે આમન્ત્રી લેશો ?

વઝીરે આઝમ: જેવું નામવરનું ફરમાન.

(વઝીરે આઝમની ઇશારત થતાં ખાન આસફખાન જાતે જઈને ઈરાની એલચી મહમ્મદ રિઝા બેગને તેડી લાવે છે. બીજે સુવર્ણ કઠેરે પહેલી ઝમીનબોસી, પહેલે સુવર્ણ કઠેરે બીજી ઝમીનબોસી ને પાયતખ્તે ત્રીજી ઝમીનબોસી કરે છે, શાહી ભેટો સિંહાસનને પગથિયે ધરે છે, ને શિર ઝૂકાવી ઉભે છે.)

રિઝા બેગ : આસ્માનને અજવાળતા આજ
બે તેજગોલ છે, સૂર્ય ને ચન્દ્ર :
એવા છે ઈરાન ને હિન્દના શાહો.

જહાંગીર : બિરાદરે આલી શાહ અબ્બાસની
ગુલે ગુલઝાર સમી ખુશબો,
પ્રેમપાદશાહ હાફીઝની કવિતા શી,
જહાન ભરી ફોરે છે.
સલ્તનતે હિન્દ પણ
બેનસીબ નથી રહી
ફારસી ગુલઝારની ખુશબો ને શાયરીની.
અમારા દાદાજાને જીત્યું'તું હિન્દ
એ શૂરના શૂરા વડિલની સહાયતાથી.

વઝીરે આઝમ: ગઝલ, ગુલાબ ને બુલબુલની એ ભૂમિ,
સાદી ને હાફીઝનો એ ગુલઝાર.

સૌન્દર્ય ને કવિતાનાં એ ક્રીડાઉદ્યાન.
સારી જહાનમાં વરસે છે
આજ તો ઇસ્લામની સંસ્કૃતિનાં અજવાળાં.
(નેપથ્યમાં, અન્તરિક્ષ ડોલાવન્તા નાદે)
શશિયર ઉગ્યો આભ

વઝીરે આઝમ: પધારો, પધારો, કવિરાજ !
સલ્તનતના મધ્યાહ્નના ચોકમાં.

[એક કુમારિકાને માથે કિનખાબવીંટી પોથી છે; હાથમા અતલસી નેત્રણો ઝાલ્યો છે; એમ વીરભૂમિ બુન્દેલખંડના કવિ કેશવદાસજી દરબારમાં પધારે છે. વઝીરે આઝમ કવિરાજના સન્માનાર્થે સ્હામા જાય છે.]

કેશવદાસજી: (ઉદ્‍ગાતા સમોવડ સિંહનાદે)
નભ ઝળક્યો, રજની ખીલી,
ફૂટ્યા તિમિરના ગાભ
જહાંગીર દિલ્લીશ ! તું
શશિયર ઉગ્યો આભ :
તું શશિયર ઉગ્યો આભ.

જહાંગીર: પધારો, કવિરાજ !
ભર્યાં-ભરેલાં તો ગાજે છે ને
બુન્દેલખંડનાં એ વીરોનાં વન ?

કેશવદાસજી: વાઘને પગલે વીર ઘૂમે છે ત્ય્હાં.
બાદશાહનાં કિરણે અજવાળાં ઉગ્યાં :
અન્ધારાં યે ઉજળાં થયાં.
ચન્દ્રદેવ રજનીને ચમકારાવે,
એવી ચમકારા કરે છે ત્ય્હાં બાદશાહી

બાદશાહી ચન્દ્રરાજની ચન્દ્રજ્યોતથી.
ચરણે ધરૂં છું આ જહાંગીરચન્દ્રિકા:
પૂર્ણિમા સમ પ્રકાશશે પૃથ્વીભરમાં.
સાગરમાં સરિતા ઢળી,
ઢળ્યો નિધિ નદીદેહ:
નૂરજહાનજહાંગીરનો
અદ્દ્ભુત સંગમ એહ:
નૃપ! અદ્દ્ભુત સંગમ એહ.

જહાંગીર : કવિરાજ! રત્ન છો હિન્દી સાહિત્યના.
રસિકપ્રિયાજીની નવીન લેખાવલિમાં
મૂકજો સંગમાલંકારનું એ ઉદાહરણ.
વઝીરે આલમ! ગોદાવરીતીરે પંચવટી હતી:
સોંપજો કવિરાજ કેશવદાસજીને
ગંગાતીરના પાંચ ગામની એવી પંચવટી.
સ્વીકારશોને એ બાદશાહી નઝર?
આપશોને બાદશાહને એટલાં એહશાન?
બાદશાહોને ભૂલી જશે જગત;
પણ નહીં વિસારે ભૂલકણા જગત્લોક
બાદશાહીને યે અમૃતછાંટણહાર કવિરત્નોને.
બાદશાહતમાં બાદશાહોનાં માન,
એવાં લોકહૈયામાં કવીન્દ્રોનાં સન્માન.

કેશવદાસજી શાહબાનૂ રસલહરી, ને
શાહ ગભીરધીર અર્થ,
મળ્યે-ભળ્યે મુગલાઇનાં
ગાજે કવિત સમર્થ;
જગ ગાજે કવિત સમર્થ.

(શાહી સત્કારનો શહેનશાહી ડંકા ગડગડે છે; જાણે કો બાદશાહ દરબારમાં પધાર્યા. ઉદયપુરના અમરસિંહ મહારાણાના પાટવી કુમાર કરણસિંહજીને લઇને શાહઝાદો ખુર્‌રમ પધારે છે. રાજસભા બન્નેય રાજકુમારોને સલામ ભરે છે. બન્ને કુમારો સાથે સાથે ને એકસરખું પાદશાહને નમન નમતા પાયતખ્ત સન્મુખ પધારે છે.)

કેશવદાસજી : શાહ્‌બાશ, અશ્વિનીકુમારોની જોડલીને શાહ્‌બાશ

ખુર્‌રમ . અબ્બાજાન ! હિન્દુઓના પાટવી,
મેવાડના મહારાણાના આ યશવૈભવ
વીરમુગટ રાજયુવરાજ કરણસિંહજી.

જહાંગીર : પધારો, મેવાડકુમાર ! મુગલાઇના દરબારમાં.

કુમાર કરણ : દેહ્‌લીપતીને જુહાર છે મહારાણાજીના.

જહાંગીર : મહારાજકુમાર કરણ ને શાહઝાદો ખુર્‌રમ
શહેનશાહતની બે આંખો છે.
રાણોજી દેહ્‌લી જોવા ક્યહારે પધારશે ?

કુમાર કરણ : જમનાજીના રાજઘાટ કરતાં
રાણાજીને ગમે છે આરાવલ્લીના આરાઓ
ને એકલીંગીજીનાં ગુફામન્દિર.
ત્યહાં—ગિરિમાળાઓમાં ઘૂઘવે છે
સિંહોનાં વનમાં એ સિંહ:
આઠસો વર્ષની હમારી સ્વતન્ત્રતાના
સિંહનાદગાજન્તા રાજદદામાઓમાં.

જહાંગીર : ખુર્‌રમ ! ઘોડા ખેલાવજો, શિકારગાહે જજો:
આરાવલ્લીના યુવરાજને રીઝવજો.
આપો કુમારને બાદશાહી ભેટો:
રત્નજડી સમશેર, સોનાસઢયો ભાલો:

અરણ્ણી ઘોડીલા, ગૌડવનનો ગજરાજ.
કુમાર ! શિકાર ખેલજો
શાહજાદાઓની સંગાથે સગાથે.

વઝીરે આઝમ: સિંહનો યુવરાજ સિંહ છે.
સુબ્હાન અલ્લાહ ! મુગલાઇ મ્હોરી.
શુકરગુઝારી ! સદ હઝાર શુકરગુઝારી !
મુગલાઇના જયધ્વજે કલગી ચ્હડી.
હિન્દુ ને મુસલમાન તો
સલ્તનતની બે આંખો છે,
એ બે આંખો સલ્તનત દેખતી છે.

આસફખાન: હાથીપોળે હાથીહોદ્દાની જયનોબત વગાડો,
ચિતોડ દરવાઝે તોરણ બાંધો.
દિલ્હીઆગ્રાને, જાવ, શણગારો
ને ઉજવો અપૂર્વ જયમહોત્સવ.
સલ્તનતનો અદ્ભુત છે આ વિજય.

જહાંગીર : મેવાડના મહારાણાનો ...
પાદશાહના પાદશાહઝા...
આજ મુગલાઇનો સ...
શાહઝાદા ! ભારતજ...
આજે ત્હેં રોપ્યો ભ...
ઉમરાવો ને આલમ
ઓળખશે શાહઝાદા
આજથી શાહજહાન...
ફરફરાવજે આ ત્હા...
મેવાડના મહારાણાથી

ઉદારતામાં નહિ ઉતરે.
અય વઝીરે દાનેશમન્દ !
જીતેલો બધો યે મુલ્ક
પાછો વાળો મહારાણાજીને.
અમ્મર ચિતોડ તો છે
ક્ષત્રિયોનો ત્રિકાળનો કીર્તિસ્થંભ.
આવો, બન્ને ય રાજકુમાર પધારો,
ને વિરાજો મ્હારે સિંહાસનેઃ
મ્હારી જમણી ને ડાબી પાંખો છો

(બન્ને યે રાજકુમારોને સિંહાસને બેસાડે છે.)

વઝીરે આઝમ: બુલન્દઇકબાલ અબ્બાજાનનો આત્મા
બેહુશ્તમાં યે રાઝી થશે,
સિકન્દરામાં બીડેલી આંખો યે ઉઘડશે.

આસફખાન: મહારાણાજીની સત્તર હાથીની મળી હતી
શાહઝાદાપાઠવી બાદશાહને ભેટ.
મેવાડનો આલમગુમાન હાથી !
જાણે આરાવલ્લીનું ચાલતું શિખર !
તારાગઢની છાયામાં આલમગુમાને ચ્હડી
બાદશાહે સવારી કીધી. સોનૈયા ઉછાળ્યા.

ખુર્રમ : જહાંપનાહ !—

(બાદશાહી ન્યાયઘંટાની સોનાસાંકળ એવે વાગે છે.)

જહાંગીર : શાહઝાદા ! ન્યાય પ્હેલો, મસલત પછી.
વિજયમહોત્સવો યે ઇનસાફની પછવાડે હોય.
જૂઓ કોઇ ન્યાયની બાંગ પોકારે છે.

અયિ અક્લમન્દે ઝમાના !
જોજે, ત્‍હારી અક્લ ન્યાયસૂની ન રહે.

(એક ધોબણ દરબારમાં આવે છે: દરબારીઓ ત્હેને બન્ને કઠેરાઓની વચ્ચોવચ્ચ લઈ જઈને ઉભી રાખે છે.)

વઝીરે આઝમ: બાદશાહની રૈયતને કોણે પીડી છે ?

ધોબણ : દૂરઅન્દેશ ! શાણા ઓ વઝીર સાહેબ !
ન્યાયના કિયા કાનૂનોમાં છે
ગુનેહગારને શોધી કહેવાની યે
દૂભાયેલાં દુ:ખીની ફર્જ ?
ગુનેહગારને હું શોધી આપું
ત્ય્હારે આપ રાઝા ફરમાવશોજી ?
તો ઉઘાડી આપો રાજમહેલના દરવાઝા:
ગુનેહગાર રાજમહેલમાં છે.

જહાંગીર : (ન્યાયાધીશની ગમ્ભીર મુદ્રાથી)
બાઇ ! ત્હારી કથા કહે.

ધોબણ : અમે ધોબી છીએ,
દેહ્‌લીઆઆના મેલ ધોઇએ છીએ.
ગયા અઠવાડિયાની આ જ રાત્રિએ,
અન્ધારી મધરાતના તારા
પ્રકાશતા'તા ત્ય્હારે,
જમનામાં ગરબા તરતા તરતા આવ્યા,
ને રાજમહેલમાંની બન્દૂકગોળીઓથી
ફટોફટ નિશાન ફૂટવા માંડયાં.
ઓચિન્તાની એક ગોળી આવી;
તે છેલ્લી જ ગોળી હતી;

ને મ્હારા ધોબીના પ્રાણ લીધા.
રાજા ! ગુનેહગાર રાજમહેલમાં છે.

જહાંગીર : બાઈ ! ત્હારો પતિ ! ને રાજમહેલમાંથી ?

ધોબણ : હા, જહાંપનાહ ! મ્હારો ખાવિન્દઃ
આજે હું અનાથ છું;
બાળકી ભૂખે ટળવળે છે.

જહાંગીર : રાજમહેલના ઝરૂખે ઝરૂખા ઢુંઢો,
આસફખાનજી ! ગુનેહગારને હાઝર કરો.
મ્હારી પ્રજાને પીડશે,
રાજમહેલ પણ ત્હેને શરણું નહિ દે.

(બાદશાહી તખ્ત પાછળથી બુલબુલ શે બોલતુ હોય એવો સુમધુર આવાઝ આવે છે.)

સબૂર, ઓ શહેનશાહે આલમ ! સબૂર.

[સોનારૂપેરી કિરણસળીનો રાજસિંહાસન પાછળનો, આસ્માનનો ટુકડો આછાયા શો, પડદો ડોલે છે; રત્નાબર સજેલી, મેઘશ્યામ મોતી-બૂરખો ઓઢેલી, શાહાનશાહી મુગટ માથે માંડેલી, સલ્તનતની શહેન-શાહરાણી નૂરજહાન શાહી તખ્ત પાછળથી પધારે છે; પાયતખ્તે સીજદો ને ઝમીનબોસી કરી ધોબણ સમીપે જઇ ઉભે છે.

આશ્ચર્યચકિત રાજદરબાર ચિત્રવત્ બને છે, આસફખાન પૂતળા શો થંભી જાય છે.]

નૂરજહાન : જગતના લોક ! સૌ સાંભળજો.
જહાંગીરશાહનો ન્યાય અવખોડાય
તો નૂરજહાનનું નૂર અસ્ત પામે.
શાહાનશાહી રાજદરબારમાં
ગુનેહગાર હાઝર છેઃ
મધ્યરાતની છેલ્લી ગોળી મ્હેં છોડી હતી

છેલ્લી ગોળી મ્હેં છોડી છે.

જહાંગીર : આસફ્ખાનજી ! લાવો, સંગાવો
નિશાનબાઝીની એ જ બન્દૂક.

(આસફ્ખાન ચમકે છે, થભે છે, આભા જેવો એકટશે નિહાળી રહે છે.)

ઇશ્વરી ને બાદશાહી ફરમાનને
બે વાર બોલવાપણું ન હોય.
આસફ્ખાનજી ! એ જ બન્દૂક.—

નૂરજહાન : શયદા ! એ જ બન્દૂક લઇ આવ
મધરાતની નિશાનબાઝીની.
બાદશાહી ફરમાન છે.
લાવ, તીરંદાઝને એ જ તીરે વીંધે.

[એ ભયંકર શબ્દોથી રાજસભા ક્ષણેક ધ્રૂજી ઉઠે છે.)

ખુર્રમ . આંખને સાટે આંખ, કાનને સાટે કાન.
અબ્બાજાન ! ઈનસાફની સાંકળ—

જહાંગીર : ઇનસાફની એ સોનાસાંકળ તૂટશે,
શાહજાદા ! ત્ય્હારે બાદશાહત ફૂટશે.
ત્રિકાળયશસ્વી અકબરશાહનો યશસ્સ્થંભ,
બાબર બાદશાહના કલન્દરી વંશનો પાયો
પૃથ્વી ઉપર તો અદૂલ ઈનસાફ છે.

[લડથડતી પાએ પણ પંખિણી જેવી ઉડતી શયદા બન્દૂક લાવી બાદશાહબેગમને આપે છે. અંગોઅંગ પ્રગટેલા દીવડાઝબકતી વીજળીની વેલ જેવી નૂરજહાન બન્દૂક લઈ બાદશાહી તખ્ત સમીપે સંચરે છે. રાજસભા ચમકે છે કે આજ કો મહાઅનિષ્ટ ઉતરશેઃ જહાંગીર કોને બન્દૂક મારશે ?]

જહાંગીર : નૂરે જીગર ! જહાનના જ્યોતિ !
આંખોનાં શીવી લેવાં,
અંગડાની ખોળ ઉતરાવવી,
શૂળીનાં શિખરે ઝૂલાવવાં:
અમાનુષી એ સઝાઓ અટકાવી
જહાંગીરના ન્યાયને ત્હમે ઉજ્જ્વળ કીધો.
બાદશાહી મ્હેલની, તેમજ
બાદશાહી ન્યાયની ત્હમે શોભા છો.
આ ખૂન નૂરજહાનને હાથે ?
સૌન્દર્યને હાથે શયતાનિયત ?
ચન્દ્રકિરણો ખૂનનાં ખંજર નીવડે ?

નૂરજહાન : જગત્સ્વામિન્ ! સ્વામીવિહોણી સુન્દરીનો
અનુભવ મ્હને ય તે છે.
જગતમાં ન હજો એ કોઇને.
મુજછોડી બન્દૂકગોળીથી ધોબી મૂવો,
પણ ધોબીને ગોળી મ્હેં મારી નથી.
અન્ધારી મધરાતમાં જમનાજી ડોલતાં,
ને જમનાજીમાં દીવડાદીપ્યા ગરબા ડોલતા.
જહાંગીરી મહેલના ઝરૂખેથી
નિશાનબાઝી આદરી અમે.
આકાશમાં તારા વહે છે,
જમનાજળમાં એમ વહેતા ગરબા
નેમ સાંડી માંડીને ફોડયા.
ત્ય્હારે ગોળી વાગી હશે:
કોઇએ કોઇને ગોળી મારી નથી.

છેલ્લી ગોળી મ્હેં છોડી છે.

જહાંગીર : આસફ્ખાનજી ! લાવો, મંગાવો
નિશાનબાજીની એ જ બન્દૂક.

(આસફ્ખાન ચમકે છે, થભે છે, આભા જેવો એકટશે નિહાળી રહે છે.)

ઇશ્વરી ને બાદશાહી ફરમાનને
બે વાર બોલવાપણું ન હોય.
આસફ્ખાનજી ! એ જ બન્દૂક.—

નૂરજહાન : શાયદા ! એ જ બન્દૂક લઇ આવ
મધરાતની નિશાનબાજીની.
બાદશાહી ફરમાન છે.
લાવ, તીરંદાઝને એ જ તીરે વીંધે.

[એ ભયંકર શબ્દોથી રાજસભા ક્ષણેક ધ્રૂજી ઉઠે છે.)

ખુર્‌રમ : આંખને સાટે આંખ, કાનને સાટે કાન.
અબ્બાજાન ! ઇનસાફની સાંકળ—

જહાંગીર : ઇનસાફની એ સોનાસાંકળ તૂટશે,
શાહજાદા ! ત્ય્હારે બાદશાહત ફૂટશે.
ત્રિકાળયશસ્વી અકબરશાહનો યશસ્થંભ,
બાબર બાદશાહના કલન્દરી વંશનો પાયો
પૃથ્વી ઉપર તો અદૂલ ઇનસાફ છે.

[લડથડતી પાંખે પણ પંખિણી જેવી ઉડતી શાયદા બન્દૂક લાવી બાદશાહબેગમને આપે છે. અંગેઅંગ મગટેલા દીવડાઝબકતી વીજળીની વેલ જેવી નૂરજહાન બન્દૂક લઈ બાદશાહી તખ્ત સમીપે સંચરે છે. રાજસભા ચમકે છે કે આજ કો મહાઅનિષ્ટ ઉતરશે: જહાગીર કોને બન્દૂક મારશે ?]

જહાંગીર : સુનન્દા શિકારીઓથી તું ચ્હડે છે, નૂર !
જગતમાં આજે નથી ત્હારી જોડ.
આપો એ બન્દૂક ધોબણને.

(નૂરજહાન ધોબણ સમીપે જઇને બન્દૂક ધરે છે. બાદશાહ તખ્તેથી ઉતરી ધોબણ નઝદીક પધારે છે. પાછળ પાછળ વઝીરે આઝમ જાય છે.)

બાઈ ! બ્હીતી મા; બન્દૂક લે.
નૂરને માર કહેતાં
જહાંગીરની જીભ કપાય.
ત્હને ઇનસાફ મળવો જ જોઇએ.
નૂરની ગોળીથી ત્હારો સ્વામી મૂવો.
બાઈ ! હું નૂરનો સ્વામી છું:
ને આ છે એ જ બન્દૂક.
લે, ઉગામ, છોડ એ ગોળી
નૂરના સ્વામીની છાતીમાં.

(સિંહાસન શી છાતી દાખવી બાદશાહ ઉભે છે. સહુ ચકિત થાય છે કે શું થશે ? નૂરજહાન બાદશાહની સ્હોડમાં તલપેલી સિંહણ સમી ઉભે છે. ઘડી એકમા ધોબણના અંગેઅંગ દ્રવી જાય છે; બાદશાહી ઇનસાફ, ઉદારતા, વિનયવિવેક, ગરીબોની દાઝ ને પત્નીપ્રેમની પરિસીમાથી રાજસભા સાનન્દાશ્ચર્ય પામે છે; ઘુંટણિયે પડીને બાદશાહ ને બાદશાહબેગમની કદમબોસી કરે છે.)

ધોબણ : લાખ્ખો મરજો, પણ
લાખ્ખોનો પાલણહાર મા મરશો.
મ્હને ન્યાય મળી ચૂક્યો
જગતમાં જોડી વિનાનો

ખુદાવિન્દ ! મ્હને તો ન્યાય મળ્યો.
અમ્મર તપો અવનીમાં
જહાંગીર બાદશાહનું આ ન્યાયાસન.
જહાંપનાહ ! જેવું મારૂં ભાગ્ય.
બાદશાહથી યે ભાગ્યરેખા બદલાય છે કાંઈ ?
મ્હારે કુંવારી દીકરી છે,
પરણાવી આપશો તો નિભાવ ચાલશે.

જહાંગીર : પોતે પરણ્યા પછી શાહબેગમે
પાંચસો કુમારિકાઓને પરણાવી છે.
બાઇ ! ત્હારી પુત્રીને યે પરણાવશે.
વર્ષે વર્ષે હજાર સોનામહોર આપજો, વઝીરજી !
બાદશાહી જીવતદાનની એ વાર્ષિક ખંડણી.
દેહલીઆગ્રાના મેલ ધૂવે છે,
રાજમહેલના મેલ ધોવાનું ત્હેને સોંપજો
પરિચટપુત્રીના વરને ઉમરાવ સ્થાપીશું.
રાજમહેલની સ્હામે ફરિયાદણ
આ બાઇ બહાદુર છે.
બહાદુરના બહાદુર જ અવતરશે.
આસફખાનજી ! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

('બાદશાહ સલામત' ના જંગી પોકાર સાથે દરબાર બરખાસ્ત થાય છે. શાહેનશાહબાનૂ નૂરજહાન બાદશાહ જહાંગીરના ઓવારણા લે છે. તખ્તેથી મેવાડી રાજયુવરાજ કરણસિંહજી ને શાહજાદા શાહજહાન આવીને બે પાંખો જેવા બે પડખે ઉભે છે. રાજનડલિ સિધાવે છે. જતાં જતા વઝીરે આઝમને)

અય દાનેશમન્દે ઝમાના !

હવે તો થાક ન્હડયો સલ્તનતનો.

કાશ્મીર જવાને કેટલાક સપ્તાહ છે ?

વઝીરે આઝમ: બાદશાહી તસ્બીહમાંના મેર જેટલા.

(વઝીરે આઝમ સીજદો કરી ઝમીનબોસી કરે છે. કોઈ ઉમરાવ કુરનસ કરે છે, કોઇ ભાગ્યદેશે અંગુલિનિર્દેશ કરી ચૂમે છે.

સચરતુ રાજમંડલ સમીપમાં આવતા ધોબણ સન્મુખ નૂરજહાન ઘૂંટણિયે પડે છે.)

નૂરજહાન : બાઇ ! તું મ્હારી સૌભાગ્યદાતા:
બાદશાહને ત્હેં આજ જીવતદાન દીધું.
ત્હારૂં સૌભાગ્ય ફોડનારનું—
નૂરજહાનનું સૌભાગ્ય ત્હેં ઉગાર્યું.
ઉરની ઉદારતાને અવધિ ક્યહાં હોય ?
જગમશહૂર થશે ત્હારી ઉદારતાની આ કથા.
સારી આલમ ઉચ્ચરશે કે
દિલની દિલાવરતામાં
બાદશાહબેગમ ધોબણથી હારી.

ધોબણ : અમ્મર તપો, સૂરજ ને ચન્દ્ર સમોવડી,
જહાંગીર–નૂરજહાનની પ્રેમજોડલી.

(આશીર્વાદના કલ્યાણધ્વનિથી આગ્રાનો દિવાને આમ ગાજી રહે છે. બાદશાહી સિંહાસન ઉપર અદ્ભુત તેજ ઝળહળી ઉઠે છે.)

જહાંગીર–નૂરજહાન

અંક ત્રીજો

પ્રવેશ પહેલો

ગુજરાતદર્શન

(અહમદાબાદની પાસે સરખેજ નજીક સાબરમતીની ઉંચી ભેખડને તીરે ખાનખાનાનની ફતેહવાડીની વૃક્ષકુંજોમાં ફળ ને ફૂલ, કુંપળો ને પત્રગુચ્છાઓ ઝૂલે છે. દ્હાડમરી ને લીંબુડીના, સીતાફળી રામફળી ને કેળના, જમરૂખ ને કમરખના ઝુંડ વિલાસી રહ્યા છે વચ્ચે મ્હોરેલા આંબાવાડિયાની ઘટા છે થડમા કેસૂડે પ્રફુલ્લેલો પલાશ છે એક છેડે ઘેરગમ્ભીર વડલો છે, બીજે છેડે વિશાલપત્રી પારસપીપળો છે, મુખદ્વારમાં બે આસોપાલવ છે, સમીપમા પ્રફુલ્લેલા લીમડાની હારમાલા છે વાડીના ફૂલમાર્ગને એક આરે લતામંડપ છે, બીજે આરે આરસછત્રી છે જાંબૂડાનાં પાંદડાઓમા ગણગણતા કોયલ ને મેના છે, ડાળીઓની ગૂંથણીમા પોપટ ને પારેવડા છે, થડપગથારે ખિસ્કોલીઓ ને ચકલીઓ છે વૃક્ષશિખરે ઢેલ બેઠી છે ને ઊંડી કુંજછાયામા મોરલો કલા કરી ઉભેલો છે આગે વાઘામા વાંસની કુંજોમા ઝમઝમતા ઝરણતીર ગુફા છે, ને ગુફામા ગીરમાના બાંધેલા સિંહ ને સિંહણ છે પાછળ સાબરમતીનો વિશાલ પટ પડ્યો છે

એક પાસે ફૂલવાડીના ઉઘાડમા બુલબુલો ઉડે છે, વચ્ચોવચ્ચ ફુવારો છે, જલધારાઓમા ફૂલદડા ઉછળે છે

બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન, અંગત પરિવાર સંગાથે, હરિયાળી વૃક્ષકમાનોમા થઈને કુંજમા ફરતા ફરતા આઘેથી પધારે છે, બાદશાહને પડખે ખાનખાનાનની - ખાનઝાદી બેગમ બેરૂન્નિસા છે બાદશાહબેગમને પડખે અર્જુમંદ બાનુ સંચરે છે ખાનઝાદી બેગમ બેરૂન્નિસા ગુજરાતની કુંજઘટાઓ દાખવે છે

કુંજોની ઉંડાણમા વેલીને હીંચકે હીંચકતી એક ગુજરાતની કન્યકા ગીત ગાતી હોય છે.)

કન્યકા · મીઠો મોરલો રે! મ્હારી દેલવાનો કન્થ.

ખેરુન્નિસા: આવી છે અમારી ગુજરાતની કુંજો.
અકબરશાહના જંગ
અંહી જીત્યા હતા ખાનખાનાનબાપૂ.

જહાંગીર : પૃથ્વીને પગથારે
બેહુશ્તનો જાણે ટુકડો માંડ્યો.
ગુજરાત અજબ દેશ છે.
ગરબાડામાં હાથીઓના શિકાર ખેલ્યા.
માસના માસ મ્હેં માણ્યા
ગુજરાતનાં સૌન્દર્ય પી–પીને,
ત્હો યે છીપી નથી મ્હારી તૃષા.
ફરતી સાગરની અખંડઝમઝમતી મેખલા,
ને વચ્ચે વનલક્ષ્મી ભરી કુંજો:
સુન્દરતાનાં સન્તાનોનું જાણે ક્રીડાઉદ્યાન.
ગુજરાત એટલે ફળફૂલની કુંજ.
ને સાગર !–સાગરનાં પ્રથમ જ દર્શન કીધાં.
સાગર એટલે તો જાણે
આકાશ ઉતારી પૃથ્વીએ પાથર્યું.
દરિયાવનો હાથ લંબાઈને જાણે
ઝીલી રહ્યો છે જલહાથેળીમાં સ્થભતીર્થને.
નર્મદા ને તાપી, મહી ને સાબરમતી
તો જાણે એની ચાર અંગુલિઓ.
સક્કાદ્વારનાં દર્શન કીધાં,
હાજીઓના આશીર્વાદ પામ્યો,

ને ઝૂલ્યો સાગરને એ જલહિન્ડોલે.
એમ થાય છે, બાદશાહબેગમ !
પાયતખ્ત ગુજરાતખોળે માંડું.

નૂરજહાન : મથુરા નગરીને સંકેલી
શ્રી કૃષ્ણ પધાર્યા હતા.
નિરખ્યો ? હણે—આંબા નીચે,
સૌન્દર્યનો સ્વર્ગરંગી પંખો ?
મયૂરનો માંડેલો પીંચ્છકલાપ ?
ખુદાઈ રંગોનું જાણે રંગફલક.

જહાંગીર : [આંબાછાયે મોર કલા કરી નાચેછે તે નિરખીને]
ક્યહાં—ક્યહાંથી પઢો છો, સુન્દરીઓ !
ત્હમે સૌન્દર્યના પાઠ ?
પ્રકૃતિનાં વૃક્ષવેલેથી વીણી વીણી
ધારો છો સૌન્દર્યનાં પરિધાન.
બાદશાહબેગમ ! સ્મરણે છે
ન્હાનપણની એ પ્રેમરમણાઓ ?
શાહબાપૂના ભર્યાભર્યા રાજચોક વચ્ચે
આપેલો મોરપીચ્છનો પેલો પંખો ?

નૂરજહાન : પ્રેમના પ્રથમ પાઠ
ભૂલ્યા કેમ ભૂલાય ?
શાહબાપૂએ એથી તો દેશવટો દીધો'તો
દૂર—દૂરની દુનિયાને છેડે.
ત્ય્હારે તો જહાંગીરશાહે
ઉઘડતા કમળ શા ઉઘડતા.

(મ્હોરની મંજરીઓમાથી કોકિલા બોલે છે.)

ખાનઝાદી! ત્હમારી સૌન્દર્યકુંજોમાં
મધુરપનો ધોધ ગડગડયો.

બેઝુમિસા : વસન્ત ન્હોતરતી એ તો કોકિલા :
આંબામ્હોર પ્રાશી કંઠ ખોલનારી.

જહાંગીર : એને વસન્તવૈતાલિકા કહે છે.
સંસ્કૃત કવિરત્નોની લાડિલી,
કુદરતની કલ્લોલતી રસબંસરી.
કો મહારાણીની પ્રતિહારિકા સરિખડી
પ્રફુલ્લ કંઠે પોકારે છે જગજીવોને,
વસન્તપંચમીની પ્રભાતે પ્રભાતે,
કે 'વસન્ત આવી,' 'વસન્ત આવી.'

નૂરજહાન : જહાંગીર! બુલબુલની મીઠાશ,
ચુમ્બનના મધુરવા સિત્કાર સરિખડી,
જલટપકતી સેર શી, સુકોમલ છે.
ને કોકિલાની મધુરપ તો
જાણે રસધોધમાં હૈયાં ઠાલવ્યાં!

અર્જમન્દ બાનૂ : એ શબ્દ તો આસ્માન ભેદી ઉડે,
માયો સમાય નહિ ગગનભરમાં.

નૂરજહાન : અખંડ ગાજતી હશે એમ, અર્જમન્દ!
ત્હારી યે સાબ્રમતીતીરની કુંજઘટાઓ.
પાણીમાંથી જ જાણે ઉગ્યો,
રાજકમલ શો, ત્હારો શાહી બાગ:
ભમરા-ભમરી શાં મંહી ભરાયાં છે, ને!

જહાંગીર : આપણે બન્ધાવશું ચાંદાસૂરજનો મહેલ.
ગગનગાજન્તો કોયલનો બોલ બોલે,

બાદશાહબેગમનો સૌંદર્યનો શબ્દ
એવો જ બોલે છે અન્તરિક્ષમાં,
દેશદેશના આસ્માન ભરીને,
હૂરીઓને પણ હરાવતો.
ગુર્જરકુંજમાં કોકિલા ગાજે છે.
આલમની ઇતિહાસકુંજમાં એમ ગાજશે
નૂરજહાનની યે સૌન્દર્યકથનીઓ.

બેરુન્નિસા બાદશાહે નામ દીધું નૂરે જહાન.
નામનો મહિમા ભજવાય
તો જ બાદશાહ સાચ્ચા પડે ને ?

નૂરજહાન : ને એ સૌન્દર્યકથનીઓની પાંખો ઉપર
જગતમાં પરવરશે મ્હારો જહાંગીર.

(ઊંડી કુંજઘટામાથી બાલિકાનું ગીત આવે છે.)

મીઠો મોરલો રે ! મ્હારી ઢેલબાનો કન્થ.

અર્જુમન્દ બાનૂ:ગુજરાતની કન્યકા ગાય છે
સુણશો ? બીજી કોકીલા બોલે છે.

બાલિકા (વેલીહિન્ડોળે હિન્ડોળા ખાતી ખાતી ગીત ગાય છે)

મીઠો મોરલો રે ! મ્હારી ઢેલબાનો કન્થ.

ઈન્દ્રવેલ અંગે ઓઢી, પીંછડાંમાં ચન્દ્ર:
કંઠ ઢળ્યા આભ, એને કલગીનો આનન્દ,
પાય નાચે નૃત્ય, એવા છબીલાના છન્દ

મીઠો મોરલો રે ! મ્હારી ઢેલબાનો કન્થ.

ખાનઝાદી! ત્હમારી સૌન્દર્યકુંજોમાં
મધુરપનો ધોધ ગડગડયો.

ખેરુન્નિસા : વસન્ત ન્હોતરતી એ તો કોકિલા :
આંબામ્હોર પ્રાશી કંઠ ખોલનારી.

જહાંગીર : એને વસન્તવૈતાલિકા કહે છે.
સંસ્કૃત કવિરત્નોની લાડિલી,
કુદરતની કલ્લોલતી રસબંસરી.
કો મહારાણીની પ્રતિહારિકા સરિખડી
પ્રફુલ્લ કંઠે પોકારે છે જગજ્જનોને,
વસન્તપંચમીની પ્રભાતે પ્રભાતે,
કે 'વસન્ત આવી,' 'વસન્ત આવી.'

નૂરજહાન . જહાંગીર! બુલબુલની મીઠાશ,
ચુમ્બનના મધુરવા સિત્કાર સરિખડી,
જલટપકતી સેર શી, સુકોમલ છે.
ને કોકિલાની મધુરપ તો
જાણે રસધોધમાં હૈયાં ઠાલવ્યાં!

અર્જુમન્દ બાનૂ એ શબ્દ તો આસ્માન ભેદી ઉડે.
માયો સમાય નહિ ગગનભરમાં.

નૂરજહાન : અખંડ ગાજતી હશે એમ, અર્જુમન્દ!
ત્હારી યે સાભ્રમતીતીરની કુંજઘટાઓ.
પાણીમાંથી જ જાણે ઉગ્યો,
રાજકમલ શો, ત્હારો શાહી બાગ:
ભમરા-ભમરી શાં મંહી ભરાયાં છો ને!

જહાંગીર આપણે બન્ધાવશું ચાંદાસૂરજનો મહેલ.
ગગનગાજન્તો કોયલનો બોલ બોલે.

બાદશાહબેગમનો સૌંદર્યનો શબ્દ
એવો જ બોલે છે અન્તરિક્ષમાં,
દેશદેશના આસ્માન ભરીને,
હૂરીઓને પણ હરાવતો.
ગુર્જરકુંજમાં કોકિલા ગાજે છે.
આલમની ઇતિહાસકુંજમાં એમ ગાજશે
નૂરજહાનની યે સૌન્દર્યકથનીઓ.

એરુન્નિસા બાદશાહે નામ દીધું નૂરે જહાન.
નામનો મહિમા ભજવાય
તો જ બાદશાહ સાચ્ચા પડે ને ?

નૂરજહાન : ને એ સૌન્દર્યકથનીઓની પાંખો ઉપર
જગતમાં પરવરશે મ્હારો જહાંગીર.

(ઊંડી કુંજઘટામાંથી બાલિકાનું ગીત આવે છે.)

મીઠો મોરલો રે ! મ્હારી ઢેલબાનો કન્થ.

અર્જુમન્દ બાનૂ : ગુજરાતની કન્યકા ગાય છે.
સુણશો ? બીજી કોકીલા બોલે છે.

બાલિકા (વેલીહિન્ડોળે હિન્ડોળા ખાતી ખાતી ગીત ગાય છે)

મીઠો મોરલો રે ! મ્હારી ઢેલબાનો કન્થ.

ઇન્દ્રવેલ અંગે ઓઢી, પીંછડાંમાં ચન્દ્ર:
કંઠ ઢળ્યાં આભ, એને કલગીનો આનન્દ;
પાય નાચે નૃત્ય, એવા છબીલાના છન્દ

મીઠો મોરલો રે ! મ્હારી ઢેલબાનો કન્થ

જહાંગીર : શાહબાશ ! ઓ શેરડીની પૂતળી !
વાયુને ડોલાવે છે, વેલીને હિન્ડોલાવે છે
ત્હારી મીઠપની હલક.
તુજ સમા કંઠમાધુર્યે ગુર્જરરાષ્ટ્ર ગાજે છે
ત્ય્હાં સૂધી અદ્ભુત ઉછળશે
ગુજરાતની મધુરી કવિતગંગા.

(શયદા આવી ઓવારણા લે છે.)

શયદા બાદશાહનાં દર્શને મહાજન આવ્યું છે.

જહાંગીર : નગરના નગરશેઠ ને મહાજન ?
આવવા દે, શયદા ! મહાજનોને.

(શયદા જાય છે.)

શાહબાનૂ ! લતામંડપમાં પધારશો ?
એ લતાઓને યે ધરાવજો
સૌન્દર્યનાં પરિધાન.

[નૂરજહાન ને સુન્દરીમંડલ લતામંડપમા સિધાવે છે, બાદશાહ આરસછત્રીને સિંહાસને જઈ વિરાજે છે.

નગરશેઠને પ્રમુખપદે અમદાવાદનું મહાજન શાહેનશાહી ઉમરાવો સગાથે પધારે છે.]

નગરશેઠ : ઝવાર. બાદશાહ સલામતને ઝવાર.

(સહુ સીજદો કરે છે: હીરા મોતી કિનખાબની ભેટો ધરે છે નગરશેઠ બાદશાહ સમીપે દંડવત્ કરી ચરણમાં પાઘડી મૂકે છે. બાદશાહ ખડા થઇ જાગ છે, નગરશેઠને ઉઠાડી, ભેટી, માથે પાઘ ધરાવે છે.)

જહાંગીર. નગરના મુગટ છો, શેઠજી !
બાદશાહીની બ્હાંય છો સહુ.
આમ ન હોય, ને ન શોભે.
નગરશેઠ સૂરજ આવ્યો ને અન્ધારાં રૂંહેશે આંગણે ?
પૃથ્વીના પ્રકાશ ! અમારાં દુઃખો ટાળો.
જહાંગીર : નગરશિરે છત્ર બાંધ્યું'તું શાહબાપૂએ.
એ છત્રછાયામાં તાપ શો ? સન્તાપ શો ?
અહમ્મદાબાદ તો ગિરદાબાદ છે ;
પણ ત્ય્હાંના ઉદ્યોગઉલ્લાસી નગરજનો
ધૂળમાંથી યે સોનું સરજે છે.
નગરશેઠ : અમદાવાદને ઉદ્ધાર્યું બાદશાહબાપૂએ.
સોનાની ટંકશાળ દીધી,
બાદશાહીની ચાર નગરીમાં સ્થાપ્યું.
પણ અમારે શિરે જુલમના થોર ઉગ્યા.
ભોંયરામાં પૂજા ભણવાની,
ને ગુફામાં દેવસ્થાન સ્થાપવાનાં.
પૃથ્વીના પાદશાહ !
જહાંગીર : શેવડો માનસિંહ ત્હમારો ધર્મરાજા,
શાહઝાદો ખૂશરૂ ત્હમારો બાદશાહ ને ?
નગરશેઠ. અન્ધારૂં થયું ને ભૂલા પડયા
એ ભૂલ સદા ગોખવાની ? ને ભોગવવાની ?
ને ઉભા ર્હો—ઉભા રૂ્હો :
એ ય પાટવી તો બાદશાહનો ને ?
બાદશાહી કુટુંબ બ્હાર તો નથી નસ્યા ને ?
કાણું આવ્યું છે કડકડિયું ;

જહાંગીર : શાહ્બાશ ! ઓ શેરડીની પૂતળી !
વાયુને ડોલાવે છે, વેલીને હિન્ડોલાવે છે
ત્હારી મીઠપની હલક.
તુજ સમા કંઠમાધુર્યે ગુર્જરરાષ્ટ્ર ગાજે છે
ત્ય્હાં સૂધી અદ્ભુત ઉછળશે
ગુજરાતની મધુરી કવિતગંગા.

(શચદા આવી ઓવારણાં લે છે.)

શચદા : બાદશાહનાં દર્શને મહાજન આવ્યું છે.
જહાંગીર : નગરના નગરશેઠ ને મહાજન ?
આવવા દે, શચદા ! મહાજનોને.

(શચદા જાય છે.)

શાહબાનૂ ! લતામંડપમાં પધારશો ?
એ લતાઓને ચે ધરાવજો
સૌન્દર્યનાં પરિધાન.

[નૂરજહાન ને સુન્દરીમંડલ લતામંડપમા સિધાવે છે, બાદશાહ આરસછત્રીને સિંહાસને જઈ વિરાજે છે.

નગરશેઠને પ્રમુખપદે અમદાવાદનું મહાજન શાહેનશાહી ઉમરાવો સંગાથે પધારે છે.]

નગરશેઠ . ઝવાર. બાદશાહ સલામતને ઝવાર.

(સહુ સીજદો કરે છે: હીરા મોતી કિનખાબની ભેટો ધરે છે નગરશેઠ બાદશાહ સમીપે દંડવત્ કરી ચરણમાં પાઘડી મૂકે છે. બાદશાહ ખડા થઇ જાગ છે; નગરશેઠને ઉઠાડી, ભેટી, માથે પાઘ ધરાવે છે.)

જહાંગીર . નગરના મુગટ છો, શેઠજી !
આદશાહીની બ્હાંય છો સહુ.
આમ ન હોય, ને ન શોભે.
નગરશેઠ સૂરજ આવ્યો ને અન્ધારાં રૂહેશે આંગણે ?
પૃથ્વીના પ્રકાશ ! અમારાં દુખો ટાળો.
જહાંગીર : નગરશિરે છત્ર બાંધ્યું'તું શાહબાપૂએ.
એ છત્રછાયામા તાપ શો ? સન્તાપ શો ?
અહમ્મદાબાદ તો ગિરદાબાદ છે ;
પણ ત્ય્હાંના ઉદ્યોગઉલ્લાસી નગરજનો
ધૂળમાંથી યે સોનું સરજે છે.
નગરશેઠ : અમદાવાદને ઉદ્ધાર્યું બાદશાહબાપૂએ.
સોનાની ટંકશાળ દીધી,
બાદશાહીની ચાર નગરીમાં સ્થાપ્યું.
પણ અમારે શિરે જુલમના થોર ઉગ્યા.
ભોંયરામાં પૂજા ભણવાની,
ને ગુફામાં દેવસ્થાન સ્થાપવાનાં.
પૃથ્વીના પાદશાહ !
જહાંગીર : શેવડો માનસિંહ ત્હમારો ધર્મરાજા,
શાહઝાદો ખૂશરૂ ત્હમારો બાદશાહ ને ?
નગરશેઠ અન્ધારૂં થયું ને ભૂલા પડયા
એ ભૂલ સદા ગોખવાની ? ને ભોગવવાની ?
ને ઉભા રૂહો—ઉભા રૂહો :
એ ય પાટવી તો બાદશાહનો ને ?
બાદશાહી કુટુંબ બ્હાર તો નથી નસ્યા ને ?
કાળું આવ્યું છે કડકડિયું ;

બેનસીબ ન રહે બાદશાહી સખાવતથી.
રોઝાઓની ઝયારત કરીશું,
ઓલિયાઓની શુક્રગુઝારી ભણીશું.
પહેર આ બાદશાહી શિરપેચ:
ને ફરજે ત્હાંજે રાજનગરીના રાજમાર્ગોમાં
બાદશાહી હાથી ઉપર વિરાજીને,
સોનૈયા ને રૂપૈયા ઉછાળતો ઉછાળતો.
ને જાહેર કરજે જગતભરને કે
સનાતન દેહ્લીનો બાદશાહ
ઉત્તરદક્ષિણ ભારતવર્ષનો બાદશાહ છે.
ખાનખાનાન! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

(સરદારો ઉમરાવો મહાજન રીજદો કરી વિદાય લે છે,)

રાજા વિક્રમાદિત્ય : (જતાં જતાં એકાન્તે શાહજહાનને)
ખૂશરુશાહને ગ્વાલિયર દુર્ગમાંથી છોડાવી
ખાન આસફખાનને સોંપ્યા છે સાચવવા.
ઘણી હતી શાહઝાદા ઉપરના
ઝુલ્મની ફરિયાદો.

(ભમ્મર નચાવતા રાજા વિક્રમાદિત્ય જાય છે.)

શાહજહાન જલદુર્ગ કચ્છ ને જામદુર્ગ જીત્યા.
સુભટ છો લડવા ઉત્સાહી છો.

(પુષ્પમંડળ અદૃશ્ય થયે બાદશાહ ને શાહજહાન ઉપર પુષ્પ-વૃષ્ટિ કરતું ને ઓવારણા લેતુ સુન્દરીમંડળ સભામંડપમાંથી પધારે છે. શાહજહાન જઈને બાદશાહબેગમ નૂરજહાનને નમન નમે છે.)

નૂરજહાન : (ઓવારણાં લેતા લેતા)
દુર્લભ છે પર્વતના જંગ જીતવા ;
દુર્લભને યે સુલભ કીધું શાહજાદાએ.
બાદશાહતને એક કળશ ચ્હડાવ્યો.
શહેનશાહે યે કીધો
મનભાવતો હાથીઓનો શિકાર
ગુજરાતની ઘેરગંભીર વનકુંજોમાં.
જહાંગીર : હા, ખુર્‌રમ ! અવકાશે તું યે પરવરજે
ઝાલોદ પાસેની ઘેરીઉંડી વનકુંજોમાં.
સો—સોનાં ત્રણ પકડયાં છે હાથીઝુંડ.
નૂરજહાન : શાહજાદે તો નિરખી છે ગુજરાતની કુંજો.
જૂવો આ ખડો થયેલો પરસ્તાન.
આગ્રામાં યે ઉગાડીશું સ્વર્ગનાં ઉદ્યાન,
ને મંહી મેના ને કોયલ ને મોરલા સસ ગાજી
જગાડીશું પોઢેલા પડઘાઓને

[ચાર ડગલાં આગળ જઈને]

જહાંગીર : પારસ જાંબુ તો પાકયાં છે કાંઇ આ!
પ્રફુલ્લેલી કાળી કીકીઓ સરિખડાં.

(વીણવાને હાથ લબાવે છે.)

નૂરજહાન : હાથે કાળા થશે,
ને જીભે કાળી થશે.
જહાંગીર : વૈષ્ણવોનાં રસગીત ગાય છે ને
કે રૂપાળાં રાધિકાજીને અડકીને

બેનસીબ ન રહે બાદશાહી સખાવતથી.

રોઝાઓની ઝ્યારત કરીશું,
ઓલિયાઓની શુક્રગુઝારી ભણીશું.

પ્હેર આ બાદશાહી શિરપેચ:

ને ફરજે સ્હાંજે રાજનગરીના રાજમાર્ગોમાં

બાદશાહી હાથી ઉપર વિરાજીને,

સોનૈયા ને રૂપૈયા ઉછાળતો ઉછાળતો.
ને જાહેર કરજે જગતભરને કે

સનાતન દેહ્લીનો બાદશાહ

ઉત્તરદક્ષિણ ભારતવર્ષનો બાદશાહ છે.

ખાનખાનાન! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

(સરદારો ઉમરાવો મહાજન રીજદો કરી વિદાય લે છે.)

રાજા વિક્રમાદિત્ય : (જતાં જતાં એકાન્તે શાહજહાનને)

ખૂશરુશાહને ગ્વાલિયર દુર્ગમાંથી છોડાવી
ખાન આસફખાનને સોંપ્યા છે સાચવવા.
ઘણી હતી શાહઝાદા ઉપરના
ઝુલ્મની ફરિયાદો.

(ભમ્મર નચાવતા રાજા વિક્રમાદિત્ય જાય છે.)

શાહજહાન જલદુર્ગ કચ્છ ને જાસદુર્ગ જીત્યા.
સુભટ છો ત્હેવા મુત્સદ્દી છો.

(પુષ્પમંડળ અદૃશ્ય થયે બાદશાહ ને શાહજહાન ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરતું ને ઓવારણાં લેતું સુન્દરીમંડળ લતામંડપમાંથી પધારે છે. શાહજહાન જઈને બાદશાહબેગમ નૂરજહાનને નમન નમે છે.)

નૂરજહાન : ને એ વસન્તકુંજોમાં રમતી–ઘૂમતી
ગુજરાતની રસભરી રમણીમણિઓ ?

જહાંગીર : ગુજરાતની કુંજો જાણે ફૂલમ્હોરના બગીચા.
બેગમ સાહેબા ! હ્યો આ મણિમાળ.
રત્નમાળાનાં રત્નો સમી ઝળકે છે
ગુજરાતની ગુણગૌરવી રમણીઓ.
આશાપલ્લીની જાગીર ઉપર
સહી કરી પાઠવજો, બાદશાહબેગમ !

ખૈરુન્નિસા : સન્મુખ સોહાય છે સોહાસણી
એથી યે અધિકી છે ગુર્જરી કુંજો.
રજા છે ? ગાય ગુજરાતનું ગીત
ગુજરાતની રૂપગૌરવી બાલિકા ?

નૂરજહાન : શહેનશાહી વિનતિ છે
ગુજરાતના ગીતને કાજે.

(ફૂવારા ફરતા લતામંડપોમા વેરાઈ સહુ આરામગાહે ઢળે છે. ખાનઝાદીની તેડી ગુર્જર કન્યકા કુંજઉદ્યાનમાથી આવે છે, ને પડતી જલધારાઓની વચ્ચે કલ્લોલતી ગુજરાતની કુંજોની ગઝલ ગાય છે.)

કન્યકા અજબ દુનિયાની વાડીમાં
અજબ આ ગુર્જરી કુંજો.

સિંહો જ્યાં ઘૂઘવે વનમાં,
હૂંકારે હાથીડા ઘનમાં;
જલધિ દે થાળ મોતનના:
અજબ આ ગુર્જરી કુંજો

કાળા કૃષ્ણજી યે ગોરા થતા.
ત્હમને અડકયે પાછા ગોરા થશું,
મ્હારાં રસરાધિકાજી !

(જાબુ વીણવા જાય છે. ખાનઝાદી ખેરુન્નિસા બેગમ આડી અન્તરાયે આવીને ઉભે છે.)

ખેરુન્નિસા : બાદશાહ સલામત ક્ષમા કરશે ?
એમાં ભૂલ થાય છે.
જહાંગીર : ભૂલ? બેગમ સાહેબા ! ભૂલ !—શાની ?
ખેરુન્નિસા : ગુજરાત નથી, ગુજરાતની તસ્વીર છે આ :
મ્હારા મુસવ્વરોએ માંડેલી.
પાદશાહને પડછાયે પડછાયે આ તો
વસન્ત ને વર્ષા વિલસે છે પાનબરમાં.
સાત રાત્રિઓનો આ સૌન્દર્યસમારંભ.
કાગળ મીણ ને રંગોનાં માંડેલાં છે
આ ફળ ને ફૂલ, પલ્લવ ને પંખી.
ઓલિયાને એ છે મ્હારી ઝિયાફત
બાદશાહને તનદુરસ્તી બક્ષ્યાના.
જહાંગીર : (આશ્ચર્યચકિત થઇને)
આ પંખીઓ ટહૂકે છે ને ?
ખેરુન્નિસા : ખોદાને સાચું ઠરાવવા
કાંઇક તો પંખી ઉડાડવાં પડે ને ?
જહાંગીર : છાયાચિત્ર આવું છે મનોહારી,
તો કેવુંક હશે, બેગમ સાહેબા !
ગુર્જરી કુંજોનું સૌન્દર્યદર્શન ?

નૂરજહાન : ને એ વસન્તકુંજોમાં રમતી-ઘૂમતી
ગુજરાતની રસભરી રમણીમણિઓ ?

જહાંગીર : ગુજરાતની કુંજો જાણે ફૂલમ્હોરના બગીચા
બેગમ સાહેબા ! હ્યો આ મણિમાળ.
રત્નમાળાનાં રત્નો સમી ઝળકે છે
ગુજરાતની ગુણગૌરવી રમણીઓ.
આશાપલ્લીની જાગીર ઉપર
સહી કરી પાઠવજો, બાદશાહબેગમ !

ખેરુન્નિસા : સન્મુખ સોહાય છે સોહાસણી
એથી યે અધિકી છે ગુર્જરી કુંજો.
રઝા છે ? ગાય ગુજરાતનુ ગીત
ગુજરાતની રૂપગૌરવી બાલિકા ?

નૂરજહાન : શહેનશાહી વિનતિ છે
ગુજરાતના ગીતને કાજે.

(ફૂવારા ફરતા લતામંડપોમાં વેરાઈ સહુ આરામગાહે ઢળે છે. બાનઝાદીની તેડી ગુર્જર કન્યકા કુંજઉંડાણમાંથી આવે છે, ને પડતી જલધારાઓની વચ્ચે કલ્લોલતી ગુજરાતની કુંજોની ગઝલ ગાય છે.)

કન્યકા : અજબ દુનિયાની વાડીમાં
અજબ આ ગુર્જરી કુંજો.

સિંહો જ્યાં ઘૂઘવે વનમાં,
હૂંકારે હાથીડા ઘનમા;
જલધિ દે થાળ મોતનના:
અજબ આ ગુર્જરી કુંજો.

સર્જન સાગર વડા બેડે,
સ્હુડે શિશુ લાકડી ઘોડે,
રમણી ગરબે રમે કોડે:
અજબ આ ગુર્જરી કુંજો.

કન્હૈયો આવી જ્હાં વસિયો,
જીત્યો વણશસ્ત્ર રણરસિયો;
ગીતા ઉદ્‌બોધીને હસિયો;
અજબ આ ગુર્જરી કુંજો !

અજબ દુનિયાની વાડીમાં
અજબ આ ગુર્જરી કુંજો !

પ્રવેશ બીજો

બાદશાહી કુટુંબમેળો

— ◦ —

(ઉજ્જયિનીના સરોવરની જલલહરીઓ કિલ્લાના કોટના ચરણ પખાળે છે. તીરે બીજા ન્હાનકડા નગર જેવી બાદશાહી છાવણી પડેલી છે. શહેનશાહી જરિયાનના તબૂમાં આજ પૌત્રનો જન્મોત્સવ છે. શાહજાદાના જન્મોત્સવ કાજે બાદશાહી કુટુમ્બનો આજ કુટુંબમેળો છે. સરોવરની ફરતી પાળે પાળે ને પગથિયે પગથિયે દીપમાળા ઝળહળે છે.

સરોવરતીરની એક હવેલીની અગાસીમાં દીવાને ખાસની મજલિસ ભરાએલી છે)

એક ઉમરાવ : શાહજાદાના જન્મોત્સવે તો આજ
રાત્રીનો દિવસ કીધો છે

બીજો ઉમરાવ : જ્યહાં જ્યહાં બાદશાહ સલામતનાં પગલાં
ત્યહાં ત્યહાં અન્ધકારનાં યે અજવાળાં.

ત્રીજો ઉમરાવ : આસ્માનના ઘુમ્મટની રોશની ઉતારી
સરોવરની પાળે પાળે માંડી છે.
બડભાગી જહાંગીરશાહ ને અર્જમન્દબાનૂ :
શાહજહાનને ઓરડે ત્રીજા શાહજાદા.

શાયર શાહ : બાદશાહી જયઘોષણાથી ગગન ફાટ્યું,
ને તારલિયાનાં ઝૂમખે ઝૂમખાં
જલપગથારે ખરી પડ્યાં પાણીસાં

સજન સાગર વડા ખેડે,
ચ્હડે શિશુ લાકડી ઘોડે,
રમણી ગરબે રમે કોડે:
અજબ આ ગુર્જરી કુંજો.

કન્હૈયો આવી જ્હાં વસિયો,
જીત્યો વણશસ્ત્ર રણરસિયો:
ગીતા ઉદ્‌બોધીને હસિયો,
અજબ આ ગુર્જરી કુંજો !

અજબ દુનિયાની વાડીમાં
અજબ આ ગુર્જરી કુંજો !

પ્રવેશ બીજો

બાદશાહી કુટુમ્બમેળો

—•○•—

(ઉજ્જયિનીના સરોવરની જલલહરીઓ કિલ્લાના કોટના ચરણ પખાળે છે. તીરે બીજા ન્હાનકડા નગર જેવી બાદશાહી છાવણી પડેલી છે. શહેનશાહી જરિયાનના તબૂમાં આજ પૌત્રનો જન્મોત્સવ છે શાહજાદાના જન્મોત્સવ કાજે બાદશાહી કુટુમ્બનો આજ કુટુમ્બમેળો છે. સરોવરની ફરતી પાળે પાળે ને પગથિયે પગથિયે દીપમાળા ઝળહળે છે

સરોવરતીરની એક હવેલીની અગાસીમાં દીવાને ખાસની મજલિસ ભરાએલી છે)

એક ઉમરાવ : શાહજાદાના જન્મોત્સવે તો આજ
રાજીનો દિવસ કીધો છે

બીજો ઉમરાવ : જ્યહાં જ્યહાં બાદશાહ સલામતનાં પગલાં
ત્યહાં ત્યહાં અન્ધકારનાં યે અજવાળાં.

ત્રીજો ઉમરાવ : આસ્માનના ઘુમ્મટની રોશની ઉતારી
સરોવરની પાળે પાળે માંડી છે.
બડભાગી જહાંગીરશાહ ને અર્જમન્દબાનૂ :
શાહજહાનને ઓરડે ત્રીજા શાહજાદા.

શાયર શાદ : બાદશાહી જયઘોષણાથી ગગન ફાટ્યું,
ને તારલિયાનાં ઝૂમખે ઝૂમખાં
જલપગથારે ખરી પડ્યાં પાણીમાં

(જલ ઉપરથી શાહી હોડલી સરોવરતીરે આવે છે. બાદશાહજણાનૂ નૂરજહાન ને બાદશાહ જહાંગીર કિનારે ઉતરે છે.)

જહાંગીર : સહવારે અર્ધો કોસ પાયે ચાલી
જગરૂપનાં યે દર્શન કીધાં યોગગુફામાં.
એણે ઉભાં તિલક ભૂંસાવ્યાં.

નૂરજહાન : રસરસિયાં સદા આ જયારતે જશે
બાઝ બહાદુર ને રૂપમતીની.
ફળ્યું આપણું ઉજ્જયિનીમાં આવવું.

એક ઉમરાવ : કવિ કાલિદાસની આ રસનગરી.
જગરસિયાં શકુન્તલા ને દુષ્યન્ત મહારાજના
અજરામર રસજન્મ અંહી થયા હતા.
એમના અર્વાચીન અવતાર
જહાંગીરશાહ ને નૂરજહાન બેગમ.

નૂરજહાન : (જતાં જતા)
પાઠવું છું પાદશાહના પૌત્રને :
ચન્દનવૃક્ષે પ્રફુલ્લેલા એ નવફૂલડાને.

(બાદશાહબેગમ નજીકના કિનખાબગડપમા સંચરે છે; જહાંગીરશાહ અગાસીએ સિધાવે છે.)

જહાંગીર : (અગાસીમા ઉમરાવોની કુરનસો ઝીલતાં ઝીલતા)
આસ્માન મુખ નિરખી રહ્યું છે
સરોવરના અરીસામાં.

શાયર શાદ : જગત જેમ નિજ સૌભાગ્ય નિરખે છે
બાદશાહના વદનદર્પણે.

(સરોવરપાળે હાથીઓનું લગર આવે છે, બાદશાહને સલામી ભરી ઉભે છે. જવાહીરના થાળ લેઈ આગળ પાચ દાસીઓ, પાછળ દાસી-તેડયો બાળ શાહઝાદો, ને ત્હેની પાછળ શાહજહાન પધારે છે.)

શાહજહાન : (બાદશાહ સમીપે સીજદે પડીને)
પર્વતની શિખરમાળ સમોવડ
પચ્ચાસ ગજપતિનું આ લગર,
ને રત્નભર્યાં આ થાળ
અબ્બાજાનને ચરણે છે
એટલાં જ શાહબેગમનાં
ચરણારવિન્દમાં ધરીને આવ્યો છું.

શાયર શાદ : બાળ શાહઝાદાનું નામ પાડો,
રત્નો ઓવારી ઉછાળો આલમમાં.

જહાંગીર : લાવો, લાવો ; નિરખીને આંખ ઠારૂં
મ્હારા અંગના અવયવને,
ઇસ્લામના આત્માની કણીને.
મુગલતખ્તનો શણગાર બનશે .
એનું નામ ઔરંગઝેબ.

(રત્નોની મુઠ્ઠીઓ ભરી ઉમરાવોમા ઉછાળે છે, ઉમરાવો તે ઝીલે છે.)

શાહનજૂમી ! નજૂમ શું ભાખે છે ?

નજૂમી : તારલિયા ઝગઝગતી જીભે બોલે છે.
દોહદમાં જન્મ છે શાહઝાદાનો.
સિતારો ખાસ નમશે જરાક
તો બે હદને સાંધશે અસ્નૂદોરે.

(જલ ઉપરથી શાહી હોડકી સરોવરતીરે આવે છે. બાદશાહબાનુ નૂરજહાન ને બાદશાહ જહાંગીર કિનારે ઉતરે છે.)

જહાંગીર : સ્હવારે અર્ધો કોસ પાયે ચાલી
જગરૂપનાં યે દર્શન કીધાં યોગગુફામાં.
એણે ઉભાં તિલક ભૂંસાવ્યાં.

નૂરજહાન : રસરસિયાં સદા આ જયારતે જશે
બાઝ બહાદુર ને રૂપમતીની.
ફળ્યું આપણું ઉજ્જયિનીમાં આવવું.

એક ઉમરાવ : કવિ કાલિદાસની આ રસનગરી.
જગરસિયાં શકુન્તલા ને દુષ્યન્ત મહારાજના
અજરામર રસજન્મ આંહી થયા હતા.
એમના અર્વાચીન અવતાર
જહાંગીરશાહ ને નૂરજહાન બેગમ.

નૂરજહાન : (જતા જતા)
પાઠવું છું પાદશાહના પૌત્રને :
ચન્દનવૃક્ષે પ્રફુલ્લેલા એ નવફૂલડાને.

(બાદશાહબેગમ નજીકના કિનખાબમંડપમાં સંચરે છે; જહાંગીરશાહ અગાસીએ સિધાવે છે.)

જહાંગીર : (અગાસીમાં ઉમરાવોની કુરનસો ઝીલતાં ઝીલતાં)
આસ્માન મુખ નિરખી રહ્યું છે
સરોવરના અરીસામાં.

શાયર શાદ : જગત જેમ નિજ સૌભાગ્ય નિરખે છે
બાદશાહના વદનદર્પણે.

શાયર શાહ : ભાગ્યદેશે કેવુંક શોભે છે લોલક !
નસીબનો જાણે સિતારો ઉગ્યો.

(બાદશાહી ડંકો વાગે છે. દિશાઓ બોલે છે કે સુલ્તાન પરવીઝ આવે છે.)

જહાંગીર : સહેજ મોડો પડ્યો, પરવીઝ !
ઉમરાવમંડળ સિધાવો સત્કારાર્થે સ્હારો.

(સુલતાન પરવીઝના સત્કારાર્થે ઉમરાવમંડળ સિધાવે છે. રત્નોથી ગ્રંથેલો, શાર્દૂળગતિએ મલપતો, યૌવનભર્યો, હાથીબચ્ચા શો શાહજાદો સુલ્તાન પરવીઝ પધારે છે, ઉમરાવમંડળની કુરનસો કુરનસથી નવાજે છે. બાળ શાહજાદા ઔરંગઝેબને તેડીને વળતુ દાસીમંડળ સ્હામે મળે છે. શાહજાદાને ચુંબનથી સત્કારી પંપાળી આશિષ આપી અગાસીમંડપને પગથિયે ચ્હડે છે. સત્કારાર્થે જહાંગીરશાહ અગાસીની પાળે પધારે છે. ગળે રૂમાલ બાંધી છેલ્લે પગથિયે સીજદો ભરી બાદશાહની પાયવેલને પકડી બન્ને ચરણોને ચૂમે છે.)

જહાંગીર : કુશળ તો છે ને ! મ્હારા અંગ !

(સુલ્તાન પરવીઝ અનુત્તર રહે છે.)

ત્હારો સીજદો પૂરો થયો. હવે ઉઠ

(શાહજાદો પાયવેલ છાડતો નથી બાદશાહી ચરણકમલને ચૂમ્યાં કરે છે)

શાહજાદા ! નૂરે ચશ્મ ! ઉઠ ને માગ:
માગીશ તે બાદશાહ આપશે.

પરવીઝ : (ભૂટણિયે પડ્યો પડ્યો ઉત્કંઠ નિહાળીને)
આપો, આલમના પાદશાહ ! આપો,
[illegible]

સિતારો એમ નમશે સહેજ
તો છુટી પાડશે બન્ને ય હદને.
મુગલ બાદશાહાવલિમાં
એમના જેટલી આયુષ્યઘડીઓ કોઇની નથી.
મહા સમર્થ છે,
જગતની બહુ ઉથલપાથલો જોશે.
દીને ઇસ્લામનો જગમશહુર સ્થંભ થશે.
મહાપુરુષો એનો દરબાર સોહવશે.
ગેબના અક્ષરો સાચ્ચું ઉચ્ચારે છે :
જગત થરથરશે આ બાલશાહજાદાથી.

જહાંગીર : એને જાગીર આપું છું એના જન્મસ્થાનમાં :
સહીન્દરીનાં કોતરોને તીર મહાવનમાં.
હાથીઓમાં ખેલશે,
તે હાથી શો નીવડશે

(બાળ શાહજાદાને મસ્તકે હસ્તસ્થલિ મૂકીને)

જીન્દગીનો આંબો મ્હોરજો ત્હારો !

(હસતા હસતા)

હાથી શાં ગંડસ્થળ મારી
બાદશાહત ઉથલાવતો મા.
આયુષ્યગંગા સાહીને યે ઓળગજો.
ગાઢી મોતીદામ બાંધું છું મસ્તકે.

(શિરપેચની મોતીદામ લઇ શાહજાદાને મસ્તકે ધરાવે છે)

પરવીઝ : બાંહ્યધરી ? આલમના બાદશાહ !
બાપ ને બેટા વચ્ચેની બાંહ્યધરી
એક ખુદા તાઅલા ને બીજી અમ્માજાન.
એક વિરાજે છે આસ્માનને સિંહાસને,
બીજી વિરાજે છે એનાં ચરણોમાં
મ્હારા બાદશાહી પિતા પાસે
હું બાંહ્યધરી છું મ્હારા ભાઈની.

જહાંગીર : (ભર્યાભર્યા હેલતા ઉજ્જયિનીના સરોવર ઉપર, ફરતી દીપમાલા ઉપર, ને ત્હેમની પાછળ ગેબમા એક દૃષ્ટિપાત નાખીને)

મ્હારા ઝમાનામાં અબ્બાજાનનો
હું યે બંડખોર હતો :
શાહબાપૂએ મ્હને ક્ષમા બક્ષી'તી.
મ્હારા જન્મોત્સવને દિન શાહબાપૂએ
કેટકેટલા બન્દીવાનના બન્ધ તોડ્યા'તા :
મ્હારા પૌત્રના જન્મોત્સવની તિથિએ
હું મ્હારા પુત્રના બન્ધ છોડું છું.
ખુશરૂશાહના હઝાર ગુનાહો માફ છે.
સહુ અમીરમંડલિ ઇસ્તિકબાલે જાવ
પન્થભૂલ્યા એ પાદશાહઝાદાની

(શાહજ્હાન સિવાય સહુ દરબારમંડળ ખુશરૂશાહના સત્કારાર્થે જાય છે.)

ખુર્‌રમ ! મંગાવ શીરાઝી શરબત.
જૂનામાં જૂનો, શાહી અંગૂરનો,

નથી ત્રીસ હજારી જોઇતી મ્હારે,
નથી જોઇતી હિસારની જાગીર.
માનવી માત્ર ભૂલને પાત્ર છે.
સારી જહાનને નવાજો છો :
શાહના શાહજાદાને બાદશાહ નકારશે ?
શહેનશાહના લોહીનું લોહી,
અસ્તિનાં અસ્તિ, માંસનું માંસ,
પન્દરપન્દર વર્ષોથી છે બન્દિખાને.
નથી ગમતું—નથી ગમતું હવે
અમે આનન્દિયે—જીવન માણિયે એ.
પાંચ પાંડવોનો અગારો ધર્મરાજા
બન્દીખાને છે : બન્દ છોડો, અબ્બાજાન !
મ્હારો તો ભાઇ ; આપનો તો પુત્ર.
જગતમાં વરસે છે શાહના રહમના વરસાદ :
કુલમંડપેથી જ એ અળગા રહેશે ?
શાહજાદા ખુશરૂશાહના બન્દ છોડો.
આપો—આપો, ઓ આલમના બાદશાહ !
હું માગું છું મ્હારા ભાઇને.

(ઘૂંટણિયે પડ્યો પડ્યો, હાથ જોડી, શાહજાદો બાદશાહને પ્રાર્થી રહે છે)

જહાંગીર : (જૂના સ્મરણો ખડા થતાં સહેજ કઠોર મુદ્રાથી)
બંડખોર ફરીથી બંડ નહીં કરે
એનો બાંહ્યધરી કોણ ?

પરવીઝ : બાંહ્યધરી ? આલમના બાદશાહ !
બાપ ને બેટા વચ્ચેની બાંહ્યધરી
એક ખુદા તાઅલ્લા ને બીજી અમ્માજાન.
એક વિરાજે છે આસ્માનને સિંહાસને,
બીજી વિરાજે છે એનાં ચરણોમાં
મ્હારા બાદશાહી પિતા પાસે
હું બાંહ્યધરી છું મ્હારા ભાઈની.

જહાંગીર : (ભર્યાભર્યા હેલતા ઉજ્જયિનીના સરોવર ઉપર, ફરતી દીપમાલા ઉપર. ને ત્હેમની પાછળ ગેબમા એક દૃષ્ટિપાત નાખીને)

મ્હારા ઝમાનામાં અબ્બાજાનનો
હું યે બંડખોર હતો
શાહબાપૂએ મ્હને ક્ષમા બક્ષી'તી.
મ્હારા જન્મોત્સવને દિન શાહબાપૂએ
કેટકેટલા બન્દીવાનના બન્ધ તોડ્યા'તા :
મ્હારા પૌત્રના જન્મોત્સવની તિથિએ
હું મ્હારા પુત્રના બન્ધ છોડું છું.
ખૂશરૂશાહના હઝાર ગુનાહો માફ છે.
સહુ અમીરમંડલિ દસ્તિદબાલે જાવ
પન્થભૂલ્યા એ પાદશાહઝાદાની

(શાહજહાન સિવાય સહુ દરબારમંડળ ખૂશરૂશાહના સત્કારાર્થે જાય છે.)

ખુર્રમ ! મગાવ શીરાઝી શરબત.
જૂનામાં જૂનો, શાહી અંગૂરનો,

ને નીલમની મંગાવ ચાર પ્યાલીઓ.

(શાહજહાન કિનખાબતંબૂમાં જાય છે. વણહોળી દહાડી ઉગેલા, કરમાયેલી કમળપાખડી શા વદનના સુલ્તાન ખૂશરૂશાહને લેઇને ઉમરાવમંડળી થોડીક વારે આવે છે. બે દાસીઓ આગળ સોનૈયા-રૂપૈયાના ન્યોછાવર ઉછાળે છે. પન્દર વર્ષે પાદશાહની ને ખૂશરૂશાહની દૃષ્ટે દૃષ્ટ મળે છે એટલે જહાંગીરશાહ ખડા થઈ જાય છે: ખૂશરૂશાહ બાદશાહને દંડવત કરવા માંડે છે)

જહાંગીર : જૂદાઈના દરવાજા ઉઘડ્યા આજ.
ખૂશરૂશાહ ! આવ ને ભેટ મ્હને.

(ત્રીજે દંડવતે ખૂશરૂશાહ અડધીક ઘડી ભૂમિશય્યાએ પડ્યા રહે છે.)

જહાંગીર : (બન્ને હાથ પસારીને)
પન્દર વર્ષથી દીધો'તો આંખડીથી આંખવટો.
હું યે શાહબાપૂનો પાટવી હતો.
આવ, મ્હારા પહેલા ફૂલ !
તખ્ત ત્હારૂં છે ને સંભાળ.

(દંડવતગાથી ખૂશરૂશાહ ઉઠતા નથી. સરોવરઅગાસીના પગથિયા ઉતરી બાદશાહ સ્વયં ખૂશરૂશાહને ઉઠાડે છે, ભેટે છે, બાહુમાં બાંહ્ય પરોવીને અગાસીએ લઇ જઇ સગાથે ગાદીતકિયે બેસાડે છે.)

ઉંચું જો, બાબા !
આસ્માન ઉચ્ચારે છે ત્હારો છૂટકારો

ખુશરૂશાહ : શાં શુભ કીધાં છે કે ઉંચું જોઉં ?

જહાંગીર : અશુભ છાંડ્યાં એટલે શુભ આદર્યાં.

(શીરાઝી શરબત ને ચાર રતનપ્યાલા અગાસી વચ્ચે મંડાય છે)

ચાર દિશાના ચાર સ્થંભ શા છો
બેસો, સંપો, ને ચાંપો
બિરાદરીનો આ શરાબ

(સુલ્તાન ખૂશરૂશાહ, સુલ્તાન મીરઝા પરવીઝ, સુલ્તાન શાહજહાન, સુલ્તાન શહરિયાર · ભાઇઓની એ ચોરસ બાદશાહી અગાસી વચ્ચે વિરાજી રતનપ્યાલા ભરે છે)

પરવીઝ : ભાઇઓ જ નથી હોતા ભાઇબિન્ધ.
બાદશાહી ભાઇઓની ભાઇબિન્ધીનો
આજે છે ઉત્સવ

(ચારે શાહઝાદાઓ એકબીજાની પ્યાલીઓમાંથી પીએ છે, પરસ્પરને આલિંગે છે, ચુંબન કરે છે ચારે ય ઉઠી જહાંગીરશાહને ચરણે શિર ઝૂકાવે છે)

જહાંગીર : ખૂશરૂશાહને વીશહઝારી બક્ષું છું,
નિશાનડંકો પાછાં નવાજું છું.
દિવાને ખાસ બરખાસ્ત છે.

(બાદશાહને કુરનસ કરી કરી સહુ સિધાવે છે. બાદશાહ જનાનિયાન તબૂએ પધારે છે સરોવરતીરની ઉછળતી જલલહરીઓ નિહાળતો ખૂશરૂશાહ એકાકી રહે છે

જનાનિયાન તબૂએથી બાદશાહબેગમ અગાસીમાં આવે છે)

નૂરજહાન : (ખૂશરૂશાહના ઓવારણાં લઇને)
જીવનનાં વર્ષોનું પણવાડિયું વીતી ગયું
દાનેશમન્દ છો, દુરઅન્દેશ છો

ને નીલમની મંગાવ ચાર પ્યાલીઓ.

(શાહજહાન કિનખાબતંબૂમાં જાય છે. વણહોળી દહાડી ઉગેલા, કરમાયેલી કમળપાખડી શા વદનના સુલ્તાન ખૂશરૂશાહને લેઇને ઉમરાવમંડળી થોડીક વારે આવે છે. બે દાસીઓ આગળ સોનૈયા—રૂપૈયાના ન્યોછાવર ઉછાળે છે. પન્દર વર્ષે પાદશાહની ને ખૂશરૂશાહની દૃષ્ટે દૃષ્ટ મળે છે એટલે જહાંગીરશાહ ખડા થઈ જાય છે: ખૂશરૂશાહ બાદશાહને દંડવત કરવા માંડે છે)

જહાંગીર : જુદાઈના દરવાજા ઉઘડ્યા આજ.
ખૂશરૂશાહ ! આવ ને ભેટ મ્હને.

(ત્રીજે દંડવતે ખૂશરૂશાહ અડધીક ઘડી ભૂમિશય્યાએ પડયા રહે છે.)

જહાંગીર : (બન્ને હાથ પસારીને)
પન્દર વર્ષથી દીધો'તો આંખડીથી આંખવટો.
હું યે શાહબાપૂનો પાટવી હતો.
આવ, મ્હારા પહેલ્લા ફૂલ !
તખત ત્હારૂં છે ને સંભાળ.

(દંડવતગાથી ખૂશરૂશાહ ઉઠતા નથી. સરોવરઆગાસીના પગથિયા ઉતરી બાદશાહ સ્વયં ખૂશરૂશાહને ઉઠાડે છે, ભેટે છે, બાહ્યમાં બાહ્ય પરોવીને અગાસીએ લઇ જઇ સગાથે ગાદીતકિયે બેસાડે છે.)

ઉંચું જો, બાબા !
આસ્માન ઉચ્ચારે છે ત્હારો છૂટકારો.

ખુશરૂશાહ : શાં શુભ કીધાં છે કે ઉંચું જોઉં ?

જહાંગીર : અશુભ છાંડયાં એટલે શુભ આદર્યાં.

(શીરાઝી શરબત ને ચાર રતનપ્યાલા અગાસી વચ્ચે મંડાય છે)

ચાર દિશાના ચાર સ્થંભ રાખ્યા છે
બેસો, સંપો, ને ચાખો
બિરાદરીનો આ શરાબ

(સુલ્તાન ખૂશરૂશાહ, સુલ્તાન મીરઝા પરવીઝ, સુલ્તાન શાહ-જહાન, સુલ્તાન શહરિયાર : ભાઇઓની એ ચોરસ બાદશાહી અગાસી વચ્ચે વિરાજી રતનપ્યાલા ભરે છે)

પરવીઝ : ભાઇઓ જ નથી હોતા ભાઇબન્ધ.
બાદશાહી ભાઇઓની ભાઇબન્ધીનો
આજે છે ઉત્સવ.

(ચારે શાહઝાદાઓ એકબીજાની પ્યાલીઓમાથી પીએ છે, પરસ્પરને આલિંગે છે, ચુંબન કરે છે. ચારે ય ઉઠી જહાંગીરશાહને ચરણે શિર ઝૂકાવે છે)

જહાંગીર : ખૂશરૂશાહને વીશહઝારી બક્ષુ છું ;
નિશાનડંકો પાછાં નવાજું છું.
દિવાને ખાસ બરખાસ્ત છે.

(બાદશાહને કુરનસ કરી કરી સહુ સિધાવે છે. બાદશાહ જરિયાન તબૂએ પધારે છે સરોવરતીરની ડોલતી જલલહરીઓ નિહાળતો ખૂશરૂશાહ એકાકી રહે છે

જરિયાન તબૂએથી બાદશાહબેગમ અગાસીમા આવે છે)

નૂરેજહાન : (ખૂશરૂશાહના ઓવારણા લેઇને)
જીવનનાં વર્ષોનું પખવાડિયું વીતી ગયું.
દાનેશમન્દ છો, દૂરઅન્દેશ છો

અર્જમન્દ બાનૂ મ્હારી ભત્રીજી છે,
પણ લાડિલી છે મ્હારા અંગનું અંગ.—

ખૂશરૂશાહ: (નૂરજહાનના વણઉચ્ચાર્યા ભાવ સ્હમજી લઈને)
મજનૂને એક જ હતી લયલા :
જહાંગીરશાહને એક જ છે નૂરજહાન :
ખૂશરૂને દેહ એક છે,
ખૂશરૂને પત્ની એક છે.
એક પતિને એક જ હોય પત્ની,
એક પત્નીને એક જ હોય પતિ.

(ખુશરૂશાહ અગાસીના પગથિયાં ઉતરે છે.)

નૂરજહાન: (જતાજતાની પાછળ ભમ્મર ચ્હડાવીને)
ખમ્મા, સહસ્ત્રવાર ખમ્મા
મુગલાઈના એકપત્નીવ્રતના સ્થંભને.
એક ચન્દનવૃક્ષે તો
સારો બાગ મઘમઘે.

(આડો અન્તરાય આવેલી નદી સમી ઉભરાતી, ચન્દ્રકોર સમી ભમર વાળેલી, અજવાળેલા અન્ધકારમાં આંખડીઓ પરોવતી, ગેબને યે વીંધી પાછળ પ્રશ્નો પૂછતી શી બાદશાહબેગમ ઉજ્જયિનીના સરોવરતીરે મધરાતને આરે ઉભે છે.)

પ્રવેશ બીજો

જમનાજીનો અવધૂત

(મથુરાજી સમીપ જમનાજીની ઉંચી ભેખડમાં કોતરને મુખદ્વારે ગુફા છે. ઉપર વનવેલીઓ ને ફરતી ઝાડી ઝૂકેલી છે મૃગચર્મ ઓઢેલા સેંકડો સન્યાસીઓ ને વ્યાઘ્રચર્મ ઓઢેલા ફકીરો ગુફાદ્વારે બેઠેલા છે. ભજનની ધૂન જામી છે, ને ગેબમાં નીરખી રહેલા, પ્રકૃતિના પડદા વીંધી પાર ગયેલા કોઈ એ ધૂનમા લીન ડોલે, ઝૂલે, ઘૂણે છે)

મંડળી : આવજો, આવજો જમનાઘાટ, ત્હા મળશું.
આવજો–આવજો, ગાયો લાવજો, ત્હાં ચરાવજો,
આવજો જમનાઘાટ. ત્હા મળશું. ધ્રુવ

એક મીટ બીડું ત્હા તો બીજી મીટ ઉઘડે:
વ્હાલાંની જોઉં છું જલતીર વાટ,
જમનાઘાટ, ત્હા મળશું.

આંસુડાં ન નીતરે, ન ઘેન રંગ ઉતરે,
વિરમે ન આંખના ઉચાટ
જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું.

પધારો, પધારો, એક તરસ દરસની
પ્રાણ કેરા માંડી મ્હેલ્યા પાટ,
જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું.

અર્જુમન્દ બાનૂ મ્હારી ભત્રીજી છે,
પણ લાડિલી છે મ્હારા અંગનું અંગ.—

ખૂશરૂશાહ: (નૂરજહાનના વણઉચ્ચાર્યા ભાવ સ્હમજી લઈને)

મજનૂંને એક જ હતી લયલા :
જહાંગીરશાહને એક જ છે નૂરજહાન :
ખૂશરૂને દેહ એક છે,
ખૂશરૂને પત્ની એક છે.
એક પતિને એક જ હોય પત્ની,
એક પત્નીને એક જ હોય પતિ.

(ખુશરૂશાહ અગાસીના પગથિયાં ઉતરે છે.)

નૂરજહાન : (જતાજતાની પાછળ ભમ્મર ન્હડાવીને)

ખમ્મા, સહસ્રહજાર ખમ્મા
મુગલાઇના એકપત્નીવ્રતના સ્થંભને.
એક ચન્દનવૃક્ષે તો
સારો બાગ મઘમઘે.

(આડો અન્તરાય આવેલી નદી સમી ઉભરાતી, અન્ધકાર સમી ભમર વાળેલી, અજવાળેલા અન્ધકારમા આંખડીઓ પરોવતી, ગેબને યે વીંધી પાછળ પ્રશ્નો પૂછતી શી બાદશાહબેગમ ઉજ્જયિનીના સરોવરતીરે મધરાતને આરે ઉભે છે)

પ્રવેશ ત્રીજો

જમનાજીનો અવધૂત

(મથુરાજી સમીપ જમનાજીની ઉંચી ભેખડમાં કોતરને મુખદ્વારે ગુફા છે. ઉપર વનવેલીઓ ને ફરતી ઝાડી ઝૂકેલી છે મૃગચર્મ ઓઢેલા એકઠો સન્યાસીઓ ને વ્યાઘ્રચર્મ ઓઢેલા ફકીરો ગુફાદ્વારે બેઠેલા છે. ભજનની ધૂન જામી છે, ને ગેબમાં નીરખી રહેલા, પ્રકૃતિના પડદા વીંધી પાર ગયેલા કોઈ એ ધૂનમાં લીન ડોલે, ઝૂલે, ધૂણે છે)

મંડળી : આવજો, આવજો જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું.
આવજો-આવજો, ગાયો લાવજો, ત્હાં ચરાવજો,
આવજો જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું. ધ્રુવ

એક મીટ બીડું ત્હાં તો બીજી મીટ ઉઘડે:
વ્હાલાંની જોઉં છું જલતીર વાટ,
જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું.

આંસુડાં ન નીતરે, ન ચેન રસ્તા ઉતરે,
વિરમે ન આંખના ઉચાટ,
જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું.

પધારો, પધારો, એક તરસ તરસતી·
પ્રાણ કેરા માંડી રહેલા પાટ,
જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું.

દૂધડલા દ્હોશું, પીશું ને પાશું:
મટુકી ભરી લઇશું જગને માટ,
જમનાઘાટ, ત્યહાં મળશું.

ઘેરી ઘેરી મોગલીમાં સાગરના શબ્દ વાજો'
લખજો બ્રહ્મલેખ મ્હારે લલાટ,
જમનાઘાટ, ત્યહાં મળશું.

આવજો–આવજો જમનાઘાટ, ત્યહાં મળશું.
આવજો–આવજો, હૈયાં લાવજો, ત્યહાં ચરાવજો,
આવજો જમનાઘાટ, ત્યહાં મળશું.

ભજ હો શ્રી હરિના સન્તોનું.

(એમ પોકારતા ગુફામાથી અવધૂત આવે છે જટાનાં ઝુલ્ફાને છેડે રૂદ્રાક્ષ પરોવેલી છે, કાન ચીરી રૂદ્રાક્ષકુંડળ પહેર્યાં છે, લાંબી દ્હાડી ને લીલું પચિયું, ઉપર સિંહચર્મનો ઓઢો, એક હાથમા રૂપાની હાથલાંબી ગાંજાની ચલમ ને બીજા હાથમા સીસમનુ યોગપટ: ખાખી, ફકીર, સન્યાસી, ભકતના એવા સમિશ્રણ શા અવધૂતની સહુ ચરણરજ લે છે

ગુફાના એક ગોખમાં અવધૂત જઇને વિરાજે છે, ધ્યાનમુદ્રા ધરીને પોતે પોતામા ડૂબી જાય છે)

મંડળી : જય જમનાજીના અવધૂતનો.

એક ભક્ત : (દ્વારા લગી આવીને)
અવધૂતના ઓ સૈનિકો !
બાદશાહ પધારે છે સંન્યાસનાં દર્શને

(જમનાજીને આરેથી સહપરિવાર બાદશાહ જહાંગીર પધારે છે. સકળ પરિજનને ગુફા બહાર રોકી મોજડીઓ ઉતારી અડવાણે પાયે બાદશાહ ગુફામા જાય છે.)

જહાંગીર : જમનાજીના અવધૂતની આ ગુફા ને ?

એક ભક્ત : (વાઘ સમો નિઃશંક, ફક્કડ સમો નિઃસ્પૃહ)
પેલા ગોખમાં વિરાજે યોગાસને
જલગુફાના એ જોગન્દર.

(સીજદો કરી, કરસંપુટ જોડી બાદશાહ ભૂંટણિયે પડે છે.)

જહાંગીર : જહાંગીરની વન્દના હો: સ્વીકારશો ?

(અવધૂત અનુત્તર રહે છે.)

ખુદાના ઓલિયા, સંસારના સંન્યાસીઓની
ચરણરજ છે શાહાનશાહોને શિરે.
આશીર્વાદ આપો, ઓ અવધૂત !
કોને સેવો છો ? કોને ભજો છો ?
પેખો છો તે પઢાવો,
દેખો છો તે દર્શન કરાવો.

અવધૂત : (જાણે ગુફા બોલતી હોય એવે ઘેરે નાદે)
પ્રકૃતિની લીલામાં વિહરતો,
તુજ સમા કંઇક શાહોને જે નિભાવે છે,
એને ભજું છું, ઓ દેહ્લીના બાદશાહ !

જહાંગીર : ઇશ્વરી ડહાપણનો, અવધૂતજી !
એક બોલ તો સંભળાવો.
સંન્યાસ નહિ ગાજે ને શાહ્ઓથે,
તો સંસાર ઘોર નિદ્રામાં નીદરશે.

અવધૂત : પૃથ્વીના પાદશાહ ! સાંભળ ત્યહારે.
ફકીરોને, સંન્યાસીઓને સન્માનજે સદા.
ખુદા તાઅલાએ ત્હને સોંપેલા

દૂધડલા દ્હોશુ, પીશું ને પાશુઃ
મટુકી ભરી લઇશું જગને માટ,
જમનાઘાટ, ત્ય્હા મળશુ.

ઘેરી ઘેરી મોરલીગાં સાગરના શબ્દ વાજો
લખજો બ્રહ્મલેખ મ્હારે લલાટ,
જમનાઘાટ, ત્ય્હા મળશું.

આવજો–આવજો જમનાઘાટ, ત્ય્હાં મળશું.
આવજો–આવજો, હૈયાં લાવજો, ત્ય્હાં ચરાવજો,
આવજો જમનાઘાટ, ત્ય્હાં મળશું.

ભજ હો શ્રી હરિના સન્તોનું.

(એમ પોકારતા ગુફામાંથી અવધૂત આવે છે. જટાનાં ગુલ્ફાને છેડે રુદ્રાક્ષ પરોવેલી છે, કાન ચીરી રુદ્રાક્ષકુંડળ પહેર્યાં છે, લાંબી દહાડી ને લીલુ પચિયું, ઉપર સિંહચર્મનો ઓઢો, એક હાથમા રૂપાની હાથલાંબી ગાંજાની ચલમ ને બીજા હાથમા સીસમનુ યોગપટ: ખાખી, ફકીર, સન્યાસી, ભક્તના એવા સમિશ્રણ શા અવધૂતની સહુ ચરણરજ લે છે

ગુફાના એક ગોખમાં અવધૂત જઇને વિરાજે છે, ધ્યાનમુદ્રા ધરીને પોતે પોતામા ડૂબી જાય છે.)

મંડળી : જય જમનાજીના અવધૂતનો.

એક ભક્ત : (શ્વાસ ભર્યો આવીને)
અવધૂતના ઓ સૈનિકો !
બાદશાહ પધારે છે સંન્યાસનાં દર્શને

(જમનાજીને આરેથી સહપરિવાર બાદશાહ જહાંગીર પધારે છે. સકળ પરિજનને ગુફા બહાર રોકી મોજડીઓ ઉતારી અડવાણે પાગે બાદશાહ ગુફામા જાય છે)

જહાંગીર : જમનાજીના અવધૂતની આ ગુફા ને ?

એક ભક્ત : (વાઘ સમો નિઃશંક, ફક્કડ સમો નિઃસ્પૃહ)
પેલા ગોખમાં વિરાજે યોગાસને
જલગુફાના એ જોગન્દર.

(સીજદો કરી, કરસંપુટ જોડી બાદશાહ ભૂંટણિયે પડે છે.)

જહાંગીર : જહાંગીરની વન્દના છે: સ્વીકારશો ?

(અવધૂત અનુત્તર રહે છે.)

ખુદાના ઓલિયા, સંસારના સંન્યાસીઓની
ચરણરજ છે શાહાનશાહોને શિરે.
આશીર્વાદ આપો, ઓ અવધૂત !
કોને સેવો છો ? કોને ભજો છો ?
પેખો છો તે પઢાવો,
દેખો છો તે દર્શન કરાવો.

અવધૂત : (જાણે ગુફા બોલતી હોય એવે ઘેરે નાદે)
પ્રકૃતિની લીલામાં વિહરતો,
તુજ સમા કંઈક શાહોને જે નિભાવે છે,
એને ભજું છું, ઓ દેહ્લીના બાદશાહ !

જહાંગીર : ઇશ્વરી ડહાપણનો, અવધૂતજી !
એક બોલ તો સંભળાવો.
સંન્યાસ નહિ ગાજે ને રાહ્‌બોધે,
તો સંસાર ઘોર નિદ્રામાં નીંદરશે.

અવધૂત : પૃથ્વીના પાદશાહ ! સાંભળ ત્ય્હારે.
ફકીરોને, સન્યાસીઓને સન્માનજે સદા.
ખુદા તાઅલાએ ત્હને સોંપેલા

સંસારીઓની સેવા કરજે.
બાદશાહ એટલે બાદશાહતનો બન્દો.
બાદશાહોની એમાં છે પરમ બાદશાહી.

જહાંગીર : હજી એક-બે ઘૂંટ એ અમૃતના.—

અવધૂત : આયુષ્યના ભારથી નમેલાને
હસતો મા, શાહાનશાહ !
ત્હારૂં યે આયુષ્ય તો લંબાશે.
દિલદાઝયાંના હોલવાયેલા ભડકા
પાછા ભભૂકાવતો મા.
વાયુમાં વાતો મા વાવતો.
દૃષ્ટિ ઢાળી પગલાં માંડજે.
પ્રેમનો પન્થ ગહન ને ગભીરો છે.
જે જે સાધુતાને પન્થે છે
તે શ્રી હરિને પન્થે છે.
જય જમનાજીની જલગુફાઓનો !

એક ભક્ત: અજવાળાં આથમ્યાં: પ્રભુને સંભારો.
અન્ધારાં ઉતરે છે: ખુદાને સ્મરો.
નિમાઝ પઢો, સાયં સન્ધ્યા માંડો.

(સોળ શિખાળો દીવડો પ્રગટાવે છે. અવધૂત ઉઠી દીવાને આઠ દંડવત્ કરે છે. ભક્તમંડળ ભજન માંડે છે.)

સહુ મળી : જય ! જમનાજીની જલતરણી:
જય ! ભક્તજનોની ભવભરણી
સંસાર સકલની ઉધ્ધરિણી.
રાંકુ સન્તજનોની જગતરણી:
જય ! જમનાજીની જલતરણી .

અવધૂત : અજવાળાં કરે એ સૂર્ય.
ઓ અનાહત નાદના ભજવૈયા !
ઓ અધ્ધર તખતના શાહાનશાહ !
ઓ શૂન્ય શિખરના પરમ અવધૂત !
વરસાવ ત્હારી નઝરનાં કિરણો
આ ત્હારા અવનીપડયા અર્જમન્દો ઉપર.

(ગુફાઘુમ્મટમા ઉઘાડુ અન્તરિક્ષ છે ત્હેમાં થઇ આસ્માનમાથી સોના પતરીઓની ફરફર અવધૂતમાથે વરસે છે રૂપાથાળમાં ભકતજનો એ પતરીઓ સાંભરી લે છે.)

મંડળી : જય ! જમનાજીના અવધૂતનો.

(ગેબના દર્શનમા અવધૂત તલ્લીન છે. ચમત્કારથી આશ્ચર્યચકિત બાદશાહ પાયે લાગી ઉઠે છે, આશ્ચર્યડૂબેલો રજા લેવી ભૂલી જાય છે.)

જહાંગીર : સોનાપતરીઓનો વરસાદ !
ખુદાઈ નયણાંનાં જાણે કિરણો વરસ્યાં.
અદ્ભુત; જમનાજીના ઓ અવધૂત ! અદ્ભુત.
(ગુફાને મુખદ્વારે સાંભરી આવે છે: ખમચીને ઉભે છે.)
ભૂલ્યો હું મ્હારો ધર્મ
અવધૂતને અર્ઘ્ય ધરવાનો.
પચ્ચાસ હજારનાં પાંચ ગામ—

(ગુફાદ્વારેથી ગુફાભીતર ભણી બાદશાહ પાછા વળે છે રૂપાથાળમા સોનપતરીઓ ભકતમડળે વહેંચતો પટશિષ્ય રહામો મળે છે.)

પટશિષ્ય : આપ્યાં ને સ્વીકાર્યાં, જહાંપનાહ !

અન્તરપ્રેરણા પારખી અવધૂતજીએ.
ગામની ઉપાધિ યોગીઓને શી?
આ દેવપતરીઓ પાઠવી છે
બાદશાહી ખજાનામાં છાંટવાને:
અખેપાત્ર શા ભંડાર ભર્યા રહેશે.

(જહાંગીરશાહને વદનમંડળે ચકિતતાની જ્યોત, કમળપત્રે રમતા સૂર્યકિરણ શી, ચમકી ઉઠે છે: ક્ષણેક થંભી વિચારે છે. સીજદો કરી, કર જોડી, દેહ્લીનો બાદશાહ સન્યસ્તને પ્રાર્થે છે.)

જહાંગીર : બાદશાહને ને બાદશાહતને
એ પ્રેરણા પાજો, જે તારણ બને.
ઓ જમનાતીરના અવધૂત!
હિન્દુમુસલમીન—સહુને ઉધ્ધારજો.
અદ્‌ભુત છે ત્હમારૂં અન્તર્યામીત્વ

(બાદશાહ જમનાઘાટે પધારે છે. કેસરતિલક કીધેલા, તુલસીમાલાના શણગાર ધારેલા, કાળની કિરણાવલિ શી શ્વેત કેશાવલિ ફરકાવતા, ગોકુળમાંના ગોપકુલવાસી ગોકુલેશજી મહારાજ સન્મુખ મળે છે.)

જહાંગીર : પધારો, ગોકુળના ચન્દ્ર!
દર્શન દઈ સંભાળ લીધી બાદશાહની.

શ્રી ગોકુલેશજી: બાદશાહ સંભાળ લે છે બાદશાહતની.
ઝમાનો ઝિન્દાહનો છે:
ઉંઘતાના અન્ધકાર છે

(ગોકુલેશજી બાદશાહને ચરણામૃત ને તુલસી આપે છે: કંઠી તિલક ને માલા ધરે છે. સ્વીકારીને)

જહાંગીર : વર્ષે વર્ષે દર્શન દ્યો છો,
આષાઢીલા મેઘ જેવા–
આ વર્ષે તો ગજવી દીધી.
કોણ હતા એ જમનાજીના અવધૂત ?

શ્રી ગોકુલેશજી: એક ને અદ્વિતીય છે જમનાજીનો અવધૂત.
બાદશાહનાં બડભાગ ઉઘડયાં:
ગોલોકપતિએ દર્શન દીધાં આજ.
ક્યહાં છે ગુફા કે ગુફાવાસીઓ ?
આ તો છે જમનાજીનો અક્રૂરઘાટ.
કૃષ્ણચન્દ્ર લીલા કરી ગયા.
શાહનશાહ ! પ્રત્યક્ષ છે પારખાં.
ઝાંખી થઇ શાહોના શાહને.
ગોકુળમાં ઉત્સવ આદરીશું દર્શનયોગનો.

જહાંગીર : ઠાકોરજીને તુલસીપાનમાં પીરસો છો ને ?
ઠાકોરજી ભંડાર ભરે છે ત્હમારા.
તુલસીનું પાન આપ્યું બાદશાહને:
માગો દેહ્લીશ્વરના ભંડાર.

શ્રી ગોકુલેશજી: અમારે ફકીરોને ફકીરીની વાંછના.
અમારાં તુલસીનાં વન,
અમારાં તુલસીનાં દળ,
અમારી તુલસીની માલા,
અમારી તુલસીની કંઠી,
અમારાં ઇન્દ્રધ્વજ શાં ઉર્ધ્વતિલક
એ અમારાં આયુષ્યધન.

બાદશાહ અમને એ પાછાં આપે સૌ

જહાંગીર : ગુણનિધિ ગોકુલેશજી !
બાદશાહને આશીર્વાદ દ્યો,
બાદશાહત બડભાગી થાય.
સહુસહુના ધર્મ પાળજો.
ધર્મનિષેધનાં ફરમાન સહુ રદ્દ હો !
ગાયે ગાયોના એ તો ઝઘડા:
સંન્યાસી ને વૈષ્ણવના.
તિલક તો છે ભાગ્યના શણગાર.
તિલક કરજો, કંઠી બાંધજો,
હરિવરની માળા ફેરવજો.
અમારી તસ્બીહ, એવી ત્હમારી માળા:
એ તો ખુદાના છે જાપ.
ત્હમારૂં ગોકુલ ત્હમને મુબારક હો !

શ્રી ગોકુલેશજી: કલ્યાણ થાવ ત્હારૂં ને ત્હારી પ્રજાનું.

(બાદશાહ માથે ચરણામૃતનુ પ્રોક્ષણ કરે છે નમન નમી બાદશાહ તે સ્વીકારે છે. ને ભૂમિઆસને બેસી પરસ્પરને વન્દના વન્દી સન્તજન ને શહેનશાહ ચકૂરધાટેથી નિજ-નિજને માર્ગે સંચરે છે.)

પ્રવેશ ચોથો

કમળોની કુંજમાં

(દિલ સરોવરનાં કમળપાથર્યાં જલ ધીમાં ધીમાં ઉછળે છે, એ જલલહરીઓને હિન્ડોલે પ્રફુલ્લેલાં કમળો હીંચકા ખાય છે ગિરિનાળની ઝાલર જેવી ડોલતી વનરાજી સરોવરફરતી જલતીર ઉપર ઝૂલતી ઢળેલી છે. હરિપર્વતના કલન્દરોના ફકીર બાદશાહ દિલ સરોવરને કાંઠે કમલ-આસને ધ્યાનસ્થ વિરાજેલા છે.)

આ કમળોની કુંજમાં હુ ભૂલી પડી.

(આઘેથી–કમલકુંજોના જલપગથારેથી ' ભૂલી પડી ' નુ ગીત આવે છે, ફકીર બાદશાહને જગાડે છે)

ભૂલી પડી, રે હુ ભૂલી પડી,
આ કમળોની કુંજમાં હુ ભૂલી પડી.

ફકીર બાદશાહ: કોક ભૂલું પડયું છે
દિલ સરોવરની ભૂલભૂલામણીઓમાં.

વડલો જટા ઢાળી જળમા ઢળ્યો શુ ?
સંસારજાળીઓ શી જાળીઓ ખડી.
આ કમળોની કુંજમા હુ ભૂલી પડી.
ઉડતો પરાગ જગ ભરતો મનોહર
નજરે ન ઝાંખી ત્હો ય એની ગુલછડી
આ કમળોની કુંજમા હુ ભૂલી પડી.

ફકીર બાદશાહ: કૈલાસની કિન્નરી કે ગાજી !
હિમાલયને હિમશિખરેથી જાણે
મધુરા ઝંઝાનિલ ઉતર્યાં.
જીવનનો ધમધમતો એ ધોધ.
જીભ નથી ઉચ્ચરતી,
જીવન ઉચ્ચરે છે એનાં.
ગહનતાનો એ ગેબી બોલ,
આત્માની એ અનામી નમાઝ.
અદૃશ્યના અનાહત નાદ હૈયે અથડાયા,
દિશાઓ પાછળના વાયુ વાયા,
ને દિલનાં પાણી હિલોળે ચ્હડયાં.

(દિલ સરોવરની કમલવેલીઓમાથી રેશમકિનખાબની ઝૂલોવાળી કિરતી ધીમે-ગતિ ધીમે ભવ્ય ભાવે સરતી આવે છે, જલમાં થંભી જાય છે. વિધવિધના કમળોના હોડીમાં ઢગલા ઢળેલા છે. મહી દેવાંગના શી દીપતી સરોવરની સુન્દરી પ્રફુલ્લેલા એક કમળની પાંખડીઓ પીંખતી પીંખતી ને મહીં કંઇક શોધતી હોય છે.)

સરોવરસુન્દરી: પાંખડીઓ પીંખીને જોઉં છું મંહી,
નથી પેખાતું મંહી છૂપાયું છે તે.
સૌન્દર્ય શું વાંઝિયું જ હશે ?
વ્રજમહારાણી રાધિકાજીને યે
ન હતા કો રાજયુવરાજ.
જહાંગીર-નૂરજહાનનો પ્રેમયોગ
જગતને નહિ ધરાવે કો અમરફળ ?
દિલ સરોવરની લહરીઓ ઉછળે છે,

ધીરી, ઉંડી ને ઘેરગમ્ભીર:
ઉછળી આવ્યો મ્હારો યે એમ પ્રોઢાકાળ.
કાંઠાનાં કમલવનમાં જઈ આથમે છે
જલલહરીઓની આ પરંપરા:
જીવનદિનસોની જાણે આથમતી ઉર્મિઓ.
નૂરજહાનના સૌન્દર્યને શાહજાદો નથી.
જહાંગીર—નૂરજહાનનો શાહજાદો
દેહ્લીઆગ્રાને તખ્તે શાહાનશાહ થાય
તો ભારતવર્ષની બાદશાહતમાં
શાં શાં સ્વપ્નાં ન ઉગાડે ?
હિન્દુઓ ભરતને ભૂલે,
ઇરાનીઓ દારા વિશ્વવૈભવીને વિસારે.
સૌન્દર્યની વેલી વણસ્હોરી જ કરમાય ?
ધન—ધાન્ય—ફળ—ફૂલડે ધરતી ઉભરાય છે:
પણ સાગરનાં વિસ્તરતા વેરાન
તો જાણે જલના રણાગાર.
બ્રહ્માંડ ઘેરીને પડયો છે
ગગનનો નીલાંબર મહાસાગર
આકાશપુષ્પ શોધી—શોધીને
સંસારીઓ મશ્કરી કરે છે આસ્માનની.
સાગર વાંઝિયો છે. આભ વાંઝિયું છે:
મ્હને યે લોક ભાખે છે
સૌન્દર્યની વાંઝણી વેલ.
—આથમતી સહાંજની પેરે

મ્હારો ભૂતકાળ આથમી ગયો.
ભવિષ્યની વનઘટાઓમાં મ્હારે
આંખલડીની પાંખો પરોવવાની નથી.
ઝીન્દગીનું ભાવિ એટલે મ્હારે અન્ધારિયું:
સૂરજ આથમે ત્ય્હારથી જ કાળી રાત.
સાચો મ્હારે તો એકલો એક વર્તમાન.
પૂર્ણ ચન્દ્ર ચમકે એટલી જ પૂર્ણિમા.
સૌન્દર્યને સાચો એક આજનો મહિમા.

(પાંખ ફડફડાવતો એક ચકોરરાજ ઉડતો આવે છે.)

આવા આવે છે ધસમસતે પગલે
મ્હારા આયુષ્યના બાદશાહ:
મ્હારા સ્નેહવનના સિંહ.
જહાંગીર ! પ્રેમીઓના એ પાદશાહ !
ઝીન્દગીની ઝંખનાઓ ખંખેરીને,
આયુષ્યની આરઝૂઓ ઉતારીને,
અનન્ય ને એકાન્તિક ભકત સરિખડી
નૂરજહાન ત્હારે કાજે એક જીવશે.

(જગત્ડોલાવન્તી મદઝૂલન્ત ગતિથી બાદશાહબેગમ શાહી હોડલીને તરાવતી કમળવનોમાં વિચરે છે સરોવરસુન્દરીના ગીતપરિમલ અન્તરિક્ષમા ઉડી રહ્યા છે.)

ઉપર આભ, ને નીચે નીર પાથર્યાં.
સારા સૂત્રકારને શોધે આંખડી:
આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

શોધુ છુ આત્માની આરઝૂ અનન્તમાં.
આયુષ્ય આપુ, આપો એહ જે ઘડીઃ
આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

(કિશ્તિનાથી કિનારે ઉતરીને કમળોનો ગૂંથેલો મુગટ ને પુષ્પમાળ સરોવરસુન્દરી સાઈ બાદશાહના ચરણોમાં ધરે છે: કમલ સન્મુખ કમળ સોહાય છે. અનિમિષ નયને ફકીર બાદશાહ સરોવરસુન્દરીને નિરખી રહે છે.)

સરોવરસુન્દરી : નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !
કલન્દરોના બાદશાહને નમસ્કાર હો !
દિલ સરોવરના જોગન્દરને નમસ્કાર હો !
(ધ્યાનસ્થ મૂર્તિ શા ફકીર બાદશાહ મૌન હોય છે.)
વન્દન છે, સાષ્ટાંગ વન્દન,
જ્યોતિઓના ઓ માનવજ્યોતિ ! વન્દન.
પ્રકૃતિકુમારીની ત્હમને પ્રાણવન્દના.

ફકીર બાદશાહ: (નિરખીને નયણે ઘૂંટ પીતા સ્વગત.)
સૌન્દર્ય નથી, સૌન્દર્યની છાયા છે.
સૌન્દર્ય તો સ્વર્ગમાં સંચર્યું.
(કમળપાખડી શાં પોપચાં ધીમેશથી ઢાળીને)
કમળકુંજમાં ચન્દ્રકિરણ ભૂલું પડે
એવી ભૂલી પડી છો તું.
જગત્‌સૌન્દર્યની ઓ પ્રતિમા !
કાશ્મીરમાં કેમ પધારવું થયું ?

સરોવરસુન્દરી : આત્માના ઓ અમીરઝાદા !
સૌન્દર્યની શોધમાં.

ફકીર બાદશાહ: અરીસો ન્હોતો ત્હારા મહેલમાં ?

તું યે કસ્તૂરીમૃગ જેવી ભૂલકણી છો:
હૈયે છે તે જગતે શોધ છ.

સરોવરસુન્દરી : હૈયાનો અરીસો નથી જડ્યો હજી
કે દાખવે આત્માની આત્મજ્યોત.
આત્માનો આનન્દપંખાળો પતંગ
પ્રેમના આસ્માનમાં ઉડાવવાને આવી છું.

ફકીર બાદશાહ: કમલકુંજની ઓ રસદેવિ !
દિલ સરોવરની ઓ સુન્દરી !
જાણો છો પ્રેમ શી ચીજ છે ?

સરોવરસુન્દરી : હા, શાહાનશાહોના શાહાનશાહ ! હા.
પ્રેમ એ ચીઝ છે કે જે
આપની આંખડલીમાં ભભૂકે છે.

ફકીર બાદશાહ: રસિકડી ! રસિકતા શું છે ?

સરોવરસુન્દરી : આપના સુતેજસ્વી અંગેઅંગમાંથી
જેના ફૂવારા ફૂટે છે તે.

ફકીર બાદશાહ: સુન્દરી ! સૌન્દર્ય શેને સ્હમજો છો ?

સરોવરસુન્દરી : આપને લલાટે બિરાજે છે ત્હેને.

ફકીર બાદશાહ: પ્રમદા ! તું યે પડછાયો છે:
એ એક જ જાણતી ' પ્રેમ એટલે શું ? '

(કમળોનો મુગટ પહેરી વારણી વગાડે છે.)

સરોવર સુન્દરી: એ કોણ હતી ? સાંઇબાદશાહ ?

ફકીર બાદશાહ: ત્હમારી કીકીમાં સન્તાડી છે તે;
ત્હમારા દિલગગનમાં ’હોડાડી છે તે

ત્હારી કવિતામાં ઝુલાવે છે તે.
ગેબના પડદા પાછળ તે સરી ગઇ.
તું ઓળખ છ એને-કંઇક.
પ્રેમી જ પ્રેમીને પારખે.
(ઘડીક વાંસળી વગાડે છે પછી)
એક હતો બાદશાહ.

સરોવરસુન્દરી : હં: આપે વાર્તા માંડી.

ફ્કીર બાદશાહ : નથી માંડી, લે, દેવિ!

સરોવરસુન્દરી : પાય લાગું, પાલવ પાથરૂં:
માફ્ કરો, ફ્કીરબાદશાહ!
શ્રવણ સાંભળવા તલપે છે.

ફ્કીરબાદશાહ : વાર્તા નથી માંડી, વિચાર માંડ્યા છે.
તખ્તે સુલેમાન છે હિન્દુઓના શંકરાચાર્ય.
સુલેમાન ને શંકરાચાર્ય એક જ-કે નહિ?

સરોવરસુન્દરી : અક્લમન્દની આંખડીએ તો એક જ.

ફ્કીરબાદશાહ: તું યે અક્લમન્દ દીસે છ, બાનૂ!
દુનિયાની ઇતિહાસવેલડીએ
શતાવધિ બાદશાહોનાં પુષ્પો ખીલ્યાં:
શતદલ ગોગરો એક જ હતો.
સહસ્રપાંખડી કમળ એક જ પ્રફુલ્લ્યું.
અલ્લાહ ને પ્રભુ એને એક હતા:
અલેક્ ને ઓંકાર તે એક માનતો.
ભાષાના ભેદ ભેદીને પાર
માનવીના મનોભાવ તે નિરખતો.

વિશ્વની પારના તે વાંચતો

વિશ્વક્રમના કલ્યાણક કાનૂનો.

એક ને અદ્વિતીય, રત્નોનો રત્નરાજ,

હીરાઓમાંનો એ કોહેનૂર,

શાહાનશાહ જલાલુદ્દીન અકબર.

હિન્દુ ને મુસલમીન

અલ્લાહની બે આંખો છે,

એમ એક જ એ જોતો ને કહેતો.

આબ કહો પાણી મીઠું લાગે,

ને જલ કહો પાણી ખારૂં લાગશે ?

હરિપર્વતને શિખરે અમે બેસતા:

શાહોનો શાહ ને ફકીરબાદશાહ.

અલ્લાહો અકબર ને હરહર મહાદેવનો

અર્થ એક જ છે એમ

મૌલવી ને શાસ્ત્રીજીએ સહમજાવ્યું ત્ય્હારે

આંખોમાંથી ચોધાર આંસુધારાઓ પડી.

સૌન્દર્યસાગરના અનેક આરા. સુન્દરી !

પણ પાણી તો એક જ.

એણે સ્હને સહમજાવ્યું–પ્રેમ એટલે શું ?

સંસારસાગરનાં મીઠી વીરડી:

રાજવીકુલના ચક્રચૂડામણિઓ,

શાહ જલાલુદ્દીન અકબરે,

જગતરાજનીતિના અજોડ પયગમ્બરે

સરોવરસુન્દરી : તો કહેશો, ઓ કલન્દરશાહ !

પ્રેમ એટલે શું ?

ફકીરબાદશાહ : દિલ સરોવરનાં પાણી.

સરોવરસુન્દરી : જાવ, જાવ: મશ્કરી ગાંડી છે
ફકીરોના ફકીરબાદશાહે તો.

ફકીરબાદશાહ : અખંડ ને એકરંગી એ જલ:
ઘેરાં, ઊંડાં. ગહનતાના રંગનાં.
રસિકે ! પાણીનો રંગ કીયો ?

સરોવરસુન્દરી : પાણીનો રંગ ? પાણીનો ! પાણીનો તો—

(વિચારમાં નિમગ્ન થાય છે.)

ફકીરબાદશાહ : દિલનો રંગ તે પાણીનો રંગ:
એક અનસ્ત અખંડ એ રંગ:
અજરામર ને સચરાચર
એ જ સૌન્દર્યનો સનાતન રંગ.

(કમલપુષ્પોની માલા ધારણ કરે છે, વાંસળી વગાડે છે, ને વાંસળી વગાડતાં પદ્માસને નાચે છે.)

સૃજનનો એ જ સનાતન રંગ

અજબ આ વિશ્વલીલાના ગહન રંગો સનાતન;
સરોવરપાથર્યાં જલ એ અકળ રંગો સનાતન
અજબ આ વિશ્વલીલાના વિ
ભુજયાંધરવન્તી ધરતીના. તૃપાકારન્ત વનના
જગતકલ્યાણના અદ્‌ભુત સકલ રંગો સનાતન
અજબ આ વિશ્વલીલાના વિ.
વડા વાતાવરણના. કાળના શશિસૂર્ય કેરા,

ફકીરીના જહાંગિરિના વિરલ રંગો સનાતન:
અજબ આ વિશ્વલીલાના વિ
ત્યાગના, બંદગીના, દુ:ખસુખના, સાધુતાના
કવિતાના ફુવારાના પરમ રંગો સનાતન'
અજબ આ વિશ્વલીલાના વિ.

મહાસાગર શું ભરિયુ આભ, એ રંગો સનાતન;
પ્રીતમના ને પ્રિયાના પ્રેમના રંગો સનાતન'
મુકુટના સન્તના સૌન્દર્યના રંગો સનાતન.

સૃજનના, સન્તના, સૌન્દર્યના
સૌના છે સનાતન રંગ.

[કમળોનો મુગટ ને માળા પહેરીને દિલ સરોવરને કાંઠે કાંઠે વન-કુંજોમાં ને ફૂલડાંમાં ફકીરબાદશાહ સનાતન રંગનું ગીત ગાતા ઘૂમે છે: વચ્ચે વચ્ચે વાંસળી વગાડે છે, ને નાચે છે.

સરોવરસુન્દરી પાછળ પાછળ સૌન્દર્ય નજરે નિહાળી રહે છે.]

ફકીરબાદશાહ એક વેળા, ઓ સુન્દરી !
કાશ્મીરની સારી કુંજ સરોવર હતી.
હિમસાનું સૌન્દર્ય અંગોમાં વહે
ને અન્તરિક્ષમાં આછું-આછું ઉડી જાય,
એમ પછી જળ ઓસર્યાં
ને ન્હાનકડાં સરોવર રહ્યાં.
દિલ, વૂલર ને માનસબલ,
ગંગાબલ, અછબલ ને કૌન્સાનાગ:
કાશ્મીર સરોવરની શોભ છે.
ઊંડાં અનલ જલભર્યાં વાદળરંગી

ત્હારે દેહે છે આંગળીઓનાં સરોવર:
એવી છે કાશ્મીરની સરોવર આંગળીઓ.
માંહી દેવભાવ ભર્યા છે,
તીરે દેવ ઉતરે છે જલ પીવા.
પી, તું યે પી એ દેવોનાં અમૃત.

[દિવ્ય સરોવરનાં જલ લેઇ પોતાને ને સરોવરસુન્દરીને ભાગ્યદેવે અભિષેક કરે છે અદ્‌ભુત બસીનાદ છેડે છે, ને સરોવરની પાળે પાળે, કમળતીરે પ્રેમકમળ શા, પધારે છે પ્રાણવિનિમય થયેલા શી સરોવર-સુન્દરી દર્શનમુગ્ધ જડવત્ ઉભે છે.]

ફકીરબાદશાહ : દીવો દીવાને પ્રગટાવે એમ
સરોવરસુન્દરીએ જગાડ્યાં આજ
સંસારનાં સન્તાયેલાં સ્મરણો.
પાછી ઉગી મ્હારી પૂર્ણિમા.
એ એક જાણતી, એ એક જ,
કે પ્રેમ એટલે શું ?
સરોવરસુન્દરી તો પડછાયો છે
પ્રેમનો, સૌન્દર્યનો, રસિકતાનો :
સાચ્ચો–સાચ્ચો, પણ પડછાયો
એનાં લોચનમાં પ્રેમછાંયડી છે
એના બોલડામાં પ્રેમપરિમલ છે ,
એના અંગઅંગમાં પ્રેમપ્રકાશ છે :
એને યે પ્રેમે જ ઘડેલી છે.
કુદરતના એ સનાતન વારસ।
ત્હારો પ્રેમ ને ન્હારાં પ્રેમી

પ્રારબ્ધનાં પાંદડાંની પાછળ છે.

(દિલ સરોવર બોલતુ હોય એમ સરોવરસુન્દરી ઓચિન્તી ગાના માંડે છે.)

મ્હારે જાવુ પેલે પાર:
હવે માછીડા! હોડી હંકાર:
મ્હારે જાવું પેલે પાર.

(વાંસલડી વગાડતા ફકીરબાદશાહ, મેઘખંડ શા ડોલન્તા, ફુલોના લતાપલ્લવોમાં અદૃશ્ય થાય છે. એમની પાછળની નિર્જનતા યે પરિમળોથી મધમધી રહે છે.)

સરોવરસુન્દરી: જમણે કાંઠે મથુરા નગરી,
ડાબે ગોકુળ ગામ;
આ આરે મ્હારી દેહ ઉભી છે,
ત્યહાં છે આતમરામ:
મ્હારે જાવુ પેલે પાર

આભનો સાગર જલજલ ભરિયો,
માંહી સૂરજ ને સોમ;
આ આરે છે ધરતીની ભેખડ,
ત્યહાં છે ચેતનભોમ:
મ્હારે જાવું પેલે પાર.

(બાદશાહી કિશ્તીમાથી આવાઝ આવે છે.)

પરિમહેલની ઓ પદ્મણી!
રસપંખિણી ઓ બાદશાહબેગમ!—

(સરોવરસુન્દરી સચેત થાય છે.)

સરોવરસુન્દરી: ફકીરબાદશાહો પ્રેમઘેલા જ છે સ્તો.
શું સંસારી, કે શું સંન્યાસી:
સારૂં જગત પ્રેમહિન્ડોલે ડોલે છે.

(જલતીરે જાય છે. એક કમળ તોડી પાણી નાખે છે કમળપાદડી શા પાય જલમા ધોઇ, ગરૂડ ઉપર લક્ષ્મીજી વિરાજે એમ, આસ્માનની પેલી પારના વિચારો વિચારતી સરોવરસુન્દરી કિશ્તીમા વિરાજે છે. દિવ્ય સરોવરના કમળોની ભૂલભૂલામણીના જલમાર્ગોમા કિશ્તી સચરે છે.

જતી ફૂલછાબની પાછળ પાછળ સુગન્ધલહરીઓ રમે એમ જગત્‌-સૌન્દર્યના ભારવતી જતી કિશ્તી પાછળ પાછળ ગીતલહરીઓ ઉછળી રહે છે)

હલકી હેલે આયુષ્ય ઉછળે,
જગના વાય સમીર:
આ આરે મ્હારી આશાની કુંજો,
ત્ય્હા છે પ્રેમમન્દિર
મ્હારે જાવુ પેલે પાર.

હવે માછીડા ! હોડી હકાર, મ્હારે જાવુ પેલે પાર.

પ્રવેશ પાંચમો

ભયંકર મન્દવાડ ને ડગમગતી નૌકા

(રાજમહેલમાના ખાસગાહના સુવર્ણઝુમ્મરોમાની દીપમાલા હોલવી નાખેલી છે, ને મૃત્યુના પડછાયા જેવુ અન્ધારૂ અઘોર ઢોળાયેલુ છે. અઘોરીઓ જેવા કેટલાક ઉમરાવોનુ ધમ્મણના ધબકારા સરિખડુ શોરણ ગાજતુ હોય છે. બાદશાહ જહાંગીરને વારેઘડીએ દમની ખાસી ચ્હડે છે, આંતરે આંતરે ઉલટી થાય છે. મધરાત આથમી ગઇ છે.

મેઘમાથી વીજળી ઝબકે એમ અન્ધકારમાંથી રાત્રીના આછા પોશાકમાં નૂરજહાન પધારે છે.)

નૂરજહાન : અક્કલના બૂઝાયેલા દીવડા પેઠમ
પડી છે આ માનવીની દીવીઓ.
ઝુમ્મરો યે ઠારી નાંખેલા છેઃ
જાણે કોઈ પરાક્રમો પેખે નહિ..
શયદા ! પ્રગટાવ દીપમાળા પાછી.
શાહહકીમને તેડવા તો મોકલ્યું છે ને ?

શયદા : જી હાઃ અલ્લાહના રૂહ
શાહહકીમ રૂહઅલ્લાહને.

(સોનારૂપાની અનેક શિખદીવીઓમા દાસીઓ દીપમાળ પ્રગટાવે છે. શરાબના નિશામા નિમગ્ન પડેલી બાદશાહી મહોળી દર્શન દે છે.)

નૂરજહાન : (જહાંગીર કને જઇ આત્માની ઝાળનો નિશ્વાસ નાંખીને)
આ દશા જગતના બાદશાહની ?

(નીચે બેસી મ્હો લૂવે છે, લીંબુનું પાણી પાય છે, ચોફ્ખામાં સૂવાડે છે, માથે ગુલાબજળ સીંચે છે—માતૃકૃત્ય કરે છે. અન્ય નિશાબાઓને નિરખીને)

એ ભૂલકણાઓ ! કાં ભોળવો છો
મ્હારા ભોળા બાદશાહને ?
એને ઉંઘાડયે ત્હમારાં ભાગ્ય ઉંઘશે.

(નીતરતા ડહાપણ સમી શ્વેત દૂધાડીવન્તા તસ્બીહ ફેરવતા ફેરવતા ઊંડી ને ઝીણી નજરાળા શાહહકીમ રૂહઅલ્લાહ પધારે છે.)

તસ્દી દીધી છે, શાહહકીમજી !
એ તો એ જ આવ્યો છે
મુગલાઇનો સનાતન મન્દવાડ.
દમ પણ ચ્હડયો છે;
ઉલટી પણ છે સંગાથે.
હકીમ રુકનાએ ને રાજા શાલીવાહને
હાથ ધોઇ નાંખ્યા બાદશાહી લુકમાનીના.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ } હૈયું પત્થરનું હોય તો
ઉલટી અવળી નથી દમરોગીને :
શ્વાસોચ્છ્વાસનો માર્ગ ન રૂંધાય તો.
શુકરગુઝારી કરો, બાદશાહબેગમ !
રાજમહેલમાંથી પોણી શરાબી
ઢાલવી આપે ઢોળી દીધી :

એકવીસથી પાંચ પ્યાલે ઉતાર્યા શાહને.
રાજમહેલમાંથી ઢોળાઇ ગયો,
ખાસો-આમમાં એ રેલાયો શરાબ.
શયદા ! લે આ ગોળીઓ :
નિશાનીંદરતાઓને એક-એક આપ,
ને ઉતાર એ ઝેરનાં સ્વપ્નાં.
શાહેનશાહને દમ ને ઉલટી છે :
શાહને આ પડીકી પાવ, શાહબાનૂ !
હમણાં-હમણાં નીશાઉતારના હકીમો
અમણા થયા છે દેહ્‌લીમાં.

(રતનપ્યાલામાં પડીકી રોળીને શાહબાનૂ સ્વહસ્તે બાદશાહને પાય છે. થોડીક વારે જહાંગીરશાહની ઉલટી વિરામે છે. એક પછી એક એમ અન્તરાયે અન્તરાયે નિશાબાજોની આંખો ઉઘડે છે; ઓસરી ગયેલી અક્લની વેળ પાછી આવે છે, પોશાક ઠીકઠાક કરે છે; ગન્દવાડ ધૂવે છે, ઉઠવાના હોશ આવ્યે ઉઠી, શરમિન્દગીમા-ઝૂકેલાં ઝાડ જેવાં-શિર ઝુકાવી, આઘે જઈ ઉભે છે.)

નૂરજહાન : શાહહકીમ ! અફીણ કેવું ?

હકીમ રૂહઆલ્લાહ : કેફ માત્ર બૂરો છે:
અક્લના દીવા હોલવે,
માનવીનું માનવીપણું હરી લે,
મનુષ્યનો હેવાન સરજે.
પણ દારૂ મારે, અફીણ જીવાડે.
બાદશાહની લાંબી બીમારી છે
તેથી ઘેન હજી નથી ઉતર્યું.

શરાબની બેફામીમાં બેહોશ છે.

નૂરજહાન : આ વેળાનો બાદશાહી મન્દવાડ
લાંબો ને ભયંકર છે.
ને એ મન્દવાડના સમાચારથી
સારી સલ્તનત ડોલી ઉઠી છે:
અસ્થિર સાગરમાં જહાજ ડોલે એમ.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : દરિયાવમાં યે ઋતુઓ હોય છે ને
તોફાનના પવનોની ?

નૂરજહાન : મુગલ સલ્તનતના મહાસાગરમાં યે
તોફાનની ઋતુ બેઠી છે.
માતા અસ્મત બાનૂ બેહસ્તનશીન થઈ;
અબ્બાજ બાપૂને યે બોલાવી લીધા—

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : ને દેહ્‌લીને આંબે મ્હોરેલી
દાનેશમન્દી ઉતારી સાથે હરી ગયા.
નિમકહલાલી ને દૂરઅન્દેશીની,
સુજનતા ને સંસ્કારિતાની ગોયા મૂર્તિ હતા.
બેહસ્તમાં યે કલ્યાણ હજો !
સુખી કર્યાં, તેમ સુખી થજો !

નૂરજહાન : સાવ રૂપાનો રોજો ચણાવીશું.—

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : આથમી નથી ગયા હજી, શાહબાન્ !
જગતના સોનારૂપાના મોહ.
તોડશે, ફોડશે, લૂટી જશે કો
પવિત્ર ધાગાની યે એ રૂપાપાટો.

નૂરજહાન : ત્ય્હારે આરસમાં ફૂલવેલી માંડિયે તો ?

એકવીસથી પાંચ પ્યાલે ઉતાર્યા શાહને.
રાજમહેલમાંથી ઢોળાઇ ગયો,
ખાસો–આમમાં એ રેલાયો શરાબ.
શરબતા ! લે આ ગોળીઓ :
નિશાનીંદરતાઓને એક–એક આપ,
ને ઉતાર એ ઝેરનાં સ્વપ્નાં.
શહેનશાહને દમ ને ઉલટી છે :
શાહને આ પડીકી પાવ, શાહબાનૂ !
હમણાં–હમણાં નીશાઉતારના હકીમો
ખમણા થયા છે દેહ્લીમાં.

(રતનપ્યાલામાં પડીકી ઘોળીને શાહબાનૂ સ્વહસ્તે બાદશાહને પાય છે. થોડીક વારે જહાંગીરશાહની ઉલટી વિરામે છે. એક પછી એક એમ અન્તરાયે અન્તરાયે નિશાબાઝોની આંખો ઉઘડે છે; ઓસરી ગયેલી અક્લની વેળ પાછી આવે છે; પોશાક ઠીકઠાક કરે છે; ગન્દવાડ ધૂવે છે; ઉઠવાના હોશ આવ્યે ઉઠી, શરમિન્દગીમા–ઝૂકેલાં ઝાડ જેવાં–શિર ઝૂકાવી, આઘે જઈ ઉભે છે.)

નૂરજહાન : શાહહકીમ ! અફીણ કેવું ?

હકીમ રૂહઆલ્લાહ : કેફ માત્ર બૂરો છે:
અક્લના દીવા હોલવે,
માનવીનું માનવીપણું હરી લે,
મનુષ્યનો હેવાન સરજે.
પણ દારૂ મારે, અફીણ જીવાડે.
બાદશાહની લાંબી બીમારી છે
તેથી ઘેન હજી નથી ઉતર્યું.

શરાબની બેફામીમાં બેહોશ છે.

નૂરજહાન : આ વેળાનો બાદશાહી મન્દવાડ
લાંબો ને ભયંકર છે.
ને એ મન્દવાડના સમાચારથી
સારી સલ્તનત ડોલી ઉઠી છે:
અસ્થિર સાગરમાં જહાજ ડોલે એમ.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : દરિયાવમાં યે ઋતુઓ હોય છે ને
તોફાનના પવનોની ?

નૂરજહાન : મુગલ સલ્તનતના મહાસાગરમાં યે
તોફાનની ઋતુ બેઠી છે.
માતા અસ્મત બાનૂ બેહસ્તનશીન થઈ;
અબ્બાજ બાપૂને યે બોલાવી લીધા—

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : ને દેહ્‌લીને આંખે મ્હોરેલી
દાનેશમન્દી ઉતારી સાથે હરી ગયા.
નિમકહલાલી ને દૂરઅન્દેશીની,
સુજનતા ને સંસ્કારિતાની ગોયા મૂર્તિ હતા.
બેહસ્તમાં યે કલ્યાણ હજો !
સુખી કર્યાં, તેમ સુખી થજો !

નૂરજહાન : સાવ રૂપાનો રોઝો ચણાવીશું.—

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : આથમી નથી ગયા હજી, શાહબાન !
જગતના સોનારૂપાના લોહ.
તોડશે, ફોડશે, લૂંટી જશે કો
પવિત્ર ધામની યે એ રૂપાપાટો.

નૂરજહાન : ત્‍્હારે આરસમાં ફૂલવેલી માંડિયે તો ?

પત્થરહૈયે કુદરત સ્થાપીશું.
વઝીર ખાન આઝમ હજી નવા છે.—

હકીમ
રૂહઅલ્લાહ } : વડવાઇમાંથી વડલો ફાલે છે ને ?

નૂરજહાન : દરમિયાન, એ સુલેમાનના અવતાર !
જહાંગીરશાહનો રક્ષણહાર કોણ ?
ઝમાનાના લુકમાનને
સબક પઢાવવા નહિ પડે.
સમાચાર આવ્યા છે દૂર-દૂરના
કે દુર્ભાગ્યસરજ્યા શાહજાદા ખૂશરૂશાહ
બરહાનપુરના બન્દીખાનામાં ગુજર્યા:
શાહઝાદા શાહજહાનની નિગેહબાનીમાં હતા.
હઠ લીધી'તી, ન્હોતા જતા શાહજહાન
દક્ષિણદેશ જીતવા ખૂશરૂશાહના વિના.
બાદશાહી બહાદુરોએ કિશ્તવાર જીત્યું ;
પણ પિસ્તાળીસ દિનના ગોરંભા પછી
ઇરાનીઓએ કન્દહાર લીધું છે.
કાબુલના વાઘોએ બળવો કીધો છે.
શાહજહાનને શાહી ફરમાન ભેજયું
કન્દહાર પાછું સર કરવાને.
શાહજહાન શાહઝાદા નથી જતા ત્હાં.
એમના આતશી દિલચમનમાં
આશંકાએ ઓળા પાડ્યા છે કે
બાદશાહના ભયંકર મન્દવાડપ્રસંગે

ડાહ્યાને દેશવટે કહાડે છે.
સુલતાન પરવીઝ ઉડતા આવ્યા,
જાણે મુગટ પ્હેરૂં, સિંહાસન શોભાવું.
બાદશાહ છે બીમારીની રાજશય્યામાં.
શાહહકીમ! સહુ દુર્ભાગ્ય વાંચે છે
બાદશાહનું ને બાદશાહબાનુનું:
આપ તો સૌભાગ્ય ઉચ્ચારશો ને?
આસ્માનની સાક્ષીએ બાધા લઉં છું:
આરોગ્ય ઓઢી ઉઠશે બાદશાહ ત્ય્હારે
સારી સલ્તનતના ફકીરોને જમાડીશ.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : બીમારી તો ભારે છે
બાદશાહની ને બાદશાહતની:
છતાં, શાહબાનૂ! ઇનશાહ અલ્લાહ,
આપનાં સૌભાગ્ય જ ઉઘડશે.

(બાદશાહી નિશાબાજીના હિન્દુ મુસલમીન ખ્રીસ્તી ગોઠિયા ઉભા છે ત્હેમની સમીપે શાહબાનૂ સંચરે છે.)

નૂરજહાન : ત્હમે દોસ્તો છો કે દુશ્મનો
બાદશાહના ને બાદશાહતના?
(સહુ અનુત્તર ઉભે છે.)
અયિ બિરાદરાને ઇસ્લામ!
દીને મોહમ્મદીના અનુયાયી છો ને?
ઇસ્લામમાં શરાબ સઝાવાર છે?
હઝરત પયગમ્બર સાહેબે
શો ઉચ્ચાર્યો છે ખુદાઇ પયગામ?

અંબાડી માંડશો ત્હમારી ?
બાદશાહતના ત્હમે માતંગ છો:
બાદશાહતની અંબાડી ત્હમારે શિરે છે.
લાયક રહેજો બાદશાહતના હોદ્દા ઝીલવાને.
અસુર છો ? કે દેવ છો ? કે માનવી ?
શરાબ પીશો ? અમૃત પીશો ? કે શરબત ?

(કુરનસ કરીને શરાબમંડળી શરમાતી શરમાતી વિદાય લે છે. પ્હણે જ્હાંગીરશાહને કાંઇક કળ વળે છે.)

જહાંગીર : (શાહહકીમને પેખીને)

અઝ સરે બાલીને મન
બરખીઝ, અય નાદાન તબીબ!
દર્દમન્દે ઇશ્કરા
દારૂ બ જુઝ દીદાર નીસ્ત.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : પૃથ્વીપરનો ચન્દ્રમા સન્મુખ છે :
ઝંખવાયો છે મન્દવાડના ગ્રહણથી.

જહાંગીર : ચન્દ્ર! ત્હારી ચન્દનીને શું કરૂં ?
આત્મબહલાવન્ત એ ગતી નથી.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : ગુલગુલે ગુલઝાર પીને ખીલતી
સુન્દરીની સુરખિ શું રાતી નથી ?

(શાહબેગમને મુખડે લજ્જાની ગુલપાખડીઓ ઉઘડે છે. જ્હાંગીરશાહ શાહબેગમ ભણી જૂવે છે: બેઠા થાય છે.)

જહાંગીર : નૂર! ત્હને ચિન્તા થતી હતી ?

જહાંગીર : તો સોગન્દ છે બન્ને નયનોના,
સોગન્દ છે શાહી સલ્તનતના,
સોગન્દ છે કુરાને શરીફના
કે હવેથી હું યે પીશ
બાદશાહબાનુ પાસે એટલા જ પ્યાલા.
હરામ છે સાકીના હાથનો શરાબ.
સૌન્દર્યનાં દેવી પાસે
તે શરાબે સુન્દરતા બનશે.
શાહબાપૂના ઓગણત્રીસમા શાહી વર્ષમાં
પ્હેલ્લો પ્યાલો નોકરે પાયો હતો
શિકારગાહનો થાક ઉતારવાને.
આજે ઉતારૂં છું જીન્દગીનાં જીવન.

નૂરજહાનઃ નૂરે ચશ્મ ! ઓ પ્રેમના પ્રભુજી મ્હારા !—

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : કહાણનાં ન્હોતાં માન્યાં,
પણ પ્રેમનાં વચન પરમાણ્યાં પાદશાહે.
ઓ પ્રેમ ! કેટકેટલાં કરાવે છે તું પુણ્ય,
ને કેટકેટલાં કરાવે છે તું પાપ ?

(એક સાઢણીસરદાર આવે છે જમીનબોસી કરીને સન્દેશનો કાગળ ચરણે ધરે છે)

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : જરૂરી છે ? સરદાર સાહેબ !

સરદાર : ધોળપુરમાં ધિંગાણુ થયું છે,
ને ઉઘડી છે બળવાની સમશેર.
શાહજાદા શાહજહાન કન્દહાર ન સિધાવ્યા ;

નૂરજહાન : મ્હારૂં જીવન ઉડી જતું હોય
ત્ય્હારે યે ન થાય ચિન્તા ?
બાદશાહતનું સૌભાગ્ય આથમવા બેસે—

હકીમ રૂહલ્લાહ : સલ્તનતના સૌભાગ્યના સૂર્યની
સન્ધ્યા નથી પડી—હજી નહિ પડે.
બાદશાહબેગમ ! શોચશો મા.

જહાંગીર : (દમ ઘૂટતો ઘૂટતો)
નાહક ચિન્તાની હું યે ના કહું છું.
પોપટડીની પાંખ ફડફડે
એવી ફડફડે છે એની હૈયાપાંખ.

નૂરજહાન : મહાસાગરમાં તોફાન ફૂંકે,
મહામોજ ઉછળતા આવે.
જહાજ ડગમગ ડોલી રહે.
ત્ય્હારે ય ન થાય ચિન્તા ?
પણ હવે ના નહિ કહું, મ્હારા બાદશાહ !
ને નહિ ખોલું નસીહતનાં દફ્તર.
સ્વહસ્તે પાઇશ શરાબની પ્યાલી.

જહાંગીર . ના—ના, નહિ, ઓ સૌન્દર્યની દેવિ !
ત્હારે હાથે તો અમૃત શોભે,
શરાબ ન શોભે, શાહબાનૂ !

નૂરજહાન : મ્હારો જહાંગીર પીવા માગે
તે સહુ શોભે મ્હારે હાથ.
શરાબ તો શાહને રામરંગી છે ને ?
હવેથી નૂરજહાન પાશે જહાંગીરને શરાબ

જહાંગીર : તો સોગન્દ છે બન્ને નયનોના,
સોગન્દ છે શાહી સલ્તનતના,
સોગન્દ છે કુરાને શરીફના
કે હવેથી હું યે પીશ
બાદશાહબાનૂ પાશે એટલા જ પ્યાલા.
હરામ છે સાકીના હાથનો શરાબ.
સૌન્દર્યનાં દેવી પાશે
તે શરાબે સુન્દરતા બનશે.
શાહબાપૂના ઓગણત્રીસમા શાહી વર્ષમાં
પહેલો પ્યાલો નોકરે પાયો હતો
શિકારગાહનો થાક ઉતારવાને.
આજે ઉતારૂં છું ઝીન્દગીનાં જીવન.

નૂરજહાન: નૂરે ચશ્મ ! ઓ પ્રેમના પ્રભુજી મ્હારા !—

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : ડહાપણનાં ન્હોતાં માન્યાં,
પણ પ્રેમનાં વચન પરમાણ્યાં પાદશાહે.
ઓ પ્રેમ ! કેટકેટલાં કરાવે છે તું પુણ્ય,
ને કેટકેટલાં કરાવે છે તું પાપ ?

(એક સાઢણીસરદાર આવે છે. ઝમીનબોસી કરીને સન્દેશનો કાગળ ચરણે ધરે છે.)

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : ઝરૂરી છે ? સરદાર સાહેબ !

સરદાર : ધોળપુરમાં વિગ્રહ થયું છે,
ને ઉઘડી છે બળવાની સમશેર.
શાહઝાદા શાહજહાન કન્દહાર ન સિધાવ્યા ;

સોનગંગાને તીરે છાવણી માંડી છે ;
ને ખોડયો છે બાદશાહી ઝુંડો.
જોધાણનાથ ગજસિંહ હાથી શા ઘૂરચા.
બંગાળ ઉપર ઉતર્યાં બળવાનાં પૂર ;
ગૌડબંગાળ ઉગાર્યાં શાહબાનૂના બિરાદરે.
શાહઝાદા પોતાને બાદશાહ કહાવે છે.

જહાંગીર : તખ્તને માન્યું'તું ગુલાબની પથારી :
સંહીથી વાગે છે કાંટાઓના ડંખ.
—શાહજહાને બળવો કીધો ત્ય્હારે ?

(સાઢણીસરદાર શિર ઝૂકાવી અનુત્તર રહે છે.)

(દમની ખાંસીથી ખોખરાતાં ખોખરાતાં)

મહાબતને મોકલો શાહજહાનની સ્હામે.
શહરિયારને મોકલો કાબુલકન્દહાર
રૂસ્તમખાન રતનરોળની સગાથે.
શાહજહાનની ઉત્તર હિન્દમાંના જાગીરો
જપ્ત કરો, શાહઝાદા શહરિયારને આપો :
હિસારની યુવરાજપદની જાગીર સુદ્ધાં.
બાદશાહબેગમનાં સહીસિક્કાનાં
પાઠવજો બાદશાહી ફરમાન.

નૂરજહાન : ને લાડિલો—શહરિયારનો લગ્નોત્સવે
કન્દહારથી પાછા વળ્યે રાખીશું.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : જહાંપનાહે આરોગ્યતખ્તે વિરાજશે ત્ય્હાં.
ને મૌલા ગે જયસોહના મલપશે

ચન્દનીચોકની સુન્દરીઓનાં નયનોમાં.
શાહબાનૂ ! ત્હારી શાહબખ્તી છે.

જહાંગીર: બેહશ્તના યે દરવાઝા હજી દૂર છે.
શાહહકીમ ! આ વિરાજે, અંહી,
મ્હારૂં દુનિયા ઉપરનું બેહશ્ત.
જગત્‌શાણાઓ ભાખી ગયા છે કે
બાદશાહોના દુશ્મનનાં દળ
ત્હેમના વાળનાં વનમાંથી સાંપડશે.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ: કલ્યાણ કરે છે, ત્હેનું કલ્યાણ થશે સદા.

(કુરનસ કરી શાહહકીમ ને સાંઢણીસરદાર જાય છે.)

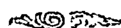
જહાંગીર : નૂર ! ઇદના ચાંદને કેટલા રોઝ છે ?

નૂરજહાન : આપનાં ને મ્હારાં નયનો જેટલા.
જૂવો, જૂવો : આ પેખાય,
આભને આરે, પ્રભુની અંગુલિ શો.

હિલાલે ઇદ બર અવજે
ફલક હુવેયદા શુદ:

જહાંગીર : (મસ્તીનાં તેજથી આંખડી નચાવીને)
કિલીદે મયકદા
ગુમગસ્તે બુદ. પયદા શુદ.

નૂરજહાન : (જહાંગીરશાહના મસ્તકપુટને હૈયાને સિંહાસને લઈને)
ઘેલાં શાં ક્હાડે છે ? મ્હારા બાદશાહ !

પ્રવેશ છઠ્ઠો

બાદશાહી ઝરૂખે

(બાદશાહી ઝરૂખે આજે બાદશાહબેગમ દર્શન દેવાના છે તેથી એ ઝરૂખા નીચે શાહબાનૂના દર્શનને કાજ ખાસોઆમની હજારોની મેદિની જામી છે : જાણે દેહ્‌લીનગરી ખાલી થઇ ગઈ હોયને ! ભયંકર મન્દવાડ પછી બાદશાહના પણ પ્રથમ દર્શન છે આજ. રૂપાના કઠેરાવાળા આરસચોતરે ઉમરાવો ઉભા છે. બાદશાહી ઝરૂખા નીચે બન્ને બાજૂએ સોનારૂપાની સાંકળે સિંહ ને સિંહણ બાધેલા છે.)

પહેલો ઉમરાવ : મધ્યાહ્ન તપે છે અત્યહારે
સુન્દરીઓના સૂર્યનો.

બીજો ઉમરાવ: ખામોશ, બિરાદર ! હોઠે ન ઉઘાડશો.
વાયુ વાત લઇ જશે,
ને જલ્લાદ જીભ લઇ જશે.

ત્રીજો ઉમરાવ: શાહબેગમ સિંહાસને પધાર્યા
ત્ય્હારથી એ દિવસો આથમ્યા
શહેનશાહની સિતમગુઝારીના.
પણ ઇસ્લામનો પડદો યે તજશે ?
આજથી તો દર્શન દેશે ઝરૂખે.

પહેલો ઉમરાવ : નાહક વધારે છે વિરોધીઓને.

બીજો ઉમરાવ : સાહેબકરાન અમીર તૈમૂરજંગના ઝમાનામાં
મુગલાઈની મજલિસોને સુન્દરીઓ સોહવતી.

ત્રીજો ઉમરાવ: એક શાહજાદા શાહજહાનને
શાહખાનૂ જીતતાં નથી.
બીજો ઉમરાવ: શાહજહાને બાળવાથી ક્ય્હાં પરવારે છે ?
ત્રીજો ઉમરાવ: શાહજહાને હવે થાક્યા છે.
બંગાળની જાળઝાડીઓ છાંડી;
સરદાર મલીક અંબરે ન સંઘર્યા;
તૈલંગમાં ભમી-ભમીને
પૂર્વસાગરને કિનારે ર્‌હડ્યા,
રામસેતૂમાં ન્હાઇ-ન્હાઇને
પ્રકાશ પ્રગટ્યો ભાસે છે ડહાપણનો.
પહેલો ઉમરાવ: એનો ર્‌આબ જ ઔર છે,
હાર્યા-હારેલા શાહઝાદા શાહજહાનનો.

(લોકમેદિનીમા એક ગજ્જેસ્વારની સ્વારી પધારે છે પાછળ બાલ-
સઘ કાકરા ઉછાળતો આવે છે)

લોકસંઘ : સરહિન્દનો સૂબો ! શરમ ! શરમ !
લોકનાં લોહી પીવાના ઓ દરખાસ્તુ !
ત્હને શરમ હો !
પહેલો ઉમરાવ: બાદશાહ ફરમાવતા'તા શૂળી :
શાહખાનૂએ ફરમાવી ગધ્ધેસ્વારી.
ત્રીજો ઉમરાવ: વાંચોને એનો ભાગ્યલેખ
આબરૂ સૂકી, ને જીવ ઉગર્યો.
બીજો ઉમરાવ: સરહિન્દ તેહસિલનો એ તેહસિલદાર.
ઉપરાઉપરી બાદશાહને કહેતો,

વારે-તહેવારે પરવાનગી માગતો
કે હિન્દુના કર બમણા ઉઘરાવું,
મહેસૂલ ચોગણું આણી આપું.
જાણે લોક તે ઝાડ છે,
ને ફૂળે-ફૂલે છે છ યે ઋતુઓમાં.

ત્રીજો ઉમરાવ: પણ દયા ડાકણને નહિ ખાય ?
સલ્તનતનાં વજ્રબન્ધોને
દયા ઢીલાં નહિ પાડે ?

પહેલો ઉમરાવ: શાહબાનૂના ન્યારા છે મનોરથો.
બાદશાહબેગમ તો ઉચ્ચારે છે કે
જહાંગીરશાહ જહાનના ન્યાયમૂર્તિ છે,
નૂરજહાન જહાનની કરુણાપ્રતિમા છે.
શાહોના શાહ અકબરશાહની પેઠે
શહેનશાહબાનૂ યે સહમજે છે કે
સાચ્ચી ઉદારતા શહેનશાહતનું સંગઠ્ઠન છે.

ત્રીજો ઉમરાવ: સળક્યા હો સોનારૂપાના પડદા.
લટકતી મણિમાળામાંથી,
જૂવો, મણિમૂર્તિઓ પધારે.

બીજો ઉમરાવ: આસ્માનની અટારીએ જાણે
બે સૂરજ ઉગ્યા આજ,
એવાં શોભે છે બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ
બાદશાહી ઝરૂખાની કાંગરીકોરે.

(બાદશાહી હાથીડંકા વાગે છે. રત્નપરોવી સોનારૂપાની સળીઓના, ઝરૂખાના અન્તર્દ્વારના, પડદા સરકેલાઈ મહીંથી રત્નમૂર્તિઓ સમાં

બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન, જાણે પરીદેશના રાજારાણી અન્તરિક્ષેથી ઉતરતાં હોય એવા, બાદશાહી ઝરૂખામાં પધારે છે. ચન્દ્રમાંથી ચન્દ્રબિન્દુ નીઝરે એવાં અતિ ઝીણાં મોતી ને મણિઓના અછાબાનો ચન્દની ગૂંથ્યો બૂરખો નૂરજહાનના ચન્દ્રવદને આચ્છાદાયેલો છે

ઉમરાવો કુરનસ કરે છે; લોકસાગરમાં ભરતી ડોલે છે: લોકસંઘમાંથી કેટલાક ઘૂંટણિયે પડી દર્શનવન્દના કરે છે.

શાહનૌબત વગાડતો હાથીનો નિશાનડંકો આવે છે)

નૂરજહાન : આલમના બાદશાહને નમન નમે છે

જગતના હાથીઓ:

નરલોકના ને પશુલોકના.

આરોગ્યને સિંહાસને પધાર્યે

શાદબખ્તી ઈચ્છે છે બાદશાહની.

(આગલ્યા પગ ગોઠણિયે ઢાળી શૂંઢદંડ આભે ઉછાળી શાહદમ્પતીને સલામી ભરી મેઘમાળા સરિખડો પાંચસો હાથીઓનો સંઘ સિધાવે છે.)

લોકસંઘ : જય સૂર્યનો ને ચન્દ્રનો.

(લોકગર્જનાથી ગગન ગાજે છે, દૂરદૂરની જમનાની કુંજોમાં નીંદરતા પડઘા જાગે છે.)

નૂરજહાન : સલ્તનતનો લોકસંઘ રહમજૂ છે.

સ્હમજે છે કે બાદશાહ સૂર્ય છે,

બાદશાહબેગમ ચન્દ્ર છે:

સૂર્યપ્રભાથી ચન્દ્ર પ્રકાશે છે.

જહાંગીર : જગતસ્વામી જહાંગીરશાહનાં યશોગાન
જગતકવિતામાં તો ગવાશે
નૂરજહાનના સ્વામી તરીકે.
નૂરજહાનના સૌન્દર્યનૂરથી
જહાંગીરશાહ ઝળકે છે આજ
ને ઝળહળશે ઇતિહાસમાં યે.
તું મ્હારી અમૃતકટોરી :
ઝમાનાને ય અમર કરે છે.

નૂરજહાન : એ અજબ જાદૂ કરનારો છે
જહાંગીરનો જાદૂગારો રાજદંડ.
રણવગડે રઝળતું મૂકાયેલું રત્ન
ઓળખ્યું, પારખ્યું, ઝડપ્યું બાદશાહે,
સ્થાપ્યું બાદશાહી ઝરૂખાને તખ્તે,
ને કરાવ્યાં લોકસંઘને એ રાજદર્શન.
શા શા કાંટા જહાંગીરને નથી વાગ્યા
નૂરજહાનની નૂરખૂશબો વીણતાં વીણતાં ?

જહાંગીર : ચન્દ્રકિરણોથી વીંધાવું હોય
તો આવજે, ઓ મુસાફર ! ચન્દનીમાં.
સો-સો કાંટાઓ વાગવાના ને ખસવાના
એક ગુલે ગુલશનના ચૂંટનારને.
જો, નૂર ! જો ; જો ‘હણે, પાછળ ;
લહરીએ લહરાતો જમનાનો જલપટ.
ઇતિહાસના મહાસાગરમાં
ત્હારૂં નામ લેઇને સંચરે છે :

સ્થાપશે તુજને, ઓ સૌન્દર્યમૂર્તિ !
આ યુગની સુન્દરીઓને સિંહાસને.
ત્રિકાળમાં જમનાજલ ઉચ્ચારશે કે
જમનાતીરે જીવી ગયાં
સારસડાં સરિખડાં બે રસજોડલાં :
પ્રાચીનમાં રાધિકાજી ને શ્રી કૃષ્ણ,
અર્વાચીનમાં નૂરજહાન ને જહાંગીર.

નૂરજહાન એક હોડલામાં બે બેસી
જઈશું આપણે કાલના સાગરમાં :
સંગાથે સગાથે, તરતાં કે ડૂબતાં.
પ્રેમપંખીની આપણે તો બે પાંખો.

(ડહાપણને ને જ્ઞાનને ગભીર પગલે ખાન આઝમ આવે છે, કુરનસ બજાવી ઉભે છે)

શા સન્દેશ છે ? ખાન આઝમ !

જહાંગીર : એમના તો શુભના જ હોય સન્દેશ.

ખાન આઝમ જગત સૂર્યતેજથી તેજવન્તું છે,
સલ્તનત બાદશાહના તેજથી તેજસ્વિની છે.
નદીઓનાં નીર પર્વતરાજમાંથી છે :
મ્હારામાંનું શુભ બાદશાહદીધું છે.
જોધાણનાથ સવાઇ રાજા દેવ થયા.
નર્મદાતીરે મન્ત્રસ્થંભ માંડ્યો,
ને નવકોટીનો તનુજ નર્મદા ઓળગે તો
કુપરા શાપ ભણ્યા.

શાહજહાનનો સન્દેશ છે, જહાંપનાહ !
અબ્બાજાનને ચરણવન્દના કહાવી છે.
દક્ષિણની ડુંગરમાળમાંથી તેલંગ,
પશ્ચિમઘાટને સાગરકાંઠે ભમતાં ભમતાં
બંગાળનાં નદ ને સરોવરઘટાઓમાં :
લગામતોડયા વછેરા સમોવડા
શાહજાદા શાહજહાન હવે
થાક્યા છે, નમ્યા છે.

જહાંગીર : મુગલાઈનો વેલો જ છે એવો.
ચગતાઈ વંશના શાહજાદાઓને
લગામનાં બન્ધન ન હોય.
અય અક્લના ઉગતા છોડ !
શેરને લગામ ચ્હડી જાણી છે
કે ચ્હડે મુગલાઈના શાહજાદાને ?

નૂરજહાન : બહુ ચરણવન્દનાઓ આવી ગઈ.
નમવાની નિશાની કાંઈ ? ખાન આઝમ !

ખાન આઝમ : હા, બાદશાહબેગમ ! નિશાની ભેજી છે :
ચારે શાહજાદાઓનાં પાઠવ્યાં છે બાન.
બાદશાહી રઝા છે ? રજૂ કરૂં ?

જહાંગીર : લાવો—લાવો મ્હારી આંખોનાં કિરણોને,
મ્હારા સિંહાસનના બાલ સિંહોને.

(કુરનસ કરી ખાન આઝમ બહાર જાય છે; પ્રફુલ્લેલા ફૂલછોડ સરિખડા ચારે શાહજાદાઓને તેડી લાવી પેશ કરે છે. બાદશાહની ને

બાદશાહમાનૂની શાહઝાદાઓ ચરણવન્દના લે છે, આદર પામ્યે ગોદમાં લેવાય છે)

નૂરજહાન : શાહઝાદાઓ તો જાણે રૂપરૂપના મણિ!
સન્ધ્યાની શાહી તસ્બીહના
જાણે હીરા ને માણેક, શની ને પોખરાજ !
જહાંગીર : ડહાપણના દરિયાવ ખાન આઝમ !
હમે મળવા સરજ્યા નથી હવે,
બાદશાહ ને શાહઝાદા શાહજહાન.
ખાન આઝમ : એટલું ઓછું ન આણે જહાંપનાહ.
કિસ્મતની કમાન કાલે વળે કદમબોસીમાં.
નૂરજહાન : શાહજહાનને કહાવજો, ખાન આઝમ !
બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ
ચરણવન્દના સ્વીકારે છે, આશિષ કહાવે છે.

(ચારે ય શાહઝાદાઓને પંપાળતાં પંપાળતા)

દાદાજાનની સંગાથે, શાહઝાદાઓ !
પધારશોને કાશ્મીરની કુંજોમાં ?
ત્હમારા જેવજેવડી ત્ય્હાં
કમળપૂતળીઓ રચાવીને પરણાવીશું.
ઔરંગઝેબ : હું આવીશ, અમ્મીજાન !
ને પરણીશ કમળપૂતળીને.
પણ ઇસ્લામમાં પૂતળીને પરણાય ?
જહાંગીર : ખાન આઝમ ! કાશ્મીરની તૈયારી રાખજો.

લોહરગઢના ખ્વાબગાહ મહેલમાં
બે રાત્રિ સ્વપ્નાં ભોગવી વિચરશું
પછી પૃથ્વી ઉપરની સ્વર્ગકુંજોમાં.

ખાન આઝમ : ગુરુ અર્જુન સાહેબને
લાવ્યા છે લાહોરથી.

જહાંગીર : એમનો યે આજે ઈનસાફ ?—

ખાન આઝમ : ધર્મગુરુ છે, શિષ્યોના શિરછત્ર છે ;
ન્યાયધ્વજી બાદશાહ ન્યાયાસને વિરાજે
તો ન્યાયતુલા સમતોલ રહે
દંડના તનખા ભરવાની ના પાડે છે.

(તેજ જેવા શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરેલા કેવળ છુટ્ટા શીખગુરુ અર્જુન સાહેબ આંખડીમાં ગગનમંડળ માપતા આવે છે.)

જહાંગીર : નમસ્કાર, ગુરુ સાહેબ !

ગુરુ અર્જુન : સત્ શ્રી અકલ, શાહેનશાહ !

જહાંગીર : દંડ ભરવાની ના પાડો છો ? ગુરુ સાહેબ !

ગુરુ અર્જુન : બાદશાહીના ખઝાના ભરવાને
અમ ગરીબો કને તનખા ક્‌હાંથી ?

જહાંગીર : ગુરુ છો, સન્ત છો, ધર્માચાર્ય છો :
બાદશાહના દુશ્મનને દેવા તનખા છે,
બાદશાહને દેવા તનખા નથી : એ શું ?

ગુરુ અર્જુન : દુશ્મન કે મિત્ર, રંક કે રાય,
હિન્દુ કે મુસલમીન :
સહુ સરખા છે સત શ્રી અકલને.

વર્ણ ને જાત તો વસ્ત્રો છે ઓઢેલાં ;
મ્હોટેરો તો છે માનવી માંહીનો.
એક છે, અવિનાશી છે
સહુનો યે આતમરામ.
શાહજાદાને નહિ, શાહના દુશ્મનને નહિ,
રંકને સહાયતા કીધી'તી.
પાંખતૂટ્યા પંખેરૂને ચણ નાંખી'તી
અકબરશાહના કીધા અહેશાન વાળવા.
અમે છીએ રાગદ્વેષથી પર.
જગત્ગુરુ નાનકશાહના વંશજનો
ધર્મ જ છે રંકને રોટી દેવાનો.

ખાન આઝમ : તારણતરણનું તીર્થધામ સ્થાપ્યું,
હરમન્દિર માંડ્યું, અમૃતસરોવર બન્ધાવ્યું :
ગ્રન્થ સાહેબ ગૂંથી સંઘને સમર્પ્યો.
વડિલ બન્ધુ પૃથ્વીચન્દ્રને ટાળી
ગાદી પામ્યા છો ગુરુદેવની.
ગુરુજીએ ખુદ સદ્બોધ શો લીધો ?

જહાંગીર : બાદશાહના બંડખોરને ટીકો કરવાનો !
ગુરુજી ! બે લાખ રૂપામ્હોરનો દંડ.
બંડખોરને ટીકો કીધાની એ કીંમત.

ગુરુ અર્જુન : ટીકો કીધો'તો અકબરશાહના યુવરાજને.
સંન્યાસીઓને શું કામ છે દોલતનું ?
શાહને જોઈએ તે શાહનું છે;
પોતે લે ; બાદશાહના હાથ લાંબા છે.

ગુનોહ કીધો નથી કે દંડ ભરૂં.
ગુરુદેવનો સકલ ભંડાર છે
રંકને, નિરાધારને, એકપંખાળાને કાજ.
શીખોના શાહને દંડનાર શાહ કોણ ?
અમારો બાદશાહ એક છે :
સત્ નામ સાહિબનું.
અને એના સત્પન્થના સત્નામીઓ.
સત્ શ્રી અકલ !

(સત્ શ્રી અકલનો બ્રહ્મનાદ પોકારે છે, જમનાજીનો ઘાટ ગાજે છે.)

ખાન આઝમ : ગુરુજી ! ગુણગરવા છો, ભૂલો છો :
શિષ્યો ઉઘરાવશે દંડનો ફાળો.—

ગુરુ અર્જુન : શપથ છે ગ્રન્થ સાહેબના,
શપથ છે ગુરુદેવ નાનકશાહના,
બાદશાહને દંડ ભરે કો ગુરુ કાજે તો.
સાહેબની મરજી કિસ્મતને ઘડે છે.
કુરબાનીમાં આનન્દ છે સન્તોને,

જહાંગીર : ખાન આઝમ ! એ જ કિલ્લો,
લાહોરનો લોહગઢ દ્યો ગુરુજીને.
ખૂશરૂના સાબેલાને ત્યહાં શૂળી દીધી'તી.
ઉપર વજ્રની ભોગળ ભીડજો.

ગુરુ અર્જુન : સત્ નામ સાહિબનું:
જગત તો છે આ આળપંપાળ.

(ગુરુ અર્જુનશાહને લેશને બે ઉમરાવો જાય છે. એક ધનુષ્ય ઉપાડી બે સેનાનીઓ ને એક અમીર આવે છે.)

અમીર : બુલન્દબખ્તી હો બાદશાહ સલામતની.
ગુજરાતે ઘડેલું છે આ મહાધનુષ્ય.
શાહબાપુના દૂધભાઈ મીરઝા કોકાના કુંવરે,
મીરઝા શમ્સીએ પાઠવ્યું છે.

જહાંગીર : કમાન છે જાણે વજ્રદંડ.
એ ચાપનો ચઢાવણહારો કોણ ?

અમીર : શહેનશાહી દરબાર વીરનો સાગર છે.
હરેક જંગબહાદુર ચ્હડાવશે એ ચાપ.

(કાબૂલીસ્તાનના સંગશરીરી એક ખાન આવે છે, ચાપ ચ્હડાવવા મચે છે, શરમિન્દા પડે છે. મીરઝા મહમ્મદ અખાડામાં આવે છે.)

મીરઝા મહમ્મદ: કાબૂલીસ્તાનમાં બન્દૂક પેઠી, તીર ખૂટયાં.
પત્થર ફોડો, પણ પોલાદ ન વીંધાય
તમ પર્વતવાસીના પર્વતઘાવથી.
લાવો એ લોહકમાન.

(મહાધનુષ્યની શીંગડાણી એક ધરતીમાં રોપી બીજીને વાળી એટલી સમીપે આણે છે કે જાણે ચાપભંગ થશે. ટંકાર કરી બાણ મારે છે, છોડે છે, લોકમેદિની ને જમનાજલ ઓળંગી સ્હામી પારનાં ઝાડીઝુંડમાં બાણ સમાઈ જાય છે.)

જહાંગીર : એક હઝારી છે, મીરઝા !

દોઢહજારીનો કમરબંધ બાંધજો.

આસફખાન: બાદશાહ સલામતની ખુશમિજાજી છે ?
ચતુરે કીધું આપનું ચઢાવણ.
શાહ નિરખે સમશેરના ઝટકાનું જોર.

નૂરજહાન : બાદશાહ દેશે બાદશાહી બક્ષીસ
સમશેરિયાને સમશેરબાજીનું.

આસફખાન: લાવો એ ગોળીમૂવો શેર.

(ચારપાઇ ઉપર ચાર સેનાનીઓ ગોળીવિંધાયેલો સિંહ લાવી અખાડા વચ્ચે મૂકે છે.)

આસફખાન: વડલે વડવાઇઓ લટકે એમ
શેરને લટકે છે ગાઢ કેશાવલિ.
એ કેશાવલિની આરપાર
એક ઝટકે કાપશે કોઈ
સિંહનો ગરદનસ્થંભ ?

મીરઝા મહમ્મદ : અણંડવજાની સમશેર આપો તો.
આંબાનાં થડ વધેર્યાં છે :
એમ વધેરૂં શેરનું દેહથડ.

(રાજસભા કુતૂહલની આંખે નિહાળી રહે છે બાદશાહ જહાંગીર પોતાની સમશેર ખોલી ધરે છે.)

જહાંગીર : લીજિયે, સરદાર સાહેબ !

નૂરજહાન : ભુખારામાં ઘી, બદણામાં પાણી પાયું .

કાબુલિસ્તાનમાં મૂઠ ચ્હડાવી છે.
લ્યો, મીરઝા ! આ બાદશાહી સમશેર :
હીરે જડેલી, ને હીરા શી અખંડવજ્રની.

(ઘૂંટણિયે પડી મીરઝા મહમ્મદ બાદશાહી તેગ લે છે નમી, કુરનસ કરી, ઉઠીને રીંછને પગલે અખાડાના ચોકમા ઘૂમે છે, સમશેરના પટા ખેલે છે, બાહુ છુટ્ટા કરે છે. બાજઠ ઉપર શેરને થડ શો ઉભો રાખે છે. મીરઝા વળી ઘૂમણે ચ્હડે છે. ઘૂમતા ઘૂમતા અવળા હાથનો એક ઝટકો શેરની ગરદનકોઠી ઉપર મારે છે, જાણે વીજનો ઝણકારો વછૂટ્યો. કપાયેલી વડવાઈ જેવી અડધી ચાળ કપાઈ પડે છે, શેરનુ થડ ઉભુ રહે છે, તડબૂચ શું શિર રગડતુ રગડતુ બાદશાહના ચરણો નીચે જઇ પડે છે)

જહાંગીર : શાહ્બાશ, મીરઝા મહમ્મદ શેરબદાનીમ !
એ સમશેર રાખો શાહના દુશ્મનને કાજ.

નૂરજહાન : પાના ઉપર આપશે સોનામહોરો.
સલ્તનતનું શૂરાતન ચ્હડતે પૂર છે.

ઓસફખાન: (અન્દર જઈ પાછા આવીને)
કાબૂલથી પરન્દા કાસદ આવ્યો છે,
બંડનો દાવાનળ સળગ્યો છે ત્ય્હાં.

(ઉમરાવો આઘાપાછા થાય છે. રાજમન્ત્રણાના મન્ત્રીઓ બે ડગલા સમીપે સચરે છે.)

જહાંગીર : કાબુલના ડુંગર વારવાર સળગે છે:
એ ઘાસને સામટુ સળગાવોને.

નૂરજહાન : શિપેહસાલાર મહોબતખાનજીને પાઠવો,

બાદશાહી જયધ્વજ રોપી આવે
કાબૂલને રાજદુર્ગે.

જહાંગીર : હા; બહાદૂર છે, દૂરઅન્દેશ છે
એ રાજપૂત સિપેહસાલાર.

ખાન આઝમ : જહાંપનાહ !—

જહાંગીર : પંખીપાંખે ઉડતી સાંઢણીએ, ખાન આઝમ !
શાહબાનૂનું ફરમાન ભેજજો.

ખાન આઝમ : (જતા જતા સ્વગત)
બીજો આ મંડાણો જંગ
પંજાબના પંચેન્દ્રિય શા પાંચે આરે.
મહાબત અવળો ઉતરશે.

જહાંગીર : નૂર ! નિરખીને નવી સોનામહોર ?
વાંચ મુદ્રાલેખ, ને ઉછાળ
ખાસોઆમને ઝીલવાને કાજ.
સુવર્ણે સુન્દર થયું ત્હારા નામાક્ષરોથી.

નૂરજહાન : તું નહિ કરે એટલું ઓછું :
જહાંગીરને જગત શોભાવવું છે ને ?

(નવીન સોનામહોર લઈ ચુમ્બન કરે છે ; મુદ્રાલેખ વાંચે છે)

બ હુકમે શાહ જહાંગીર યાફ્ત સદ ઝેવર,
બ નામે નૂરજહાન બાદશાહબેગમ ઝર.

(ભાગ્યદેશી ચન્દ્રકસ્થાને સુવર્ણમુદ્રા ચાપે છે.)

કંઈ કંઈ સ્વપ્નાં સરજે છે
જહાંગીર ! તું ય તે.

જહાંગીર : નૂરે જહાન છે મ્હારા આત્માનું નૂર.
રૂપામહોરે ખુદાને સંભાર્યા,
સોનામહોરે સૌન્દર્યને સંભાર્યું મ્હેં.
શાહેનશાહની શાદબખ્તીની આ વરધે
સમર્પું છું ઐતમાદ–ઉદ્–દૌલાની જાગીરો,
ને ત્રીશ હજારીનો નિશાનડંકો.
ભોગવજે બાદશાહી જાહોજલાલીથી.
આજે ત્હેં ય જમાડ્યા સલ્તનતના ફકીરોને.
સુન્દરીઓના એ આફતાબ !
કેટકેટલી તું સરજે છે
નૂરની વાડીઓ મ્હારે માટે ?
ત્હારાં સૌન્દર્યની સરજેલી
કુંજનિકુંજો ગણી જોજે, નૂર !
કેટકેટલાં છે એ આનન્દનાં ઉપવન ?
મ્હને નથી આવડતું, નૂર !
ત્હારા જેટજેટલું સૌન્દર્યસૃજન.
અનોખી સૃષ્ટિની તું છો વસનારી-
સુન્દરતા યે સુન્દર થશે તુજ નામાક્ષરે.
વરસાવ સોનારૂપાનો વરસાદ.

(નૂરજહાનના નામાક્ષરોથી અંકિત સોનામ્હોરો, સોનારૂપાની બદમો સગાથે, બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ બાદશાહી ઝરૂખેથી મનુષ્ય-મેદનીમાં ઉછાળે છે; નીચે ખાસોઆમ ઝીલે છે; સૌભાગ્યલક્ષ્મી ગણી કોઈ કોઈ તો માદળિયામાં મૂકે છે.)

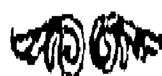
લોકમેદિની : જય બાદશાહની બુલન્દ બખ્તીનો !

જય બાદશાહબેગમની બેહસ્તીનો !

জাহাঙ্গীর—নূরজাহান

খণ্ড গীতি

પ્રવેશ પહેલો

ઝેલમને કિનારે કેદમાં

(ઝેલમની ભમ્મરકાળી ભેખડ ઉપર રાજનગરી જેવી બાદશાહી છાવણી વિસ્તરીને પડી છે, મધ્યે રાજમહેલ સમોવડો કિનખાબનો રાતો બાદશાહી તંબૂ ખડો છે. પાંચ રાજપૂત સમશેરિયા સિંહદ્વારે પહેરો ભરે છે. ભીતરના ભાગમાં વાઘ જેવો જંગબહાદુર મહાબતખાન આવે છે, ને પોકારે છે.)

મહાબત : બાદશાહબેગમ ! પધારશો ?

(ચડતું જલફૂવ્વુ–ચડતું જલતરતું પોયણું જલતરંગાવલિમાં ડોલતું હોય એવી મદડોલન્ત ગતિથી વિચારડૂબી બાદશાહબેગમ નૂરજહાન, આંગળીરેખા ઉપર મસ્તક ડોલાવતી, પીંજર પૂરાયેલી સિંહણને પગલે પધારે છે.)

નૂરજહાન : રાજપુત્રોના સિપેહસાલાર
શું માગે છે આજ ?

મહાબત : માગવા નથી આવ્યો, આપવા આવ્યો છું.
લ્યો આ બાદશાહી ફરમાન.

નૂરજહાન : શાનું ફરમાન ? જંગબહાદુર !
જંગનું આહ્વાન આપતા હશો.

મહાબત : મૃત્યુનું.

જામાતૃને મારેલા કાંટાના ચાબુકનો ઇનસાફ:
શાહજાદા પરવીઝનું હુકમપત્રક.

નૂરજહાન: લાવો, લાવો એ શાહી ફરમાન.
પ્રેમનાં હો કે મોતનાં હો,
બાદશાહનાં સહુ ફરમાન
બ સરોચશ્મ વન્દનીય છે મ્હારે.

(જગબહાદુર બાદશાહી ફરમાન આપે છે. ફરમાનની ચશ્મબોસી કરી શાહબેગમ તે વાંચે છે, વિચારે છે. મહાબતખાન વિમાસણમા પડે છે.)

મહાબત : હું રાજપુત્ર છું ? કે મુસલમીન ?
નથી એકકે ય ધર્મ પાળતો;
રાજપુત્રનો કે મુસલમીનનો.
ત્રિલોકયશસ્વી, ક્ષત્રિયત્વના અવતાર
મહારાણા પ્રતાપનો હું ભત્રિજો
સ્રીહત્યાનાં કાવત્રાં રચું છું.
—પણ સૌન્દર્ય આવાં હોય ?
આ તે સુન્દરી કે નાગણી ?
સુન્દરતાની લહરીઓમાં અત્યહારે
શાં શાં નથી ઉછળતાં ઝેર ?
સૌન્દર્યના દીવા, ઓ દુનિયા !
ત્હારામાંથી ગુલ થઇ જાવ.

(નૂરજહાન દ્રઢતાથી સ્હોડ સ્વીકારે છે; એ જોઇને)

પાંખો બીડતી બાજપંખિણી શી

કેવો સંકોરે છે પાલવ ?
જાણે સિંહણ સામને ઉતરી !
સોનાના મુગટ સરિખડા
કમલસંપુટ સમા મસ્તકમાં
શા શા તરંગો ઘોળાતા હશે ?

(ફૂલની કળીઓ ઉઘડતી હોય એમ ધીરે ધીરે આંખડીઓ નૂરજહાન ઉંચી કરે છે, પરિમલ સમાં સ્મિત ને મીઠાશથી સિપેહસાલારને નવાજે છે)

નૂરજહાન: જંગબહાદુર ! એક પ્રશ્ન પૂછું ?
મહાબત : છેલ્લી ઘડીએ સહુ સવાલ હક છે.
નૂરજહાન: મ્હારો જહાંગીર છે ત્ય્હાં સૂધી
મ્હારી છેલ્લી ઘડી હજી દૂર છે.
એક વારકો તો પાછો વાળીશ
અજલના યે ફિરિશ્તાને.
જહાંગીરે બહુ પાયાં છે મ્હને અમૃત :
એકાદ વિષનો પ્યાલો ભેજે,
મ્હારે મન તો એ અમૃતકટોરો છે.
જંગબહાદુર સિપેહસાલાર !
કેદી બાદશાહને કેદ-ડેરામાંથી
ફરમાન પાઠવવાના અધિકાર રાખ્યા છે ?
સિપેહસાલારની સેના તે સ્વીકારશે ?
મહાબત : (ઘડીક વિચારે છે, ઉત્તર જડતો નથી. આખરે)
વિચારવાનું વઝીરોને છે.
સિપાહીઓએ વિચારવાનું નથી,

ફરમાનનો અમલ કરવાનો છે.

નૂરજહાન : તો ખોલો યુદ્ધયશસ્વી સમશેર
સારી સલ્તનતમાં જયડંકે નાચન્તી,
ને કાપો, મુગલાઈના ઓ સિપેહસાલાર!
નિઃશસ્ત્ર સ્ત્રીજાતિની ગરદનને.
ઇતિહાસ અમૃતાક્ષરે નોંધશે
મલપતા રાજપુત્રના એ વિજયરંગ.

(દુશ્મનનાં બાણોથી અનિકમ્પિત જંગબહાદૂર મહાબતખાન સુન્દરીનાં વચનબાણથી કંપે છે મહાસંગ્રામના મામલાઓમાં અપરાજિત મહાબત પરાજય પામે છે)

મહાબત : બાદશાહ જાણે, શાહજાદા!
ને બાદશાહબેગમ જાણે
બાદશાહી ફરમાનની એ વાર્તા
હું છૂટવા માગું છું એ કથનીઓમાંથી.

નૂરજહાન: તો રજા છે મ્હને
જહાંગીરશાહની પાયબોસીની?
મ્હારૂં મોત પણ સુધરશે.

મહાબત : (વીજળી વાગી હોય એવો ચમકે છે સ્વગત વિચારે છે.)
મોતનું નગારૂં વગાડું છું,
તે જગત સંકેલવાની ઘડીએ
સુન્દરીને ત્હેના સ્વામીદર્શનની
મ્હારે—ક્ષત્રિયપુત્રે શી રીતે ના પાડવી?

(ડગમગતા, ડોલતા, રુદન શા સ્વરથી ચાસન)

કેદીને શું અર્જ કરવી છે ?

નૂરજહાન: મ્હને યે કેદ કીધી હશે ? નહીં ?
ઝેલમના જંગમાં, જંગબહાદુર !
બાણોના વરસાદ વરસતા'તા ત્ય્હારે
કઇ બખોલે સન્તાઇ બેઠા'તા વાઘ ?
દીઠી'તીને તેગની તે નાગણી ?
ને બાણનાં એ ઉડતાં સાપોલિયાં ?
બચી ગયા એમના ડંખ ચાખતાં :
એ સમશેરદર્શને શું ભૂલી ગયા ?
વરસાદ જેવી વરસતી એ બાણઝડીઓ ?
શું કરૂં ? બાલકને બાણ વાગ્યે
ઉમરાવોએ વારી,–બળજોરીથી વાળી :
નહિ તો ઓર ઉતરત ઝેલમનો જંગ.
અજીત શિશોદિયા ને શક્તાવતોને
એક સુન્દરી ત્ય્હારે હરાવત.
શાહબાનૂના ત્રણ–ત્રણ મહાવત હણાયા :
ચોથા મહાવતે હાથી રણમાંથી વાળ્યો,
ને વીંધાઇ પડ્યો તે મ્હારા જ બાણથી.
હેબા દીધી હોત ઝેલમના જંગમાં,
તો મહાવતને મૃત્યુ પાનારૂં વજ્રબાણ
બીજા કો બહાદૂરની છાતીને ચીરત.
બાદશાહબેગમને કેદી કીધી હશે
ત્હમારાં યુદ્ધપરાક્રમોથી ત્હમે ?—નહીં ?
કે સ્વીકારી છે સ્વયં આ કેદ

મ્હારા જહાંગીરની દુઃખભાગિણી થવાને ?
જંગબહાદુર ! સીકેદી સન્મુખ આજે
મૃત્યુનું ફરમાન લઇ ખડા છોઃ
ગઇ કાલના ઝેલમના પટમાં
સામનામાં સ્હામે કાં ન્હોતા પધાર્યા ?

મહાબત : જંગઘેલી જોગણીને માથે બેસાડી
મદઘેલો હાથી ધૂસતો'તો ઝેલમમાં ત્ય્હારે.
યુદ્ધની દેવી ત્ય્હારે તો
મોતના રાસ રમતી'તી ત્ય્હાં.
નટરાજ નહિ, પાર્વતીજી તાંડવ ખેલતાં'તાં.

નૂરજહાન: ત્હમારા બાદશાહને યે કેદ કીધા
કપટથી ? કે શૂરાતનથી ?
પોતાના શહેનશાહને કેદ કરવા,
ક્ય્હારનો એ સિપેહસાલારનો ધર્મ ?
ઓ સમશેરધારી વીરવંશજ !
વીરત્વને લજાવે છે દગાબાઝી.
ક્ષત્રિયત્વને ને દગાબાઝીને તો પૂર્વે
પૂર્વ ને પશ્ચિમ જેટલાં છેટાં હતાં.

(બાઘેલી સિંહણ સમી સુન્દરીના પંજાના તીક્ષ્ણા ઘાવ સિપેહસાલારથી નથી સહ્યા જતા. કટાળીને, બોઝળી જઇને, દંડતાની સાંકળો તૂટતી હોય તેમ)

મહાબત : ચાલો અજલના ફિરિશ્તાની પાસે.
સ્હમજી લ્યો બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ.

(સ્વગત)

શયતાનને યે સબક પઢાવે
એવી છે આ જગત્સુન્દરી.

નૂરજહાન: ભયંકર છો, પુરુષવ્યાઘ્ર! વીર પુરુષ ને.
સુન્દરી શૂરવીરથી નીડર છે સદા.

(બાદશાહી તખ્તની સોનવેલમાંની રેશમકનાત એક ઉપડે છે. પાંજરામા પૂરેલા સિંહ સમા જહાંગીરશાહ વિચારગ્રસ્ત મહી રહેલતા દર્શન દે છે. વારે વારે ગમ્ભીરતાથી એક ગ્રન્થમાં જૂવે છે, વાચે છે, પાના ફેરવે છે.

નજીક જઇને, ઘૂંટણિયે પડીને, કદમબોસી કરીને, કર ઝાલીને નૂરજહાન જહાંગીરશાહને ઉભા રાખે છે.)

નૂરજહાન: જહાંગીર ! હું જાઉં છું.

જહાંગીર : (વિચારતન્દ્રામાંથી જાગીને)
ક્યહાં ? નૂર ! ક્યહાં ?

નૂરજહાન : (ફરીથી નયન વડે કરચુંબન કરીને)
આ હાથે બાદશાહી ફરમાન આલેખી
મ્હને મોકલાવી છે ત્ય્હાં:
કિયામતને કાંઠડે,
દુનિયાને પેલે આરે.

જહાંગીર: કોણ ભાખે છે એવું ?

નૂરજહાન: જંગબહાદુર સિપેહસાલાર મહાબતખાનજી.
જઈને જીન્નતને આરે ઉભીશ;
ને સ્વર્ગકાંઠે ઉભી ઉભી
વાટડી જોઇશ મ્હારા જહાંગીરની.

જહાંગીર વિનાનાં તો હવે
સ્વર્ગે મ્હને સૂનાં લાગશે.
ભાગ્યચક્ર શા ફરતા ઓ આસ્માન !
જે જે દાખવ્યાં ત્હેં તે દીઠાં:
સંયોગ દીઠો, વિયોગે દીઠો;
ને વિયોગની ઘડીની ઘંટા યે સાંભળી.

(ચરણચુમ્બન કરે છે. દામન ઝાલી નયનબોસી કરે છે. ભોંયતળ વેલીને ઉપાડ્યા પેઠે બાદશાહબેગમને જહાંગીરશાહ ઉઠાડે છે.)

જહાંગીર : (મહાબતખાન ભણી ફરીને)
મહાબત ! તું બાદશાહ ? કે હું ?

મહાબત : જહાંપનાહ પાદશાહ.
મહાબત તો બન્દગે ખાક છે.

(બાદશાહની પદધૂલિ લઈને શિરે ચ્હડાવે છે)

જહાંગીર : મહાબત ! ત્હારાં ફરમાન ? કે મ્હારાં ?
સલ્તનતનો મુગટ કોને માથે ?

મહાબત: જહાંપનાહનાં ફરમાન:
સલ્તનતનો મુગટ શાહાનશાહને માથે.

(ઘૂંટણિયે પડી શહેનશાહની ચરણવન્દના કરે છે.)

જહાંગીર : તો ત્હેં લખાવેલું ને મ્હેં લખેલું,
લાવ, મ્હને પાછું આપ
એ બાદશાહી ફરમાન.

બાદશાહત નથી ઉથલાવી નાંખવી:
નૂરજહાનને જીવવા દે.

મહાબત : બ સરોચશ્મ, જહાંપનાહ !
શહેનશાહની આજ્ઞા, મ્હારો તે અમલ.

(શાહી ફરમાન બાદશાહને આપે છે.)

જહાંગીર: આ ફરમાન ફાડું છું ત્યહારે !

મહાબત : જેવી બાદશાહી બુલન્દબખ્તી.

જહાંગીર : મોતના એ ફરમાનનું મોત થાવ.
શાહબાનૂની અલાબલા ઉતારી
દિશદિશમાં વેરૂં છું આ.

(ફરમાન ફાડી, શાહબાનુને મુખડે ઓવારી, પતંગિયાં શા ચીરા હવામાં ઉડાડે છે)

મહાબત : શહેનશાહી રૂખસદ છે મ્હને ?

નૂરજહાન: ઠીક માંડી છે, હો, જંગબહાદુર !
હિન્દુઓના મન્દિરની પેઠે.
દેવને ન્હવરાવે તેમ ન્હાય,
ને ખવરાવે તેમ ખાય,
ને પોઢાડે તેમ પોઢે:
ને પૂજારી દેવને નામે પૂજાય.
અયિ વીરશિરોમણિ સિપેહસાલાર !
ત્હમે હિન્દુ છો ? કે મુસલમીન ?

(સહુની જીન્દગીમા એક અનુત્તર પ્રશ્ન હોય છે. જીન્દગીનો એવો અનુત્તર પ્રશ્ન પૂછાતાં શૂરવીરને અણછાજતી શરમિન્દગી સિપેહસાલાર દાખવે છે.)

મહાબત : શહેનશાહ ફરમાવે તે.
શાહબાપૂને તો એક જ હતા
હિન્દુ તેમ જ મુસલમીન.

જહાંગીર : "હિન્દુ હમેશ હો, હો મુસલમાં કભી કભી"
જંગબહાદુર એ ધર્મ પાળે છે.
રજા છે, મહાબતખાનજી !
રાઝીથી તો જાવ છો ને ?

(ઝમીનબોસી કરી સિપેહસાલાર જવા વળે છે. જતા જતાને)

મહાબત ! ખુર્રમ ક્યહાં છે ?

મહાબત : સિન્ધના મહારણપગથારમાં.
ઈરાન જવા ઇરાદો સાંભળ્યો છે,
શાહદાદા હુમાયુનશાહને પગલે પગલે.

જહાંગીર : શાહઝાદાનો બળવો શમ્યો નહિ.

નૂરજહાન : મહાસેનાની વ્યૂહરચના ક્યહારે છે ?
કાબૂલ પાઠવો છો તે મહાસૈન્ય
બાદશાહને તો બતાવશોને ?

મહાબત : હમણાં નથી, બાદશાહબેગમ !

જહાંગીર : ખાન આઝમ આસફખાનજીને કહેજો
શાહદરાનો મકબરો હજી અધૂરો છે.

મહાબત . ખાન આઝમ છે અટકના દુર્ગમાં,

સિન્ધુની સનાતન પાળને તીરે.
જહાંગીરશાહનાં જય ને જાહોજલાલી
ચારે દિશાઓને ઉચ્ચારતા
શાહદરાના ગગનચુંબી મિનારાઓના
ચાર–ચાર માળ મંડાયા છે:
છત્રીઓ જ અધૂરી છે, જહાંપનાહ!

જહાંગીર : ખ્વાબગાહમાં નીંદ ન આવી,
ને ઝેલમતીરે ડેરા માંડયા:
તો ત્હેં હરી લીધી બાદશાહી નીંદ.
શાહદરામાં તો સુખે નીંદરવા દેજે.

(સ્મિત ફરકાવતો સિપેહસાલાર આરાવલ્લીના દીપડાને પગલે સિધાવે છે.)

નૂરજહાન : શાહદરાના મકબરાની તો
નૂરજહાન થશે સુજાવરણ.
શું વાંચતા હતા બાદશાહ?
ક્યહાં ઉડતા'તા સૂફીઓની પાંખે પાંખે?

જહાંગીર : ફિલસુફીની નહિ, ઇશ્કની પાંખે ઉડતો'તો.
લિસાને ગેબ વાંચતો હતો;
શુકુન જોતો હતો દીવાને હાફીઝમાં,
પ્રેમની એ અખૂટ ભાગીરથીમાં.
પરીઓની પાંખના દર્શનની પેઠે
શુભના સુણાળવા સન્દેશ
આવે છે ને આથમે છે.

નૂરજહાન : જહાંગીરશાહનું શુભ જ છે સદા.
સલ્તનતના ઓ સોહાગમણિ !
ત્હારો સોહાગ અણઆથમ્યો રહેશે
જહાનમાં ને જન્નતમાં ય તે.
ત્હારી જીત છે બન્ને જગતમાં.
મ્હારા આયુષ્યના આધાર !
ઝીન્દગીની જાહોજલાલી
જહાંગીરે નૂરજહાનને દાખવી:
મૃત્યુની સલ્તનતની શાહાનશાહી
નૂરજહાન દાખવશે જહાંગીરશાહને
દુનિયામાં ને સ્વર્ગનાં યે ઉપવનોમાં.
નિત્ય નિત્ય ફૂલડે પૂજીશ
એના ઉમ્બરા ને ટોડલા,
એનાં ભીતર ને બાહર,
દિલકુશાના દિલ વિશાળા ગુલઝારોમાં.
શહેનશાહનું જતન કરશે શહેનશાહનાં.
દુનિયાં ન દીઠું દેખશે કે
રંકને બાદશાહે બાદશાહણ બનાવી,
તો બાદશાહણને રંક થતાં આવડે છે.
નૂરજહાન પ્રેમની ભિખારણ થશે,
ને પાડશે જગતમાં પ્રેમનો બાંગ.
અમ ગરીબોની કબ્રને પત્થરે
નહીં હોય ફૂલ, કે નહીં હોય દીપ;
નહીં હોય પંખીની પાંખના ઓરછાયા

કે બુલબુલની બંસરી.

બાર મઝારે મા ગરીબાં
નેહ ચિરાગ્રી, નેહ ગુલી:
નેહ પરે પરવાને યાબી,
નેહ સિદાયે બુલબુલી.

ઝીન્દગીનો સૂરજ આથમે
પછી અજવાળાં શાનાં હોય ?

જહાંગીર : મ્હારો તો સન્મુખે જ છે
ઝીન્દગીનો ચન્દ્ર.

(નૂરજહાનના નમાવેલા વચનચન્દ્રને હૈયામાં લે છે. ઝીન્દગીના ચ્હડેલા થાકને હળવે પગલે, હાથી ને હાથિણી સરિખડા, બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ, ઉરના ને સલ્તનતના ભાર નીચે જાણે દબાતા ચ્પાતાં જેવા, તખ્તના ભીતરમાં સિધાવે છે.)

—•◦•—

પ્રવેશ બીજો

થરપારકરના મહારણમાં

(થરપારકરના મહારણમાં હૈયા રો એક ઝરો ને તીરે ઝુંડ છે. એ ઝુંડમાં થોડાક તમ્બૂઓ નાંખી શાહજાદા શાહજહાનની છાવણી પડેલી છે. તમ્બૂઓને ખીલે ખીલે અરબી ઘોડા બાંધેલા છે. વચ્ચે એક હાથી ને એક હાથિણી ઝૂલે છે.

ઝરાના તીરની હરિયાળીમાં ઝુંડછાયામાં સારસની જોડલી સમોવડાં શાહજાદા શાહજહાન ને અર્જુમન્દ બાનૂ બેઠેલાં છે. શાહજહાન વિચારગ્રસ્ત છે અર્જુમન્દ બાનૂ આશાનું ગીત ગાતાં ગાતાં શાહજાદાના વાળમાં અંગુલિરેખાઓ પરોવતાં પરોવતાં પંપાળે છે.)

અર્જુમન્દ બાનૂ: આશા-આશા અમરનામિની૦ ધ્રુવ

ધોમ ધખે કે ઝડીઓ વરસે:
વીજ ઝબૂકે, વનદવ દરસે;
એક એ પાંખ છાયે અન્તર્યામીની.
આશા અમરનામિની.
આશા-આશા અમરનામિની.

ગાઢ અન્ધારાં, વિરલ ઉજિયારાં;
રણવગડાના ભૂલામણા આરા:
અખંડ જ્યોતિ ત્યહાં યે વિશ્વસ્વામીની·

આશા અમરનામિની.
આશા-આશા અમરનામિની.

શાહ ખુર્‌રમ ! હતાશ શું થાય છે ?

શાહજહાન: જોયાંને ફરતાં બળબળતાં રણ ?

અર્જમન્દ બાનૂ: આપણાં અત્યહારનાં ભાગ્ય સમાં.

શાહજહાન : આ રણમાં વાતા મહાવાયુથી યે
હોલવાતો નથી ત્હારો આશાદીપ ?

અર્જમન્દ બાનૂ: ધરતી ધરી ઉપર ઘૂમે છે,
કાળચક્ર આસ્માન જેવું ફરે છે:
આજે અન્ધારૂં ને કાલે ઉજાસ.
શાહજાદા !

શાહજહાન . શાહજાદો મા કહે મ્હને.
ખંજર શો ખુંચે છે એ બોલ.
મેવાડ જીતી મુગટમાં માંડયું,
ને દક્ષિણ જીતી ચરણમાં ધર્યું,
માત્ર એ જયપ્રસંગો શિવાય
બાદશાહે લેખ્યો નથી મ્હને શાહજાદો.

અર્જમન્દ બાનૂ : આજે ઉભવા ધરતી નથી,
રણતડકો નિવારવા છત્ર નથી;
છતાં, પ્રાણાધિક ખુર્‌રમ !
ત્હારી ભાગ્યરેખા ભાખે છે
તું શાહજાદો છે, શાહજહાન છે.
બીજાઓ પત્થર જેવા હો યા નહિ,
ખુર્‌રમ મ્હારો દેવદડો છે:

શાહજહાન : હિન્દને હમણાં તો છેલ્લી સલામ.
આ થાકેલા આપણા યોદ્ધા,
ને એથી યે થાકેલા આપણા સરદારો,
અને હું યે થાક્યો છું બળવાઓથી
એક નથી થાકી તું, અર્જુમન્દ !
સ્ત્રીજાતિ એટલે અવિરામ મહાશક્તિ.
ઊગે કે આથમે, અજવાળામાં કે અન્ધારામાં.
જીન્દગીની પાનખરમાં ને વસન્તના,
અખંડ એક તું જાગ છે અણથાકી
જાણે મ્હારા ભાગ્યની જાગતી જ્યોત
સોગન્દ છે આસ્માનો જમીનના,
એવું કરીશ કે જગત વાંચશે સદા
આપણા પ્રેમના અનન્ત કીર્તિલેખ.
ત્હારી ને મ્હારી ચાર આંખો સરિખા
ચાર કુમારોને દેહલી પાઠવ્યા.—
અર્જુમન્દ બાનૂ: શાહબેગમ સ્હરાજે બાન આવ્યા,
આપણે સ્હમજ્યાં ભણશે ને ઉછરશે
નાનાજાનના દેહલીના દરબારમાં.
શાહજહાન : ત્યહારે યે બાનજાદી ન સચરી સહિયરિયે
રણઝાળોમાં ફૂલપાંખડી કરમાઇ જશે તો ?
અર્જુમન્દ બાનૂ: ફૂલ કોણ ? ને પાંખડી કોણ ? ખુદ્દા !
શાહજાદો કે બાનજાદી ?
હા, હું ત્હારી પાંખડી તો ખરી.
ફૂલને નહિ શોભે રણની જે ઝાળ,

ને રણસિંહાસનેથી પાછો પરવર્યો
શિશોદિયાઓના મેવાડને સિંહાસને.
સૌરાષ્ટ્રને સાગરતીરે ઝૂલન્તા
ચન્દ્રમૌલીનો ચન્દ્રમુગટ ઉતાર્યો,
મૂર્તિખંડકે મહામૂર્તિ ખંડીને
મૂર્તિખંડ મક્કા શરીફ મોકલ્યો,
ગઝનવીની શહેનશાહી ભેટ તરીકે.
કહે છે કે દેવ પછી ભૂત થયા,
ભમાવી ભમાવી ભૂલો પાડ્યો
રણુની આ ભૂલભૂલામણીઓમાં:
ત્હો યે પન્થભૂલ્યો ગઝનવીશાહ
ગઝનવી પ્હોંચ્યો જયડંકે.
એ આ થરપારકરનાં મહારણ.
કોઈક જ આવશે અહીં,
કોઈક જ જશે અહિંયાંથી:
આવીને જશે તે જીતશે.
શાહઝાદો શાહજહાન તો મ્હારો
સરજાયેલો છે જહાનનો શાહ થવાને.

શાહજહાન: (સમશેર ઉપર હાથ મૂકીને)
મ્હારી સિંહણ ! ત્હારો સિંહ ત્ય્હારે
પગલાં પાછાં વાળે છે.
દેહલીઆગ્રા હમણાંકા નથી દીઠાં.
રાજમહેલમાંથી દેશવટે છે રાજકુમાર.
ઝંખું છું દર્શન શહેનશાહતનાં એ રાજતીર્થોનાં.

ખેંચું છું સમરાંગણની સમશેર,
ચ્હડાવું છું બ્રહ્માસ્ત્રનું મહાચાપ.
ગળ્યૂર બાણ આપ્યાં કરજો ખુર્રમને.

(બે રાજપૂત દૂતને લેઇ એક સરદાર આવે છે.)

રાજપૂત દૂત : મહારાણાના જુહાર છે શાહજાદાને.

શાહજહાન : સલામ, મ્હારી યે સહ સલામ
આરાવલ્લીના એ સિંહરાજને.
મહારાણાજીના આરોગ્યરંગ—

રાજપૂત દૂત : મૃત્યુશય્યામાં છે મહારાણાજી;
એકલિંગીજીનાં તેડાં આવ્યાં છે.
પણ મહારાણાને મૃત્યુ શાં ?
જતાં જતાં લ્હેવા છે શાહજાદાને.
કહાવ્યું છે મેવાડનાં રિયાસતનાં ગઢકોટ
આરાવલ્લીનું શિખર, કોતર, કે સરોવર
શાહજાદા માગે તે ત્હેમનું:
ને માંડે ત્ય્હાં બાદશાહી પાટનગરી.
કુમાર કરણભાએ કહાવ્યું છે કે
દેહલીને સિંહાસને હારે બેઠા હતા;
તે શાહી રાજમહેલ બન્ધાવીશું,
ને સ્થાપીશું મહી સિંહાસન.
ને સોહીશું સૂરજ ને ચન્દ્ર.
મેવાડમાં મસ્જીદ ન હોય:
મસ્જીદ જોઇશે તો માંડીશું.

સમશેરોની ઘટા ગૂંથાય,
ભાલાની વીજળીઓ ઝબૂકે,
આભલાં આભલાંથી અથડાય
ને કાટકા ગગનગુફામાં ગાજે:
ત્હો યે મેઘના મહિમા ને ગૌરવ એક.
ભાઈ કીધા તે ભેળીડા ને ભાગિયા:
બાદશાહ ને મહારાણોજી એમ એક.
જીતાયેલા મેવાડનાં ઓછાં જાળવ્યાં છે ?
ચાલો મહારાણાની મહેમાનીએ.

(શાહજહાન દિલડૂબ્યો છે, અર્જમન્દ બાનૂ ભણી નિહાળે છે.)

ને છેલ્લું વેણ મોકલ્યું છે મહારાણે:
' પાઘના અદલાબદલા કીધા,
ને બાન્ધવ થયા છો:
એ બેલડીને વિસારશો ? '

શાહજહાન : ભૂલ્યો નથી, સલુંબરાજી !
મેવાડના મહારાણાને ને ત્હમને ભૂલાય ?
પડતા વજ્ર શી ત્હમે સાંગ ફેંકી;
સમશેર મારી મ્હેં માર્ગ વાળ્યો ત્હેનો:
પણ જતાં જતાં મ્હારૂં ખડ્ગ ભાગીને ગઈ.
આપણે બન્ને ય નિઃશસ્ત્ર થયા.
પછી કીધી ઢાલની ગદાઓ,
ને ગદાયુદ્ધ ખેલ્યા આપણે.
ભૂલ્યાં કેમ ભૂલાય શૂરનાં એ સ્મરણાં ?

સલુંબરાજી : તો 'હા' ભણો ભલા થઈ.
'ના' લેવા નથી મોકલ્યા આટલે.
ને 'ના' હોયે નહિ
સંગ્રામ કે સુત્રાણનાં રાણાનાં ન્હોતરાંને.

શાહજહાન : ધરતી ઉપર દેવ હોય
તો મેવાડના રાજપુત્રો છે.
કુંવર ભીમના શોણિતફૂવારાથી
કાલે છંટાયા છે અમ બખ્તરિયા વાઘા:
ને આજે ન્હોતરો છો મહેમાનીએ.

સલુંબરાજી : એ તો શૂરાની સદ્‌ગતિ થઇ.
કુંવર ભીમનો પાળિયો
શાહઝાદાને હાથે મઢાવીશું.
ઉઠો, બા ! ખોટીપો ખોટો છે.
રાણોજી વાટ જૂવે છે શાહઝાદાની.

શાહજહાન : આરાવલ્લીને શિખરેથી
બોલાવે છે શિશોદિયાના દેવો.
ઘોડે પાખર નાંખો, ખાનસાહેબ !
છાવણી સંકેલાવો, સલુંબરાજી !

(સલુંબરાજી ને સરદાર છાવણીમાં સિધાવે છે)

અર્જમન્દ ! નિહાળી રાજપુત્રોની ખાનદાની ?

અર્જમન્દ બાનૂ: દુશ્મને દાનેશમન્દા હજો સદા.

(ધૂમડી ધૂમતો ધૂમતો રણવટોળ આવે છે: શાહઝાદાને ને ખાનઝાદીને ધરતીકણોથી વધાવી જગતધૂમતો ધૂમતો રણમાં પરવરે છે.)

ખુર્‌રમ ! ભાગ્યચક્ર પલટાયું ત્હારૂં.

પ્રવેશ ત્રીજો

સિન્ધુપટમાં મહાસૈન્યની વ્યૂહરચના

(ભરતભૂમિની મંથાવટીની કોર સરિખડો સિન્ધુનદનો પટ પથરાયેલો છે. કાંઠાની કાળકાળમી ભેખડ ઉપર બાદશાહી છાવણીના નગરરળિયામણા ડેરાતંબૂ ખેંચેલા છે; નદપટમાં અટકઓળગતી મુગલાઈની મહાસેના સજ્જ થઇ ખડી છે. ઊંડાં ને ઘેરાં નદીનાં નીર આઘે વહે છે. પાછળ સિંહગુફાઓ શા વાઘા મુખ ઉઘાડી ઉભા છે. જલ ઉપર અજગર સરિખો હોડીપૂલ ઝૂલે છે, ને ત્ય્હાં સેનાનીઓની ઠઠ જામેલી છે

ટોપકવચ ધારી વીરવેશે સિપેહસાલાર મહાબતખાન સરદારમંડલિ વચ્ચે ખડો છેઃ ત્હેનો વીજપખાળો ઘોડો ઝાલી નજદીકમાં નોકર ઉભો છે.

સિન્ધુના હૃદયપટમાં બાદશાહી રણધ્વજ, ઉંચો ને એકાકી, આભ માપતો જેવો, ફરફરતો હોય છે.)

મહાબત : સિન્ધુનદ હિન્દનો ઈશ્વરી કોટ છે.
શૂરવીરો ! ને આ સરદારો !
મુગલાઈના એવા ત્હમે દુર્ગ છો.
સિન્ધુથી સાગર સૂધીની સહુ સરિતાઓમાં
જંગજીતી સમશેરો ત્હમે ધોઈ છે.
કાબુલ ને કન્દહાર તો
કલન્દર બાબરશાહનાં છે સિંહાસન;
કલન્દરશાહનાં બાદશાહી સન્તાનોથી
પરહાથમાં એ કેમ સહેવાય ?

સિન્ધુની રેતી ને નીર ઉપરના
અલોપ અક્ષરો ઉકલે તો વાંચો;
જગતજીતતી સિકન્દરશાહની સેનાના,
ઉત્સાહઉછળતા એશિયાના વાઘ બાબરશાહના
મંહી જયમન્ત્રો માંડેલા છે.
મુગલ સલ્તનતનો પાયો કાબૂલગાન્ધાર
દીઠા છે કોઈએ કહી
પાયા વિનાના રાજમહેલ ?
જાવ, ને રોપો રણનો જયઝુંડો
કાબૂલકન્દહારના રાજદુર્ગો ઉપર.

(કેટલાક સરદારો પોતપોતાની હરોલ ભણી સિધાવે છે. જળઘોડા સરિખડા ઉછળતાં હોડકાઓમાં બેસી સિન્ધુને સ્હામે પારથી વડ જેવા કેટલાક પર્વતવાસી સરદારો આવે છે. સિપેહસાલારને સલામ ભરી નજદીક ફરતા ઉભે છે)

મહાબત : બાદશાહને ઇસ્તિકબાલ લેવા
આવ્યા હશો ? ગિરિવરના ગરૂડો !
મુખી સરદાર : બાદશાહને ઇસ્તિકબાલે, જંગબહાદુર !
મહાબત : સાવજો ! શી છે કથા ખૈબરઘાટની ?
એક સરદાર : સારી સલ્તનતના સિપેહસાલાર !
પૃથ્વી મંડાણી ત્હારે મંડાયાં હતાં
એવા જ ઉભા છે આજે ય તે
ખૈબરઘાટના પહાડો
અમને ને વટેમાર્ગુને નિરખે છે
અવધૂત શા અવધૂતની આંખડીએ.
આમારા જ સરિખડા છે એ

અજડ ને અણઘડ ને વિકરાળ.
ત્યહીં છે વરૂઓના વાસ.
શિખરશિખરે બેઠેલા છે વાઘ
ગુફાઓ જેવાં ગામડાઓની બોડમાં.

મહાબત : જવલ્લા જ જીતી કાબૂલને જીરવશે.
પણ મુગલાઈ જવલ્લાઓની છે.
પર્વતોમાં શિકારને ઘેરો છો
એમ ઘેરજો અફઘાનના દુર્ગ.

સુખી સરદાર : એમ જ ઘેરીશું શિકારને.

મહાબત : (સમીપના રાજપૂત સરદારો ભણી વળીને)
રાજપુત્રો ! બ્રહ્માવર્તે કુરુક્ષેત્રમાં
કૌરવપાંડવનાં દળ ઘેરાણાં'તાં:
વીસર્યા તો નથી ને
એ વીરોનાં વીરત્વ ?
ગાન્ધારીના પિતાનો હતો ગાન્ધાર દેશ.
ચન્દ્રવંશીઓને તો છે ત્યહાં
મામાના મોસાળનો દાવો.
ને જ્યહાં જ્યહાં સૂરજ અજવાળે
ત્યહાં ત્યહાં હોય સૂરજવંશીની સમશેરછાંયડી.
ક્ષત્રિયો ! ક્ષત્રિયવટ ત્યહાં ખેલજો.

(ઉડતા પંખી જેવો એક દૂત આવે છે; સિપેહસાલારના લોહહસ્તમાં એક ચીઠ્ઠી આપે છે, ઉડતો અદ્રશ્ય થાય છે.)

(ચીઠ્ઠી વાંચીને સ્વગત)

એક જ અક્ષર: ' ચેતજો. '
કોના હશે એ હસ્તાક્ષર ?
ખાન આઝમ આસફખાન લખે છે
આવા મોતીના દાણા શા હરફો.
પરવીઝ મોતને ખોળે પોઢયો:
સુલતાન ખુર્રમ ! ત્હારા હાથે લાંબા
ને અણદીઠા ચાલે છે, હો !
હવે રહી શાહજહાન ને શહરિયારની
સિંહાસન કાજે વઢતી ચાર આંખો.
બાદશાહની બહુ તો જીવનઅવધી
હકીમજી માંડે છે છ માસની.
ખાન આઝમ સ્હમજે છે ફોગટ છે
આ સંહાર ને બળવાના શ્રમ બધા.
દેહનું ચેતન છે પ્રાણ:
એમ શાહખાનૂનું ચૈતન્ય છે બાદશાહ.
પિતાના ડહાપણના વારસ
એ દૂરઅન્દેશનો સાચો યે હોય
પ્રારબ્ધના પડદા પાછળનો દૃષ્ટિપાત
—ને ખાને હદ કરે છે હવે તો:
ક્ષત્રિયપુત્રને રણમાં ચેતવે છે !
મ્હારૂં રણશીંગડું સાંભળશો
તો ને ત્હારે રાજપૂત હરોળો
સિન્ધુજલ ઓળંગવાની છે ને ?
સાબૂત રહો જંગજયવન્તી મ્હારી સમશેર

(રાજપૂત વીરત્વની ખેતમાંથી ચીઠ્ઠી ચીરીને કટકા વેળુમાં વેરે છે કેટલાક પર્વતવીરો સેનામાં જાય છે, મુખી સરદાર ને કેટલાક સિપેહસાલાારની સગાથે રહે છે.

ગભીર શબ્દે ગાજતો બાદશાહી કુચકદમનો જયડંકો એવે ગડગડે છે હાથી ઉપર ફરફરતો કાબૂલ સિધાવતો બાદશાહી ઝુંડો સિન્ધુનદની ભેખડેથી પટમા ઉતરે છે. રત્નજડી જરિયાનની ઝૂલોમા ઝલન્તા સોનાબખ્તરિયા બે ગજરાજો ઉપર બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ સિન્ધુનદના વેળુગાલીચા ઉપર ઉતરે છે.)

મહાબત : તીરદાઝો ને તોપચીઓ
હોડીપૂલ ઉતરી રહામે તીરે ચ્હડયા.
ગોલંદાઝો હોડીઓ ઉપર ડોલે છે,
પોતાના શિરપેચની કલગીઓ સમોવડા.
બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ પણ
પધાર્યાં સનાતન સિન્ધુપટમાં.

(સિપેહસાલાર ખુદ રણશીગડુ વગાડે છે. આકાશફેડતો **स शब्द स्तुमुलोऽभवत्** . સિન્ધુનાં જલ ડોલાવન્તો, સિન્ધુડો રાગનો, સિન્ધુના કોતરોમાં પડઘા પાડતો, રાજપુત્ર સિપેહસાલારના રણશીગડાનો મહાશબ્દ અન્તરિક્ષમા ગાજી ઉઠે છે બન્ને તીરનુ મુગલાઈનુ મહાદળ હલસલી રહે છે. રાજપૂત સેનાની પહેલી હરોળ હોડીપૂલ ઉપર પાય માંડે છે)

બખ્તરીયો ઘોડો લાવ.

(વજ્રસિહાસન સરિખડો બખ્તરિયો ઘોડો લેઈને સિપાહી સન્મુખ આવે છે. ડાબે હાથે લગામ પકડી ડાબો પાય પેગડામા ધરવા સિપેહસાલાર ઉપાડે છે ત્હા તો સહસા જાગતી મેઘગર્જના સમોવડી બાદશાહી સલામનોબત અઘોર શબ્દે ગડગડે છે, ને સિંહના પ્રલબાવેલા

હુંકાર સરિખડુ બાદશાહી રણશીંગડુ ધારે છે અણચિન્તવ્યા એ ભેરીનાદથી મહાબતખાન ચમકે છે ગિરિસરદારો નઝદીક આવે છે.)

મહાબત : શેનો એ શોર ? સરદારો !
—ને પેલો હોડીપૂલ ! સળગ્યો–ભાગ્યો:
મ્હેણે રાજપૂત સેનાની પાછળ.

(રાજપૂત સેનાએ વટાવેલો સિન્ધુજલ ઉપરનો હોડીપૂલ હવાઈના સાહા શો સળગી ઉડે છે, કાળના અજગરે કોર મરડ્યા શો ભાગી પડે છે)

છળ, કપટ, પ્રપંચ—

(બાદશાહી ગજરાજો ફરતી ગિરિસેનાનીઓની સેના ગઢ માંડી ઘેરી ઉભે છે. ને એ ભણીથી એક ઘોડેસ્વાર સિપેહસાલાર તરફ પંખી-વેગે આવે છે.)

ઘોડેસ્વાર : નથી એ હિન્દુ, નથી મુસલમીન.
પકડો પાદશાહના એ દુશ્મનને,
મુસલમીન વેશધારી એ હિન્દુને.
એને હિન્દુ સલ્તનત સ્થાપવી છે.

મહાબત : (સ્વગત) ઉલટીસુલટી થઇ ગઇ રાજરમત.

(તેજબાણ સમી સમશેરો ખેંચી ગિરિસરદારો સિપેહસાલારને ઘેરી વળે છે; વીજપંખાળે ઘોડીએ મહાબતખાન સવાર થાય છે; સો–સો જંગ જીતેલી તેગ ખેંચી ચાર ગિરિસરદારોને કાપે છે; ને ઉડતા ગરૂડરાજ શો ઉડી જાય છે. જતા જતા)

જીન્દગીની બાઝી બદલાઇ ગઇ:
ગાઝીનો વિજય ગયો

આંધી ચડી'તી, આથમી ગઈ.
હા, હું જાઉં છું; ત્ય્હાં; મ્હારે વતન;
મેવાડના મહારાણાજીની મહેમાનીએ:
ભવિષ્યનો બાદશાહ ત્ય્હાં છે.
સુલતાન પરવીઝ પૃથ્વીપાટેથી પરવર્યો.
વૃદ્ધ રીંછ મલીક અંબર જતાં
દક્ષિણની ગુફાઓ યે સૂની પડી.
શાહરિયારનું લીધું છે વારસાફરમાન,
પણ શાહબાનૂ ! ધૂમાડાનું ધમંડળ છે એ,
પાણીમાંના પરપોટા છે એ અભિલાષ.
સલ્તનતના શાહાનશાહ જહાંગીરશાહમાં
અડધી હિન્દુ શહેનશાહત તો સ્થપાઇ.
બાદશાહબેગમ નૂરજહાન !
તું સુન્દરી નથી, સિંહણ છે;
તું દેવાંગના નથી, વાઘેશ્વરી છે.

(આટા ફરેલા બીજા બે ગિરિસરદારોને એક જ ભાલામા પરોવી ચાપછૂટયા તીરની પેઠે પલકમાં અલોપ થાય છે.

બાદશાહી વાવટો ફરકાવતા રતનઝૂલો ઓઢેલા મદભર ડોલન્તા ગજરાજો ઉપર વિરાજેલાં જહાગીરશાહ ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન પધારે છે.)

નૂરજહાન : (સુવર્ણસોહન્તા હાથીહોદામાં રત્નખચિત ધ્વજદંડ શી ઉભી ઉભી)
સજ્જ સજો, સેનાનીઓ !
કૂચ કરો, જઇને જલતીરે ઉભો.

તોપચીઓ ! ચિનગારીઓ ચાંપો;
તિરંદાઝ ! તીરઝડીઓ વરસાવો ;
ગોલંદાઝો ! ગોળીઓ છોડો સ્હામે કાંઠે,
કરાના તોફાન સમોવડી.
પર્વતશિખરેથી બાઝ ઝડપે,
એમ ઝડપો સિપેહસાલારના સરદારોને.
હિન્દનો બાદશાહ નિરખે છે
આજે ત્હમારા વીરત્વની વાર્તા.

જહાંગીર : સ્હામસ્હામા વંટોળ અથડાય
એવું મચ્યું છે ન્હાનકડું આ ઘમસાણ.
હિંદનો બાદશાહ આજે છૂટયો,
સૌન્દર્યનાં દેવીના દિલપીંજરમાં
સદાનો બન્દી થઇ પૂરાવાને કાજ.
નૂર ! આ વેળુમાં સિકન્દરશાહ ઘૂમતો.
તું યે સુન્દરીઓમાં સિકન્દર છે:
સુન્દર છે ત્હેવી જ઼ંગબહાદૂર છે.

નૂરજહાન : જહાંગીર બાદશાહનું વીરત્વ
મ્હેં યે પીધું છે ને ?
મ્હારી આતસવાડીના શાહાનશાહ !
હૈયામાં ઈરાનનું અમીરી લોહી છે.
કાબૂલીસ્તાનના પર્વતરાજના સમીરણોએ
પંખો નાંખ્યો હતો બાલાપણમાં.
—જાવ, સરદારો ! જાવ,
રાજપૂત સેનાનો દુર્ગ ભેદો.

(પવનપખાળા ગીધરાજ જેવા, પર્વતના પવનરાજ સરિખડા ગિરિસરદારો દિશદિશમાં વેરાઈ જાય છે. સુભટોની એક રાજપુત ટૂકડી ઢાલોનો કોટ કરીને ઉભી હતી તે ત્‍હાંજ કપાઈ ઢગલો થઇ પડે છે.)

જહાંગીર : શાહબાશ, નૂરે જહાન ! જંગના જ્વાલામુખી !
ભારતીય સામ્રાજ્યના મહાસૈન્યની
સામ્રાજ્ઞી છે આજ સેનાધિપતિણી.

(દુરસ્તઅન્દાઝ નામની બન્દૂક બાદશાહબેગમ ફોડે છે, જંગ વિરામે છે; આ કાંઠાના સહુ સેનાનીઓની ભરતી બાદશાહી ગજરાજે ફરતી ઉછળતી આવે છે.)

પર્વતવાસી } : જય ઈસ્પહાનની ઉમરાવઝાદીનો !
સુબી સરદાર } જય બાદશાહબેગમનો.

નૂરજહાન : (સૂર્યતેજમા ઝળહળતી અંબાડીમાં સામ્રાજ્યધ્વજ શી ફરફરતી)

જય ભારતના સુભાગ્યનો !
શાહબાશ, મ્‍હારા શૂરવીરો !
ગિરિવાઘોએ બાદશાહને આઝાદી બક્ષી.
સિન્ધુનાં જલપૂરના જેવી
ત્‍હમારી ભરતી ભરેલી આવી;
શાહી દુશ્મનોને ડૂબાડયા,
બાદશાહી કિશ્તીને તારી લીધી.
શહેનશાહતના ઓ દરવાનો !
હિન્દના ગિરિબુરૂજાળા દરવાઝા
સાચવો છો એમ સાચવજો સદા.
કોક જ ભેદી ઉતરશે એ ગિરિઘાટોને.

એ ગિરિજાગીર છે ગિરિવ્યાઘ્રોની,
ને यावत् चन्द्रदिवाकरौ ત્હમારી રહેશે.
બાદશાહી ફરમાન છે વંશપરંપરાનું :
કોઈ કાંઇ ખંડણી નહિ માગે.
આજે પડાવ અંહી જ ઢાળો,
સિન્ધુનાં સનાતન જલને ઘાટ.
ચાલો પછી, સંચરો કાબૂલ ઉપર :
ખૈબરનો અઘોર વજ્રઘાટ ઓળંગી
પેલી પાર દ્રાક્ષના માંડવાઓમાં.

(વેરાતાં વાદળદળ સરિખડા સેનાનીઓ સિન્ધુપટમાં વેગવા માંડે છે; પડાવ માંડવા માંડે છે.

બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ ગજરાજો ઉપરથી ઉતરે છે.)

જહાંગીર : નૂરજહાન નામ આજ સાર્થક કીધું.

નૂર ! સરજનહારે ત્હને જ
શાહાનશાહ રાણી હોત તો ?
મ્હોરી-અફુલ્લેલી મુગલાઈની
નૂરજહાન ! આજે તું જ છે બાદશાહણ
લે, પહેર આ શાહાનશાહી મુગટ.

(સકલ સૈન્યસમૂદાયની વચ્ચે ઢળકતી વેલી જેવી બાદશાહબેગમ બાદશાહની સમીપે ઘૂંટણિયે પડે છે; પોતાનો શહેનશાહી મુગટ ઉતારી શાહાનશાહ જહાંગીરશાહ શહેનશાહબાનૂને શિરે ધરાવે છે, ને સૌભાગ્ય-દેશને છત્રે કેશકલાપની સેંથીમાં પ્રેમચુંબનના આશીર્વાદ આપે છે.)

તૂ મન શવી, મન તૂ શવમ્;

નૂરજહાન : દૂ મોજમ્ ઇમ્, યકદિલ શવિમ્

જહાંગીર : ઇશ્વરના એ આશીર્વાદ હો
અનન્તનાં સહુ રસદંપતીઓને

પ્રવેશ ચોથો

ચશ્મે શાહી

(ચશ્મે શાહીનુ ગિરિઝરણ ઉછળતુ-ધસમસતુ-ખળખળતું વહે છે. ત્હેના તીર ઉપરના ફૂલછોડને ફૂલડુ ફૂલડે એ અનામી નામને શોધતા ફકીરબાદશાહ ભટકે છે. ફુલવનને સરોવરછેડલેથી બાદશાહબેગમનો પરિમહેલ લીલમકુન્જોમાંથી ડોકિયા કરે છે. પર્વતશિખરે પૂર્વ દિશાને પારણિયે ઉષાની પહેલી કુકુમપગલીની રેખાઓ રમતી હોય છે. શીતલતા ને શાન્તિના ગગનમહેલમાં ફકીરબાદશાહ ઉપર પ્રભાતનાં પ્રકૃતિહાસ્ય વરસી રહ્યાં છે.)

ફકીરબાદશાહ : ઢૂંઢું છું ફૂલડે ફૂલડે અનામી નામ ત્હારૂં.

(નયન સ્હામું ફૂલ ધરે છે, ફૂલની પાંખડીઓમાં લખેલી કવિતા વાંચી રહે છે)

દિલની પાંખડીઓ ઉપર કોરેલું
ત્હારૂં એ અનામી નામ.
સૂર્યનાં કિરણો એ લખે છે,
ચન્દ્રની ચન્દ્રિકા એ ચીતરે છે હવામાં.
વિશ્વની કઇ ગુફામાં જઇને સન્તાયો છે,

ઓ અદ્‌ભુતસ્વરૂપી પ્રેમદેવ !
કે કોટીનયણી માનવજાત શોધે છે ત્હને
ત્ય્હારે કોકને જ લાધ છ તું ?
હિમાદ્રિમાલાની કાંગરી-કાંગરીએ
કોરેલું છે એ અનામી નામ.
હરિપર્વતને હઇડે,
ગુલમર્ગ-ખિલનમર્ગના જટાકલાપમાં,
દિલ ગૂલર ને વૂલરની
દેવખેલખેલન્તી સરોવરઉર્મિઓમાં
એ આલેખેલો છે જલમન્ત્રઃ
પ્રિયતમનું પરમ કલ્યાણક પ્રેમનામ.
અન્તર્ચક્ષુ ઉઘડ્યાં હશે
તો મીંચી આંખે યે વાંચશે એ.

(ફૂલપાખડીઓમા લખેલા દેવશબ્દો વળી વાચે છે. પછી પાછા જલઝરણા ભણી વળીને)

ચશ્મે શાહી ! ત્હારી ધારાઓ ગણવા દે.
એ ધારાઓમાં અલેફ્ છે;
એમાં છે મૂળાક્ષરો
મ્હારી, એની, ને જગતની જીવનકવિતાના
ત્હારી યે પાંખ ભીડી દે;
ઉતર નીચે મ્હારા ખોળામા;
આથમતી ચન્દ્રિકામાં ઝોલાં ખાતી
ઓ ચકોરી ! ત્હારી પાંખનાં પીંછાંમા છે

જગતની એ પવિત્રતાનું નામ.
કાશ્મીરની કુંજ—નિકુંજના પુષ્પેપલ્લવે
પ્રેમ ! ત્હારૂં જ નામ માંડેલું છે.
કહેશો: કોઈ, કેસર એ શું છે ?
ફૂલનાં દિલ મંહીની જ્વાલાની રેખ.
નહિ તો આભરંગી ફૂલપ્યાલાઓમાં
અગ્નિરંગી એ કિરણલેખાઓ ક્ય્હાંથી ?
શંકરાચાર્યે ગાયું **ललाटे काश्मीरम्.**
કાશ્મીર એટલે ફૂલડાંનાં દિલમાંની દાઝ,
હૈયામાંના વહ્નિની વરાળ.

અનામી નામ ત્હારૂં, અનામી નામ ત્હારૂં:
લખ્યું આકાશઅવનીમાં અનામી નામ ત્હારૂં:
હો ! અનામી નામ ત્હારૂં.
હૂહું છું ફૂલડે ફૂલડે અનામી નામ ત્હારૂં.

ગિરિકન્દરાનાં ઊંડાણો નીતરી નીતરીને
દિલ સરોવર ભરાય છે
ને લહરે છે જલલહરીએ.
એ જલતરંગે નાચન્તા ઓ શિકારાઓ !
પ્રેમપદારથ ભરી ભરીને
જગત્બાઝારોમાં વેચવાને જાઓ છો ?
મેઘમાલાનાં તોરણ નીચે ઉભેલા
ઓ પૃથ્વીવૃદ્ધ કલન્દર હરિપર્વત !
સુણજે, સંભારજે, ને અશ્રુ સારજે—

ત્હારે ચરણે ઢળી—ઉછળતી જલલહરીઓની
રસકવિતાઓના ગેબી બોલ.

જગતની જાહ્નવીને નીર અનામી નામ ત્હારૂં;
શશીમુખડે, સૂરજહઇડે અનામી નામ ત્હારૂં;
એ અનામી નામ ત્હારૂં.
ઢૂંઢું છું ફૂલડે ફૂલડે અનામી નામ ત્હારૂં.

ચન્દનીસાં ન્હાતી આ ફૂલવેલી!
ત્હારા પલ્લવની ગાલપાંદડીએ
જલકણનાં મણિઓ સોહાય છે.
ઘડીકના છે એ સોહાગ.
ખરી પડશે, અલોપ થશે અનાધારસાં—ક્યહાંક.
મ્હારા યે જીવનની પાંખડીએ પાંખડીએ
ઉગ્યાં હતાં એવાં રાણિઓ:
ઓસનાં ટીપાંની પેઠે એ ખરી પડ્યાં.

(આભના સાગરમાં ઊંડેરૂ નિરખીને)

ફૂલોનાં કોમળાં હૈયે અનામી નામ ત્હારૂં.
ગિરિની વજ્રછાતીમાં અનામી નામ ત્હારૂં:
ગગનઘુમ્મટની કોરે એ અનામી નામ ત્હારૂં.

હા! પ્રેમ એ શું છે?—ને શું શું નથી?
ચકોર શોધે છે એને અન્તરિક્ષસાં,
હું શોધું છું એને ધરતી ઉપર.
પ્રેમ પૃથ્વી ઉપર છે? કે આસ્માનમાં?

બ્રહ્માંડભરમાં બ્રહ્મ વિરાજે છે:
કેટલાએ ઓળખ્યો ? પારખ્યો ?
કે વ્યાખ્યા કરી વર્ણવ્યો એ વાણીપરને ?
વિશ્વકાંઠા ભરી એમ પ્રેમ ઉછળે છે:
કોણ ઓળખશે ? પારખશે ?
કે વ્યાખ્યા કથશે એ વ્યાખ્યાપરની ?

(નિશ્વાસ નાખી પૃથ્વી ઉપર નજર ઢાળે છે.)

મહાજલના મહોદધિ માંહિ ઉછળે એક સૂનકાર:
ભર્યું બ્રહ્માંડ ભરચ્છક, ત્‍હો ય ઉછળે ત્‍હાં ય સૂનકાર.

સૂનકાર ! સૂનકાર ! સૂનકાર !
અનવધિ બ્રહ્માંડભરમાં સૂનકાર !
ચન્દ્રવિહોણી જેવી રજની,
પ્રેમવિહોણું એવું જીવન.
પ્રભાત ઉગે છે, સન્ધ્યા આથમે છે:
આયુષ્યભર શોધી અને શોધીશ.
પૃથ્વી ઉપર ઉડી એ પ્રેમપંખિણી,
ને જઇને બેઠી નન્દનવનને ગોખ.
મ્‍હારૂં આયુષ્ય એની એક નિમાઝ છે,
મ્‍હારી કવિતા એની એક બાંગ છે,
વિશ્વની આ વિશાલ મસ્જિદમાં.

(ઉષાની મૂર્તિ જેવી, પ્રેમની પૂતળી સમી, ઉત્સવવસ્ત્રોમાં સજ્જ દેહ્‍લીઆગ્રાની બાદશાહબેગમ નૂરજહાન જીવનસંગમનું ગીત ગાતી ચશ્મેશાહીના ઝરણફૂલડામાં પધારે છે)

નૂરજહાન : જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.
આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રમાય:
હો ! જીવન જીવનમાં ઢોળાય.
જગને આરે પ્રેમપંખીના વિ.

ફકીર બાદશાહ: એમ નહિ, ઓ છાયાસુન્દરી !
આવ; શીખવાં છે પ્રણયરહસ્ય ?
ત્‍હારે આમ ગા, ઓ પ્રેમહાથિણી !

રસના આરે પ્રેમપખીના જીવનસંગમ થાય:
આયુષ્યભરના આત્મઆત્મના રસના રાસ રચાય:
હો ! આત્મન્ આત્મન્‌માં ઢોળાય:
રસને આરે પ્રેમપખીના વિ.
ભલે નારી હો, ભૂલકણ નર હો;
ચકવા—ચકવી વિરહી ભલે હો;
એ ય સુપર્ણા સયુજા સખાઓ એક ડાળ સોહાય:
હૃદયના અમર ઉત્સવો ગાય:
રસને આરે પ્રેમપંખીના વિ.

નૂરજહાન : એ તો ખરૂં, ફકીર બાદશાહ !
પણ—

ગંગોત્રીથી ગંગા પ્રગટી જલલહરે લહરાય:
જમનોત્રીથી જમના જન્મી કંઈ કંઇ વમળે વ્હાય,
પ્રયાગતીર્થે પુણ્યજલોનાં પૂરમાં પૂર પ્રોવાય:
પુણ્યોદકના જીવનસંગમે પૃથ્વી પાવન થાય:
જીવનનાં અભુદ્દત ગીત ગવાય:

ધરતીને ખોળે સ્વર્ગ સ્થપાય;
જીવનનાં જયનાં ગીત રચાય.
આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રમાય:
જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.

(ફકીરબાદશાહ સમીપે સરચરી વન્દન વન્દીને)

પરિમહેલે સૂના છે, સાંઇપાદશાહ!

ફકીર બાદશાહ : શહેનશાહ ને શહેનશાહણ વિનાના
સૂના છે દેહ્‌લીઆગ્રાના રાજમહેલો ય તે.
પરીઓ નથી રહી પૃથ્વીપડમાં હવે.
બુલબુલો ઉડી ગયાં, પરન્દાં રહ્યાં.
કલન્દરો સફરે સિધાવ્યા—શોધમાં.

નૂરજહાન : રસમસ્તોના શાહ હાફીઝની પાછળ પાછળ.

ફકીર બાદશાહ : ગા ઉચ્ચાર એ અદૃશ્યની જીભનું નામ.
ગેબના દરવાઝા ખોલનારી એ સીતારી.
ગગનની ગહનતાનો એ ફિરિશ્તો હતો.

નૂરજહાન : એ ગેબમાં નિરખી—નિરખીને
ઘેલા થયા લાગો છો.
કેટકેટલીક વાર ભણી ગયા એ દીવાન?
કહે છે કે એકસો ને એક વાર વાંચે
ત્હેને પ્રગટે રસમસ્તીનાં વાવાઝોડાં,
ને અક્‌લનો ચિરાગ બુઝાઇ જાય.
વર્ષે વર્ષે પારાયણ કરૂં છું હું
જગમસ્તાનોના એ પરમ રસશાસ્ત્રની.

આલમનું માનવી–માનવી પીએ છે
ઇરાનની કવિતાનો એ દ્રાક્ષાસવ.
પરણેલા કોકે જ એ નથી પીધો.

ફકીર બાદશાહ : શહેનશાહણ શું શોધ‍ છ તું
દીવાને હાફીઝમાં ? કે કાશ્મીરની કુંજોમા ?

નૂરજહાન : જીવનના કોયડાનો ઉત્તર.
એક ને અદ્વિતીય એ,
કલન્દરી ને બાદશાહીથી પર,
જીવન્‌સહેલની ખૂદાઈ ચાવી,
પ્રેમ, સાંઇબાદશાહ ! પ્રેમ.
સારી મુગલાઇની જાહોજલાલી સમપું.—

ફકીર બાદશાહ: પ્રેમ નહિ, વિલાસ શોધ છ, છાયાસુન્દરી !
પતંગ ને શમેઅ્ વાતો કરતાં’તાં ;
ગુલ ને બુલબુલે ગુફ્તગો માંડી’તી ;
સાંભળી છે એ ગેબની વાતો ?
શહેનશાહણ ! તું શોધ છ હજી,
પામી નથી એ.
અમૃતની તૃષ્ના છે, પીધું નથી ;
આત્માની ભૂખ ભાગી નથી.
માણ્યે મોહ ઉતર્યા છે કોઇના ?
ભોગવ્યે તૃપ્તિ થઇ કોઇને ?
એ જાહોજલાલીને જલાવી દે,
એની ખાખ ઘોળીને પી જા.
પ્રેમ હતો બાબર બાદશાહને

હુમાયુન શાહજાદાને કાજ:
પ્રેમ હતો મનસૂરને ખુદા તાઆલાનો:
જીવન હોમ્યાં એમણે પ્રેમયજ્ઞમાં.
ત્હમારા તો વૈભવ છે–વિલાસ છે.
લક્ષ્મીઉછાળ વૈભવો સુખ હોત
તો ફકીરોનાં સુખને કોણ પારખત ?
બાદશાહી વિલાસો પ્રેમ હોત
તો ગરીબોના પ્રેમને કોણ પિછાનત ?

નૂરજહાન : ને વિલાસ એ પ્રેમ નથી શું ?

ફકીર બાદશાહ: વસ્ત્રો ને અલંકારસમાં
સુન્દરીની સુન્દરતા છે
એટલો વિલાસમાં છે પ્રેમ.

નૂરજહાન : વિલાસ એટલે પ્રેમની ભાષા:
આંખડીઓ ને અંગઅંગોએ ઉદ્ગારેલાં
અબોલ ઉરનાં એ વાણીપર પ્રેમગીતો.

ફકીર બાદશાહ: કોઇ ગીતે ત્હારા ઉરભાવ ગાયા પૂરા ?
ગીત ગાય છે, પણ આછું–આછું:
વાણી ઉચ્ચારે છે, પણ અધૂરૂં.
ભાષા બોલે છે ને સન્તાડે છે:
સુન્દરીના સાળુની પેઠમ.
ચન્દ્ર ઉપર વાદળાં લટકે છે;
ચન્દ્ર સોહાય, પણ ઢંકાય.
વિલાસ એટલે, શહેનશાહણ !
ઢંકાયેલાં લજ્જાયેલાં, દેખાતાં–ન દેખાતાં,

પાંદડીઓમાં ફૂલ ઝૂલે છે એવાં,
પ્રેમસુગન્ધનાં રસપલ્લવોઃ રસ નહિ.
નિહાળો દિલના પાણીપગથારે
પેલી સૌન્દર્યની કિશ્તી:
મ્હીં સુન્દરી છે, વીણા વગાડે છે.
સાંભળ્યા એ અર્ધસ્ફુટ શબ્દો ?
દિલની વીણા એવું અર્ધસ્ફુટ બોલે છે.
ત્હારે કાજે આવે છે એ કિશ્તી.
રેશમીસોનેરી એ ઝૂલો ને ઝાલરો
દેખાડે છે, કે સન્તાડે છે ?
આસ્માનની ઝાલરો યે એવી છે:
તખ્તે ઇલાહીએ વિરાજતા બ્રહ્માંડરાજવીને
સૂચવે છે, સન્તાડે છે, સોહાવે છે.
સુન્દરી ! પ્રેમ એટલે આત્માના પરિમલ.

નૂરજહાન : સાંઇબાદશાહ ! પ્રેમ એટલે જીવન.
સ્વપ્નાં યે નહિ, મૃગજળે નહિ
સોળે કળાના ચન્દ્રની પેઠે
આ સોળસોળ વર્ષમાં તો,
સોળપાંખડી કમળ સરિખડી,
પ્રેમજીવનની સોળે મહાતિથિઓ
ખીલી—પ્રફુલ્લી રહી છે અમારે
આજે છે એની પૂર્ણિમાના ઉત્સવ.
સાંઇજી ! શોધ એ પ્રેમ નથી,
સુમુક્ષુતા એ જ્ઞાન નથી.

પ્રેમ એટલે આશા નહિ,
પોકાર નહિ, જ્વાલામુખી નહિ:
વનવનને બાળતો દાવાનળ નહિ.
ઢૂંઢવું એ પ્રાપ્તિ નથી કે તૃપ્તિ નથી.

ફકીર બાદશાહ : જડ્યું હોય તે દેખાડે,
દીઠું હોય તે દાખવે.
ઝીન્દગી એટલે ઢૂંઢન.
સુન્દરી ! પ્રેમ એટલે
બાંગ, આરઝૂ, અભિલાષ,
યુગયુગની ગાયત્રીમન્ત્રની પ્રાર્થના.

નૂરજહાન : સુન્દર, રસિકડું, કવિતાનિર્ઝરતું
પ્રેમ એટલે જીવન :
જહાંગીરશાહની જાહોજલાલી જેવું.
કવિતાની પાંખે ઉડતો નથી
એ પ્રેમ નથી ; પ્રેમાભાસ છે.
આપને મળજો આપની નૂરજહાન :
આયુષ્ય ઉજ્જવળ થજો, સાંઇબાદશાહ
આશાના અન્તરિક્ષમાં ઉડવાં નથી :
અમારે રસરમણાઓ રમવી છે.

જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.

(જીવનસંગમનું ગીત ગાતી બાદશાહણ કુંજમંડપોમાં સિધાવે છે)

ફકીર બાદશાહ : રસને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય :
બે ય સુવર્ણા સયુજા સખાઓ એક ડાળ સોહાય :

હૃદયના અમર ઉત્સવો ગાય :
રસને આરે પ્રેમપંખીના વૃં૦

પાદશાહોના વિલાસ એટલે પ્રેમ?
ક્યહારે ઓળખશે દેવપ્રકાશનાં પ્રેમવર્ચસ્
વિલાસકુંજોનાં આ વનપંખેરૂઓ ?
—ગુલબદનનાં પ્રેમનાસી છાયાપૂજારીઓ ?
ત્હો યે, રસજ્યોત ઓ શાહેનશાહણ !
ત્હને ઝાંખી થઇ છે પ્રેમદેવની.
એટલું છે ત્હમારૂં અમરત્વ.
ચશ્મે શાહી ! તું જ બોલે છે
પ્રેમના તો સનાતન બોલ.
બોલ ને બોલજે સદા યે
એ અનામીનું નામ જગતભરમા
'પ્રેમ' 'પ્રેમ' 'પ્રેમ'નો પરમ ટહુકાર.
પ્રેમ–પ્રેમ એક જ છે
ત્હારા મ્હારા ને જગતના
જીવનની અખંડ જપમાળ.

(ફૂલપાદડીઓમાંના દેવમન્ત્રો વળી ઉકેલે છે. એક ભૂલુ પડેલુ ચકોર પુષ્પોમા પોઢ્યુ હતુ ત્હેને ઝાલે છે, જગાડે છે, ને એ ચકોર સગાથે વાતો માંડે છે)

ચકોર ! તું અહિંયાં ક્યહાંથી ?
કેમ તજ્યા ત્હારા એ ગિરિવાસ ?
ફૂલડાંને ત્હેં ચન્દ્રકળીઓ જાણી ?

કે ચશ્મે શાહીની નિર્મળ સારણુને
સુધાકરની સુધાસેર પરમાણી ?
(ક્ષણેક વિમાસે છે.)
ચકોર ! ત્હારી આંખોમાં જોવા દે.
(પાંદડી શુ પોપચુ ઉઘાડે છે.)
એક-એક કીકીમંડળમાં
કેટકેટલા ચન્દ્રલોક છે ?
ચન્દ્રદેવને એમ પૂરી રાખે
તો લોક ચન્દની ક્ય્હાંથી પામે ?
સૂરજને સંઘરવા સૌને કોડ છે,
સુરજને સન્તાડવા કોઈને હક નથી.
ચકોર ! જા ત્હારા ચન્દ્રલોકમાં.
ત્ય્હાં છે, ત્ય્હાં ક્ય્હાંક,
ચન્દ્રલોકના ચન્દનીમહેલમાં
તું ને હું ઢૂંઢિયે છીએ તે,
ત્હારાં ને મ્હારાં પ્રેમસિંહાસન.

(ચકોરને ગગનમંડળમા ઉડાડી મૂકે છે.

આસમાનમાં ઉષા ઉઘડે છે. નૂરજહાનના પ્રેમગીતનો ટહુકો, કુંજ ભરી ગાજતા કો કોકિલબોલ શો, વાદળજળમા ને ઉષાનાં કુંકુમકિરણોમા, જાણે રાત્રિના ઉડી જતા પાલવછેડલામાથી નીતરતો હોય એવો, તરતો તરતો આઘેથી આવે છે.)

હો ! જીવન જીવનમાં ઢોળાય
આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રચાય.
જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.
જગને આરે—

પ્રવેશ પાંચમો

કાશ્મીરમાં જીવનમહોત્સવ

(શાલામારના બાદશાહી બાગમાં ગુલાબજલમ્હેકન્તા જલફૂવારા ઉડી રહ્યા છે. સ્ફટિકશિલાઓ ઉપર સોનેરી ગાલીચા ને પ્રકૃતિઉછંગ શા ફૂલપાનનાં સિંહાસન, કેસરચન્દનના થાળ, રત્નજડિત ન્હાનકડા કટોરા ને વિશાળ શરાબદાન, વિધવિધના ફળ ફૂલ ને ફૂલપાખડીઓ પડેલાં છે. ફરતી આરસશિલાઓ ઉપર સૌન્દર્યની દીવીઓ સમી રૂપવન્તી દાસીઓ ઉભેલી છે. પાછળ ગિરિઝરણના ધોધની ધારાઓ શિલાબન્ધ ઉપર થઈ ઉછળે છે, ને એ જલધોધની યે પછવાડે કુંજકમાનના ઊંડાણમા કમલપુષ્પનો ગૂંથેલો હિન્ડોલો ડોલે છે

વૈજયન્તી કમલમાલાઓ ને પ્રફુલ્લ કમલમુગટ ધારણ કરીને પુષ્પનાં ચરણા ચોળી ચોરસા ને ઇજાર બદન પહેરીને પરસ્પરને કર-હિન્ડોલે ડોલન્તા નૂરજહાન ને જહાંગીર પધારે છે.

આથમતી સન્ધ્યાના સોનાસોતેરી રંગો આજ ઓર ખીલ્યા છે)

દાસીઓ : પરમ પ્રભા ઝીલનારાં !

વિરલાં છો પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !

ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !

પ્રભા ઝીલનારાં !

નૂરજહાન : પ્રાણેશ ! પધારો જગતની સૌંદર્યકુંજે.
ઝીન્દગીની જાહોજલાલીમાં ઝૂલાવી મ્હને.
દુનિયા શું દાખવશે એથી અદ્‌ભુત ?
જહાંગીર : જહાંગીરની એ જગત્પ્રભા !
સુન્દરીઓના એ સૂર્ય !
કાશ્મીરની ગિરિકુંજોમાં મ્હને
સદા યે નવયૌવન જન્મે છે.
પૃથ્વીમાંથી આ ફૂવારા ઉડે છે
એવી પ્રગટે છે ધારાઓ
મ્હારાં સકલ અંગે અંગમાંથી.
નૂર ! ત્હને દીઠે ખુદા સાંભરે છે.
નૂરજહાન : ફૂલફૂલ્યાં આપણાં પરિધાન સમી
દિલની પાંખડીઓ પ્રફુલ્લે છે.
જાને જીગર ! પ્રેમીઓના આ પ્રાણદેશે
પાણી પુષ્પો ને વનફૂલ
પ્રેમનાં જ પ્રગટે છે અહીં.
અજબ ઉડે છે આ સૌંદર્યદેશમાં
આત્માના અમ્મર ફૂવારા.
વાદળી જેવું વરસે છે મ્હારૂં યે અન્તર
ઝીણી ઝીણી સહસ્રધારાએ
મ્હારા અન્તરના આધાર ઉપર.
અદ્‌ભુત છે, પ્રાણેશ્વર !
સૌંદર્યકુંજોની આ આણંદ વસન્ત.
જહાંગીર : ને અદ્‌ભુત છે સૌન્દર્યનાં દેવી,

મ્હારાં બાદશાહબેગમ.
ખુદ ખુદાએ સરજી નથી
પૃથ્વીપાટે આ રસપ્રતિમાની જોડલી ?
કાશ્મીર છે અખંડ વસન્તનો ગુલઝાર :
બાદશાહતના રાજમહાલયનો રંગમંડપ :
પ્રારબ્ધીઓની અણકરમાતી પુષ્પશય્યા.
સૃજનપીંછીનાં કારમાં કિરણોથી
કિસ્મતે ચીતર્યું છે સૃષ્ટિનું આ પાનું.
આ સ્વર્ગખંડનાં સૌન્દર્યદર્શને
હૈયાની કળીઓ ઉઘડી ફૂલ થાય છે.
અયિ નૂરે દુનિયા ! ચિરાગે જહાન !
સૌન્દર્યના સૂર્ય !

અગર ફિરદોસ બર રૂએ ઝમીનસ્ત,
હમીનસ્તો હમીનસ્તો હમીનસ્ત.

દુનિયામાં બેહશ્ત હો તો કાશ્મીર છે :
દુનિયામાં રસદેવી હો તો નૂરજહાન છે.
બાદશાહબેગમ નૂરજહાન
એટલે બેહશ્તનું સૌન્દર્યપુષ્પ.

દિલતખ્તે જીવનજ્યોતિ સમી તું :

નૂરજહાન. ને એ દુનિયાનો રસફિરીશ્તો
મ્હારે તો મ્હારો જીવનાધાર જહાંગીર.
અમીરૂપો તું, આયુષ્નુ અમી તું,

(લતા જેવી જહાંગીરને ગજસ્કન્ધે લટકી રહે છે. એક દાસી રત્નકટોરા ને શરાબદાન લાવે છે.)

જહાંગીર : જીવનનો કટોરો ભરેલો હતો ;
જીર્ણાં છિદ્રમાંથી વહી તે જતો.

નૂરજહાન : નહીં ખૂટશે કાલ ખૂટયે ય તે,
જીવનનો કટોરો અખેપાત્ર છે.

જહાંગીર : અયિ મૂર્તિમન્ત જગતપ્રભા !
ત્‍હારાં સૌન્દર્યનો, ત્‍હારી દેહકવિતાનો,
ત્‍હારા પ્રેમાત્મનનો અમૃતકટોરો
બેશક અક્ષયપાત્ર જ છે.
આ જામને ચૂમવા કરતાં,
લાવ, ત્‍હારા મુખના જામને
લાખનલાખ ચુમ્બન કરૂં.
દુનિયાનો એ દેવપ્યાલો છે.
આ રત્નકટોરામાં ઝેર છે,
એ વદનકટોરીમાં અમૃત છે :
મ્હને ને ત્‍હને અમ્મર કરશે.
જીવનજ્યોતની છેલ્લી ઝાળ—

(ભુજપાશમાં લેઇ પ્રેમનમન કરતી નૂરજહાનનાં રત્નઅબોટકો ને શીશફુલ ચુમ્બનઝડીઓથી વધાવે છે. પછી છોડીને)

નૂરજહાન : ગુલે ગુલ–ગુલનું અત્તર
ગુલની પાંખડીઓમાં રમે છે ;
ચિરાગે ચન્દ્રનું અમૃત
ચન્દનીની હીરાજ્યોતમાં ઝમકે છે.
માનવીની ઝીન્દગીનું અત્તર
માનવીની જીવનપાખડીઓમાં,
આદમઝાતની આત્મોર્મિઓમાં વિરાજે છે
જહાંગીર : ઝીન્દગીની તિથિએ તિથિએ ખીલતી
આ મ્હારી સૌન્દર્યની ચન્દ્રકલા !
સોળ વર્ષની આપણી સોળે તિથિઓ
લગ્નોત્સવની પૂરી થઈ આજ:
જીવનનું પખવાડિયું પૂરૂં થયું
ને પ્રેમની પૂર્ણિમા ઉગી.
બહુ માણ્યાં, જગત બહુ જોયું:
એક માત્ર બાકી છે હવે
પ્રારબ્ધની પાછળ જોવાનું.
પધારો, પીઓ અને પાવ
જીવનનો ભરેલો આપણો જામ.

(બાદશાહને ઘડીક ફમની ઉધરસ ચ્હડે છે. નૂરજહાન જહાંગીરની સ્હોડમાં સચરે છે.)

દાસીઓ : સૌન્દર્યની ચન્દ્રકલા મુગટમાં ધારી, લાલા !
ધર્યાં શિરે ચન્દનીના ઝવારા,
ઝવારા, ઝવારા:
પ્રભા ઝીલનારા !

(ચન્દ્રનીના જ જાણે હોય એવા જલફૂવારા ઉડી રહે છે. નૂરજ્હાન અને જહાંગીર પુષ્પસિંહાસને બેસી શીરાઝી દ્રાક્ષાસવનો એક રત્નકટોરો ભરી પરસ્પરને પાય છે.)

જહાંગીર: પાવ, બાદશાહબેગમ !
પાવ એ જીવનનો જામ
આજે હયાતથી છલાછલ ભરેલો.
મ્હીં ડૂબાવવો છે મ્હારે
આવતાં મોતનાં પગલાંનો આવાઝ.

દાસીઓ: વિરલાં છો પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !
ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !
પ્રભા ઝીલનારાં !

(એક ફૂલપાત્રમાં દેવરંગી વનફૂલડાં ભરી શયદા હસતી-દોડતી આવે છે.)

શયદા: પચ્ચાસ, બાદશાહબેગમ ! પૂરા પચ્ચાસ.
જહાંગીર: ત્હારા મુખમાં મીઠપ, શયદા !
એક વનક્યારેથી પચ્ચાસ ફૂલરંગો !
સુભાન અલ્લાહ ! કાશ્મીર પુષ્પભૂમિ છે.
જો આ શાલામારનો ફૂલફુવારો !
આંખડી ઉડી નિરખે ત્ય્હાં ત્ય્હાં ઢળ્યાં છે
વનવ્હેતાં જલ ને જલછાંટી હરિયાળી:
હિમાલયને હૈયે ને અંગુલિઅંગુલિએ
જાણે લીલમની વીંટીઓ
ને લીલમના હાર પ્હેરાવ્યા !

(જયધ્વજ ધારેલો વીરવેશે બાદશાહી દૂત આવે છે)

દૂત : જય જહાંગીરશાહીનો !

નૂરજહાન : સામન્તવીર ! ઘોડીલાનાં ફીણ બખ્તરે છે,
વજ્રટોપની કલગી યે
ડોલે છે લહરીલહરીમાં.
શા માટે કરવી પડી હતી
પવન ને ઘોડીલાની એ શરત ?

દૂત : શાહબખ્તી બાદશાહ બેગમની.
મુગલસેના જીતી કાંગરાનો કિલ્લો.

જહાંગીર : એક હઝારીની મનસબદારી,
ને એ ચાર બોલનાં ચાર ગામ.
ઇસ્લામના બાવન ઘેરા ફોગટ હતા :
એ મોજાંઓ અથડાઈને ફૂટી ગયાં,
એ સમશેરો ભાગી કિલ્લાને કાંગરે,
એ ભાલાઓએ ન વીંધ્યા ગિરિના ગઢ :
આજે ફરક્યો ત્હાં જહાંગીરનો જયધ્વજ.
રૂપાચોરસે ત્હાં મઢેલા છે
વજ્રેશ્વરી દેવીના મન્દિરપગથાર.
ત્હાં તો છે જ્વાલામુખીની ઝાળ,
ફરતા છે ભીષણમુખ ગિરિદુર્ગો,
ગરૂડના માળા સમા ગગનમાંથી લટકન્તા.
દક્ષના યજ્ઞમાં દુર્ગા ત્હાં સતી થઇ.
હિમાલય રક્ષતો’તો એ હિમકુમારીને
મુગલાઈ આજ હિમાલયને જીતી.

નૂરજહાન : કૈલાસને જીત્યો મ્હારો જહાંગીરશાહ.
ઉંચામાં ઉંચે ગિરિશિખરે છે
આજે બાદશાહીનો જયધ્વજ.
શયદા! ઠાલવ ફૂલનું પાત્ર વધામણાંમાં.
સામન્તજી ! રાજતંબૂએ આવજો :
ફૂલડાં છે એટલાં મોતી આપીશ.

(પચ્ચાસ જાતનાં શયદા વીર સામન્તને ફૂલ આપે છે. સરદાર કુરનસ કરી સિધાવે છે)

શયદા ! બોલાવ કાશ્મીરી કંચનીઓને.

જહાંગીર : રાણી ! કાંચનમૂર્તિઓ જ છે
કાશ્મીરનાં રમણીરત્નો તો.

(સૂર્યતેજની જ ઘડેલી હોય એવી બે રૂપમૂર્તિઓ પધારે છે. સંગીતપરિવાર ફૂલછોડવામાં છૂપાયો સાજ ખેલે છે.)

કંચનીઓ : હો ! સાજન ! ક્યહાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

દિલને રમાડે, દૃષ્ટિ રીઝાવે,
આત્માને અમૃત પાય;
યુગયુગનાં આયુષ્ સરજે, ને
વિશ્વ સકલને વ્હાય:

સાજન ! ક્યહાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
ક્યહાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
સાજન ! ક્યહાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

અંગ ત્રિભંગ, અનંગ સરિખડો,
ફૂલડાં શો વદનવિલાસ:

નયન હસે નેહનીતરતાં જ્યહાં,
હૈયાનાં હુલસે હાસ

સજની ! ત્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ.
ત્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ,
સજની ! ત્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ.

ફૂલ ઉગ્યું એક દિલને સરોવર
ફોરતું અજબ પરાગ.
પર્વતશિખરે ઉડતો મધુપ એઃ
ક્ય્હાંથી જાગ્યા અનુરાગ ?

સાજન ! ક્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
ક્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
સાજન ! ક્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

વીજળી ઉડે, કાંઇ મેઘ ઝીલે, ને
ફફડાવે રસભીની પાંખ;
પ્રીતમપ્રિયનાં પ્રારબ્ધ ઘડે જ્ય્હાં
ચાંદાસૂરજની સાખઃ

સજની ! ત્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ.
ત્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ,
સજની ! ત્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ.

જહાંગીર : નૂરજહાનનાં નયનોમાં છે સૌન્દર્યના દેશઃ
નૂરજહાનના નૂરપરાગમાં છે સૌન્દર્યનાં સ્વર્ગ.

નૂરજહાન : જહાંગીરનાં ઉરગુલઝારમાં છે
મ્હારાં સૌન્દર્યના સૌભાગ્ય.

સ્વર્ગફૂલડે વધાવું છું મ્હારા જહાંગીરને.
હિમાલયને શિખરે રોપાયો બાદશાહી જયધ્વજ.
દેહ્‌લીનો દરવાજો લોહરગઢ,
ને સારા હિન્દના દરવાજાની
દેવડીઓ કાબૂલ કન્દહાર ને ગઝનવી.
બાદશાહે સર કીધા વાઘના એ વાડા.
ત્‍હાં વિજયધ્વજની પુનઃસ્થાપનાનો
આજનો આપણો વિજયોત્સવ—

જહાંગીર : એ તો છે જ, સૌન્દર્યપૂતળી !
અને એથી યે અધિકો છે
આજનો આપણો મહોત્સવ.
નૂરજહાન-જહાંગીરનો આજ
જીવનનો જીવનમહોત્સવ છે.
ભૂલી જા, અય નૂરે જહાન !
ભૂલી જા સંસારની ચિનગારીઓ અંહી.
મા લાવશો કાશ્મીરની રસકુંજોમાં
કોઈ એ દુન્યવી વાતો.
એવું જ માનવા દ્યો
રસોપાસકોને અંહી કે
હિમાલયનાં શિખરો સમાં આયુષ્યશિખરો યે
કાલસ્થિર ને ચિરંજીવી છે.
ઓ જગત્‌વાસીઓ ! આ સૌન્દર્યકુંજમાં
જીવો, ને ઝીલો જગતની પરમ પ્રભા.

નૂરજહાન : ગુલગુલ ઉડે છે બાગમાં, ઉડજો સદા :
તમ મંજુમંજુલ ગીત કંઇ વહજો સદા.

દુન્યાની શોક ને સન્તાપ,
જગતની હારજીતના વાયુ
મા આવશો કેસરનાં આ ઉદ્યાનોમાં,
મા અભડાવશો આ સ્વર્ગકુંજોને.

જહાંગીર : આકાશવિશાળ હિન્દુસ્થાનના
વૈભવસમૃદ્ધ કેટલાક પ્રાન્ત જીત્યો—
ખોયા, ખોયા, ને જીત્યો ;—
પણ એ નૂરે જહાન ! ત્હને જીત્યો
એ જ મ્હારી ઝીન્દગીનો દિગ્વિજય.
પૃથ્વીકુંજોમાં દેવાંગના સાંપડી મ્હને,
પછી શા હોય, હૂરઆદી !
સ્વર્ગના યે અભિલાષ મ્હારે ?

નૂરજહાન : આ દિલ સરોવરનાં જલમાં
બાદશાહી કિશ્તી તરે છે,
મ્હારા દિલસરોવરનાં જલમાં એમ
બાદશાહની મૂર્તિ તરે છે.
જહાંગીરે સારી જહાનને જીતી,
તો જહાનનું સૂર્યકુસુમ નૂરે
જહાંગીરનું જ હોય ને ?

(બાદશાહને દમ ચ્હડે છે)

જહાંગીર : (દમ લેતા લેતા)

આયુષ્યને આરે ઉભાં ઉભાં
નૂરે જહાન! જુવાન થવાની
આપણે રમત નથી રમતાં આજ?

નૂરજહાન : ના, મુજ આયુષ્યસલ્તનતના શહેનશાહ !
જગતનાં પ્રેમીઓ સહુ
જોબનદેશનાં જ વાસી છે.
દુનિયાનાં સહુ જહાંગીર–નૂરજહાન
યૌવનવસન્તનાં જ ફૂલડાં છે.
યૌવનનાં અમૃત પીધાં આપણે.
આઘા છે હજી આયુષ્યના ઓવારા.
કાશ્મીરનાં સરોવરો સૂકાતાં નથી :
દિલનાં ઝીલ્લરો યે, હરિયાળ શાં,
અખંડ જલહિન્ડોલે ડોલે છે.

(રત્નકટોરો ભરે છે.)

જહાંગીર : એમ થાય છે, નૂર! કે
ત્હેને સન્મુખ સ્થાપી ખુદાને પૂજું.

દાસીઓ જહાનના નૂરને આ જહાંગીર! ઝીલીને, હાં!
રોપ્યા ઝીન્દગીના રંગફૂવારા,
ફૂવાગ, ફૂવારા :
પ્રભા ઝીલનારાં!

(રંગબેરંગી જલફૂવારાઓની, નાનાવિધનાં ઈન્દ્રધનુષ્યો જેવી, ધારાઓ ફુટી રહે છે; જલધારાઓ ઉપર ફૂલગેંદો નાચે છે.)

નૂરજહાન : પરસ્પર અધરામૃત પાઈને
પરસ્પરને ઇતિહાસમાં અમ્મર કીધાં
જહાંગીર-નૂરજહાંને.

આથમ્યા-અણઆથમ્યા રહેશે સદા,
પ્રેમીઓના અમર છે પ્રીતવાયદા:
સૂર્યને ચન્દ્રીએ દીધા કોલ, તે
જો ! ફરે છ અનન્તને આંગણ સદા.

(ગાતી ગાતી, ને ઓવારણાં લેતી, ને પુષ્પો છાંટતી દાસીઓ ફૂલછોડમાં વેરાતી જાય છે. બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન, અખંડ યૌવનની મૂર્તિઓ સરિખડાં, પરસ્પરને કરહિન્ડોળે ટીંગાતાં ઝીંચકતાં કુંજગાના કમલહિન્ડોલા ભણી સંચરે છે.

ફૂલના છોડ પાછળથી જાણે ફૂલડાં જ ઉચ્ચરતાં હોય એવો ધીમો ગીતધ્વનિ સ્ફુરે છે.)

વિરલાં છો પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !
ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !
પ્રભા ઝીલનારાં !

પ્રવેશ છઠ્ઠો

પ્રેમદર્શન

—•—

(રાવીતીરે શાહદરાના મકબરામાં હીરામોતીની ઝલકન્તી જરિયાનની ચાદરઢાંકી જહાંગીર બાદશાહની કબ્ર છે. રત્નજડી સોનારૂપાની નીવીએ ફરતા રતનદીવડા કંઇક ઝેબી પ્રકાશ ઢોળી રહ્યા છે. શ્વેતવસ્ત્રધારિણી, પ્રેમની પૂજારણ, પ્રાણજખમાયેલી રાજહંસી સરિખડી, શહેનશાહબાનુ નૂરજહાન કરમાયેલી કમલપાંદડીઓ પડતીઆખડતી હોય એવે પગલે પધારે છે.

મોરપીંછે શહેનશાહબાનુ પ્રેમસમાધિની રજોટી ઝાડે છે; મહામૂલી જરિયાનની ચાદર ઉપર નિજ હાથી ફૂલચાદર બિછાવે છે; સોનારૂપાનાં ગુલાબજમની ધૂપદાનિયાંમાં ધૂપ પ્રગટાવી કદમમાં ધરે છે.)

નૂરજહાન : મ્હારો દિલદિલાવર બાદશાહ !
ત્હારા ગુણરત્નો આલમને ગણી રહેતી,
સિકન્દરશાહ સાંભર્યા હતા.
આજે—અમારા બાદશાહી દિલાનું નથી ત્હારે,
સામ્યની ભવ્ય કલા આથમી રહી,
પ્રેમની પરમ અવસ્થા હું

ત્ય્હાં-સ્વર્ગમાં યે વ્હાલા ! સ્વીકારજે
સ્નેહસોહાગણનાં આ જીવનસમર્પણ,
પ્રેમની પૂજારણની આ પ્રેમપૂજા.
અખંડ છાંટજે ત્ય્હાંથી
ત્હારાં પ્રેમામૃત, મ્હારા પ્રાણેશ્વર !
ને લીલી રાખજે સદા આપણી ઉરકુંજો.

(કબ્રને ફૂલડે વધાવે છે; ત્રણ વાર સીજ્દો ભરે છે; હરેક સીજ્દે ત્રણ-ત્રણ વાર ખાકબોસી કરે છે.)

રૂઝવજે હરિ ! સૌની દિલની દાહને:
બૂઝવજે હરિ ! સૌની આતમઆહને.

